

282388

1918.

З М І С Т :

ЛЕСЯ УКРАЇНКА: Прокляття Рахілі.	9
ОРЕСТ ЛЕВИЦЬКИЙ: З роз- стриги сотник	6
ГР. ЧУПРИЦКА: I. Сніжки.	17
II. В юрбі	48
П. СТЕБНИЦЬКИЙ: Пеме- зида	10
ОЛЕНА ЖУРЛИВА: Поезія.	23
Н. РОМАНОВИЧ-ТКАЧЕНКО: Стефан з Синевіцька Вижнього	24
Д. ПІСОЧИНЕЦЬ: Смутно- му хлопцеві	40
МИКОЛА СУМЦОВ: Скво- рода і Ери	41
Я. МАМОНТОВ: Присьмерк в липовій алеї	49
ОЛЕКСАНДЕР КАТРЕНКО: Неповний денз.	50
О. ОЛЕСЬ: Поезія	56
МИХ. МОГІЛЯНСЬКИЙ: Смерть	57
В. ЛАЩЕНКО: Романтич- ність	59
ГР. ГРИГОРЕНКО: Черниця.	61
ІЛ. СВЕНЦІЦЬКИЙ: Лесь Мартович	65
ДМИТРО ЗАГУЛ: Поезія	69
М. ІВЧЕНКО: Зелене вікно.	70
КЛИМ ПОЛІЩУК: Поезія.	77
М. ТИШКЕВИЧ: Де-які при- чинки до української іко- нографії	78
ПЕТРО ТЕНЯНКО: Поезія.	82
ЮР. ТИЩЕНКО: На кордоні.	83
Г. ГІРНЯЧЕНКО: Туман	99
А. ПОСТОЛОВСЬКИЙ: Поезія	108
М. ГРУШЕВСЬКИЙ: В огні й бурі	109
БІБЛІОГРАФІЯ.	111
ОГОЛОШЕННЯ.	

РІЧНИК ХІХ.
КНИЖКА I.ТОМ LXІХ.
ЗА СІЧЕНЬ.

ЛІТЕРАТУРНО- НАУКОВИЙ ВІСТНИК

К И Ї В.

Друкарня Акц. Т-ва „Петро Барський у Києві“.

НОВА РАДА.

Газета політична, економічна й літературна.

Виходить що-дня, окрім понеділків і днів після велик. свят.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на 1918 рік: на 1 місяць — 6 карб.; на 2 місяці — 12 карб.

Адреса редакції й контори: Київ, Інститутська, 22.

Телефон редакції 64—80.

Почт. скринька № 373.

РОБІТНИЧА ГАЗЕТА.

Центральний орган української соціально-демократ. роб. партії.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на 1918 рік: на 1 місяць — 5 карб.

Адреса контори і редакції: Київ, Михайлівський пр. 35, пом. 1.

Телеф. 65—10.

НАРОДНЯ ВОЛЯ.

Газета обслуговує інтереси трудового селянства і робітництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на 1918 рік: на 1 місяць—5 карб. 50 коп.; на 2 місяці—11 карб.; на 3 місяці—16 карб.

Адреса редакції й контори: Київ, Рильський пер. № 2.

Н О В И Н И.

Мих. Грушевський: *Ілюстрована історія України*. Двацять шість тисяча. Ціна 4 карб. 80 коп.

Всесвітня історія в короткім огляді. Ч. I, II і III — по 2 карб. 50 к.

Про старі часи на Україні. Коротка історія України (для першого початку). Виданне четверте. Ціна 1 карб. 60 к.

Політичного життя Старої України. Ціна 2 карб. 20 к.

В. Леонтьєв *Осмолисл*, історичні образи. Ціна 1 карб. 50 коп.

Сергій Єфремов *Дні в Переяславі*, історичні образи. Ціна 1 карб. 50 коп.

О. Олесь: *Поезії*. Київ, 1917. Ціна 25 к.

Характеристика українського письменства. Ціна 5 карб.

З журбою радість обнялась. Ціна 40 коп.

С. Черкасенко: *Вони перебували й інші збірка I*. Ціна 2 карб. 40 к.

Київська Видавничої Спілки. Ціна 2 карб. Виданне Українсько-ру-

РІЧНИК ХІХ

ТОМ LXIX

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ

ВІСТНИК

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
Педагогічного Інституту
Інв. 282388

1918 рік.

НБ ПНУС

282388

1918.

Друкарня Акц. Т-ва „Петро Барський у Києві“, Хрещатик, 40.

Прокляття Рахилі.

(Апокриф).

„Чутно крик в Рамі, великий плач і скарги; Рахіль плаче по дітях своїх і не хоче потішитись, бо їх немає“.

(Св. Матв. II, 18).

I.

Зявило ся нове світло в світі,
У Віфлеємі в тихому селі,
І засвітила ся у темному блакиті
Нова зоря, щоб і старі й малі
Дорогу знали до свого Мессії,
Малого Сина вбогої Марії.
Пішли усі поклон йому віддати:
Волхви, царі і вбогі пастухи.
Втішала ся обрана Богом мати,
Сповнялась материнської пиhi,
Святої гордості, що кожняя мати має,
Як на руках своє дитя тримає,
Бо кожній матері дитя її Мессія,
Давно сподівана і справжня надія.
О, матері, щасливі тричі ви!
Коли про вашу любую дитину
Не дбають ні царі, ні мудрії волхви,
Коли нова зоря очей не вабить сину,
Тоді не треба кидати господи
І йти на безвість у далекий край,
Щоб рятувать від лютої пригоди
Свою дитину, свій єдиний рай, —
Так як Марія Сина рятувала,
Свій скарб єдиний, скарб той світовий,
Що сила темная на страту роковала,
Бажаючи вгасить вогонь новий.

В ночі зібрала ся мала родина
І подалась в пустиню крадькома.
В пустиню їх зоря провадила сама,

Оберегала їх сторожа янголина.
 Безлюднії шляхи пісковаті білили,
 По них вигнанці йшли замислені самі,
 Як мрії крила янголів леліли,
 А винокол був схований у тьмі..

Шука Мессію Ирод в Палестині
 І льеть ся кров, як на весні вода.
 Так падає дитина по дитині,
 Як з дерева роса тремтячая спада.
 Скрізь голосіння, плач і крик великий,
 Риданням Іудея найнялась.
 В Шеолі темному озвав ся гомін дикий
 І давня Рахіль із гроба підвелась;
 По дітях страчених вона ридає,
 Марою білою до трупів припадає.
 Прокляття, скарги, мов пожежі дим,
 Знялись до неба. Вчув їх Елогім
 І посланця свого послав він до Рахилі.
 І з неба злинув Серафим зорею,
 Наметом засіяли крила білі,
 Як потішаючи схилив ся він над нею.

Серафим:

Вгамуй ся, бідна мати, не ридай!
 Нехай тобі сіяє так надія,
 Як та зоря нова! Рахіль, згадай:
 „З Єгипту має вам прийти Мессія“.
 Радій, Рахіль, Ізраїль оживе,
 Мессія дасть йому життя нове!

Рахіль:

Радіти, кажеш ти? Мені радіти?
 О, Серафим! У вас на небесах
 Не плачуть матері і не вмірають діти,
 Вам невідомий смерті страх.
 Мессія! Що йому до нашої неволі?
 Він пан землі, безсмертний Божий Син.
 Мої сини в понурому Шеолі,
 Не вернеть ся вже звідти ні один.
 Ніхто їх звідти визволить не може, —
 Важкий, холодний сон наліг на груди ім...

Ягвѣ, страшний Ягвѣ! Таємний Елогім!
Адонаї-Шаддаї, грізний Боже!
До тебе я за помстою вдаюсь,
Тобі я, тїнь ображена, молюсь!
Ніхто не може літери змінити
Твоїх міцних одвічних установ,
Чотирнацять колін заледве може змити
Пролитую безвинно людську кров, —
Дивись, тепер її пролито ціле море
Для того, щоб живим zostавсь один!
За кров дітей моїх, за материне горе
Нехай заплатить сей, Марії Син!

Бо коли ні, то в день страшного суду
На Йосафатовій долині стану я
І перед зборищем мерців волати буду:
Себе суди, неправий судія!..

Поблід від жалю ясний Серафим
І тихо зняв ся мовчазний у гору,
Закривши вид крилом сіяючим своїм.
Рахіль стояла посеред простору
Неначе стовп могильний... Чорна мгла
Тремтіла й никла під Зорею Сходу,
Що ясне й тихе проміння лила
Немов живущу і цілющу воду.
На зірку глянула з ненавистю Рахіль,
Бліді руки здійняла з грізьбою:
„Гори, проклята зірко, на сто миль
Марії й Синові освічуй путь собою!
Маріє радуй ся! Твій Син, Твоя любов,
Живий, у захисті! Та прийде та година,
Даремне згине так твоя дитина,
Як сі мої нащадки! Кров за кров!“

Прим. редакції: Поема доставлена до редакції кривими Лесі Українки в листопаді 1917 року. Оригінальний рукопис зберіг ся в Гадячому у матері Л. У. Поема не була авторкою остаточно оброблена до друку.

З розстриги сотник.

І.

Був собі їден пройдисвіт, що ні Бога не бояв ся, ні людей не стидав ся і за недовгий час натворив стільки злочинств, що безперечно був гідний шибениці; але він чимсь прислуживсь цареві, і той настановив його протопопом. За п'ять років протопопства він ще більш накоїв людям лиха, за яке иншого давно б повісили, але його скинули з попівства не за ці злочинства, а тільки через те, що, як виявилось, він був второженець і по церковному закону не міг бути священиком. А царь не забув його першої прислуги і настановив розстригу сотником. Тут розстрига повів себе як справжній розбійник і за недовгий час так допик бідним сотнянам, що вони криком кричали від його утисків, але на його не було ні суда, ні права, і тільки випадкова пригода положила край його злочинствам.

Отака гола фабула нашого оповідання, що більш скидаєть ся на казку, ніж на дійсний факт з нашого минулого. Та се — не казка, а правдива історія, яка справляє ще більш страшливе вражіння в детальнім оповіданні.

Діялось це зараз після Шведчини, коли царь Петро нечуванним терором налякав українську суспільність і народ сильно, смертельно, до нестями; а хто ж не знає, який він був на се превеликий майстер! Страшне знищення Батурина, де побито старих і малих, не милуючи нікого; погроми міст і містечок, які вважано потрібним покарати за ніби виявлену ними прихильність Мазепі й Шведам; огидні езекуції в Січі, де, після присяги безпечности, зложеної Запорозжцям, „голови луплено, шиї до плахи рубано, вішано і иніе тиранськіє смерти задавано, мертвих із гробов многих не тільки товариства, но і чернцов одкопувано, голови оним утукано, шкури луплено і вішано“ — це все була, сказати б, тільки прелюдія до безмежної оргії терору, яка на довгі роки хмарою повисла над Україною. Слідчі допити й кари над Мазепинцями з превеликим страхом і трепетом згадували ся потім ціле століття в українській суспільности. „Премногі старшини і значні козаки, — писав по живій традиції автор „Історії Русов, — запідозрені в прихильности Мазепі, то-

му що не прибули на військову раду для вибору нового гетьмана, вишукували ся по домах і віддавали ся на різні езекуції в м. Лебедині, коло Ахтирки. Сі езекуції були звичайного Меньшиківського ремесла: колесували, четвертували, на палъ вбивали, а вини дошукували в признаннях, і певним способом задля сього вважало ся загально хвалене тоді „таїнство“ — тортури, переводжені зо всею акуратністю, по законам Соборного Уложенія, себ то степенями і по порядку: батогами, кнотом і розпаленою шиною. Хто пройшов одну пробу, ішов на другу, а хто всіх їх не витримав, той вважав ся за винного і йшов на смерть. Згинуло таким чином людей, що не могли витерпіти тих проб тортурних, до 900 душ. Їх там поховано на окремім кладовищі, яке й доси існує під назвою могили „Гетьманців“.

Приборкавши таким нелюдським терором „измѣну“ на Україні, приглушивши в національно свідомих її верствах навіть гадку про можливість якоїсь опозиції, московське правительство і його навіть дрібні агенти брутально поводитись тут, як в завойованій країні.

— Полно вам хохлы свои поднимать! Вы у нас в руках! — зухвало кричали вони на старшину, коли та насмілювалась тільки натякнути про стародавні права і вольности козацькі. Одверто й цинічно вони ламали сі права і раді були б знищити їх до останку. Настановили нового, надто вже покірливого гетьмана, а за його плечима посадили царського резидента Протасьева, без волі якого той не міг і кроку ступити. Царь самоправно наслав на полковницькі уряди чужинців, великоросів або сербів, які не хотіли й знати гетьманської влади і поводитись зовсім, як турецькі паші в христіянських землях, а на місцеву старшину взагалі дивив ся як на потайних зрадників і вимагав від них не тільки безумовної „вѣрности“, а ще й „знаменій вѣрности“, себ то прямої зради Україні. Легко уявити, яку страшенну деморалізацію вносила оця провокаційна політика в старшинські круги. За короткий час розплодилось на Україні ціле кодро усяких пройдиєвітів, які вишукували усяких способів, аби чим-небудь прислужитись цареві, або його прибічникам і тим позиськати царську ласку та протекцію. Царь одверто підохочував таких прислужників, давав їм уряди, і тоді вже не було на їх ні суду, ні права.

— Не оборонить тебе од мене гетьман! — кричав на старого козака Новомлинський сотник Гр. Шашкевич. — От йому дуля! Не з його ласки я сотникаю, а з ласки світлішого князя Меньшикова.

І чимало було тоді на Україні отаких прислужників, що сиділи на різних урядах і збиткували, як сами хотіли, і з ними дійсно не міг і сам гетьман нічого подіяти. Се була, може, найогидніша з тих нар, якими карав царь Петро нещасну Україну за Мазепину зраду.

Про одного з таких потайних прислужників і буде наше оповідання.

II.

Літом 1709 року, скоро після Полтавської баталії, прибув у Гадяч новий протопоп о. Хведір Лісовський, поставлений на сей уряд не Київським митрополитом по виборі місцевого духовенства, як се робилось звичайно, а „пожалований“ на протопопство самим царем „за вѣрность въ измѣну Мазепину“, як значилось в царськїм указї, з яким він приїхав. Прибув, видно, з якоїсь убогої парахвії, бо такий голий та злидений, що зараз же звелїв пошам своєї протопопії прибути до його „з поклоном“, себ то привезти усякі речі, потрібні йому на нове господарство. Ніхто з цілої округи не знав, звідки взяв ся сей „литвин“, як його зараз же прозвали за його вимову, де він раніш попував, а сам він не любив про себе говорити, а одно хвалив ся царською до себе ласкою, хоч і не поясняв, чим власне її запобіг.

— Я, казав він, коли б не був священиком, конечно за мою прислугу був би вже гетьманством або князівством пожалований, а коли б не мав жінки, то й Київську митрополію швидко пелучив би; а тепер, маючи жону, ніким мені бути, як тільки протопопом, але не лише Гадяцьким, а й Зіньківським і Опішнянським; бо мені давано протопопство у Москві, в соборі, та я не схотїв. Та я не ради Ідного протопопства суди настановлений, але ради усіх управленій і постереганія й преслідуванія ізміни, бо мене на те поставлено. А з вами я буду поступати, як захочу, бо я тут сам і архіерей і гетьман.

А як було підопье, то ще й таке блягузкає:

— Ви всі тут ізмінники, бо накладали з Щведом, і я усіх вас перевішаю. Що сталось з Батурином, те я потщусь учинити й з вашим городом.

Слухаючи таки шалені похвалки, Гадячане не могли бути спокійними, бо недавно в їх місті зімував шведський король разом з Мазепою, так хіба трудно було звести на їх поклеп про зрадживі зносини з царськими ворогами?

Так налякавши своє „словесне стадо“, протопоп прийняв ся скубити його не згірш лютого вовка. Через яких півроку ціла Гадяцька округа заголосила, що нема їй життя від його збитків. „Изми нас от человѣка лукава — благали митрополита Гадяцькі панотці — и не предаждь насъ въ лютѣйшее Фараоновой работы плѣненіе о. протопопу“, бо він не есть пастирь добрий, а есть хижий вовк, який „разгонитъ стадо лютостію и злостію, тиранствомъ и грабительствомъ, инымъ власы обдирающе, инымъ кровепролитіе многое творяще и заключеніемъ темничнымъ язвѣще, иныхъ нещадно розгами біющѣ“. Гадяцький полковник Іван Чорниш з свого боку засипав гетьмана скаргами на протопопа, що він „Бога не боюся и людей не срамляюся, архіерейскую и свѣцкую власть презираю, что далѣй, то горѣй на злѣйшее преуспѣваетъ, пьянством, забойством и злодійствомъ бавячюся, одинъ бичъ надъ людьми невинными, аки Фараонъ во Израили, себе поставляетъ“. До сього Чорниш ще додавав, що його полчане, не маючи вже змоги більш терпіти, бо й так доволі натерпілись, просять „всемощную рейментарскую владу подбати, дабы, освободившися такого бодрого до коней и волонъ чужихъ богомольца, воспѣли градъ со людьми: „Лютяя работи избыв, Гадячъ безмолвень поживе“.

Але усі такі ляментациї ні до чого не доводили, бо й митрополит і гетьман видимо не зважувались зачіпати царського ставленика, який хвалив ся, що він „не ради протопопства единого в Гадячъ присланъ, но ради постереганья и преслѣдованья измѣни“, і через те Лісовський безупинно міг і далі „бавити ся пьянством, забойством і злодійством“, особливо конокрадством. У Гадяцького сотника Лукашевича украв він гнідого коня й запровадив його до Стародуба і проміняв там на горілку. У цигана украв білого коня і три дні переховував в своєму будинкові, в кімнаті, а потім збув до Києва. У Гадяцького ігумена Кипріяна звів пару буланых, та не встиг як слід приховати, і їх було витрушено в його дворі і приведено до ратуша, куди збіглося багато міщан і всі вони голосно нарікали на о. протопопа, що в них зведено з двору в кого коня, а в кого пару волів чи корову. Ігумен поїхав жалітись до Києва і привіз слідчу комісію, яка з доручення митрополита повинна була розкрити злочинства Лісовського, але він утік з Гадяча, довго „плував ся“ по сусідніх місцях, а коли почув, що слідча комісія має замір взяти його до Києва „пред архіерея“, забіг до Москви й подав „на высочайшее имя змышленне плутовства своего пункты“, либом.

полковник Чорниш не прийшов до церкви на царський молебін і з гармат стріляти не звелів. Був у тих „пунктах“ якийсь наклеп і на гетьмана Скоропадського, бо він з цього приводу жалівся в листі до канцлера Головкина, що „имѣеть незносные скорби и непрестанные печали отъ злосливихъ и безбожныхъ клеветниковъ не токмо мірскихъ, но и духовныхъ, какъ отъ Лисовского и другихъ“. Царь милостиво прийняв протопопські „пункты“ і звелів „оные по сущей правдѣ розыскать“. „Розыскъ“ доручено було зробити резиденту Протасьєву і задля сього взято до Глухова Чорниша з полковою старшиною, з міщанами, попами, чорноризцями і держано там більше місяця, а тим часом такий „розыскъ“ зроблено в Гадячі й по цілому полку: салдати їздили по селах, дзвонили в дзвони, скликали громаду і по царському указу веліли „приносити челобиття“ на полковника, але люде приносили їх тільки на протопопа. Так було і в Глухові: на полковника ніхто не жалівся, а проти Лисовського виступали сотні доказників і в очі йому викладали, „в кого коні покрав, а в кого воли чи корови, з якими злодіями на злодійство їздив, і кого смертно вбив, а кого бучи скалчив, і чиї попаді згвалтив і які інші злочинства робив“. Та нічого з того не вийшло; слідчі урядники одмовлялись: „нѣтъ намъ указа на протопопа челобиття принимать“. Так справа й перевелась ні навіщо. Чорниш мусив дякувати Богові й за те, що його все таки з полковництва не скинули.

Але він тепер упевнився, що не матиме покою, поки Лисовський сидітиме в Гадячі, і що їм удвох тут занадто тісно. Щоб подолати ворога, треба знати, де в його боляче місце. До Чорниша доходили чутки, либонь протопоп мав колись иншу жінку, з якою розвівся, але як дознатись, чи правда сьому? От Чорниш і надумав послати своїх агентів до Стародуба (бо туди найчастіш Лисовський переводив крадені коні) з дорученням розвідати про попереднє життя його, чи не знайдецься в його минулому чогось такого, що допомогло б подолати сього непереможного нахабника. Розвідка вдалась, як найкраще, й виявила ось яку біографію протопопа.

Лисовський дійсно походив з Стародубських міщан, учився в дяківській школі, замолоду служив челядником у Чернігівського полкового осаула Михайла Красовського, поки не обікрав його на велику суму, за що магістрат присудив його в 1704 р. на шибеницю, від якої злодій увільнився тим, що збувся на користь Красовського свого „обійстя“ в Стародубі з огородом і

полеми в шости загонах. Інший після такого сорому забіг би за очі з рідного міста, а Лісовський поліз сватати за себе дочку значного військового товариша Степана Улізка, поласившись на його достатки, але той з обуренням одмовив йому, „яко нецнотливому синові“. Тоді Лісовський зайшов з іншого боку: заморочив голову його меншій дочці Палажці і підмовив її обікрати батька й тікати з ним вінчатись. В глузу ніч Палажка через вікно подала йому цінні речі, а тоді викралась з дому й сама. Довго молоді вештались по селах, шукаючи, хто б їх повінчав, але попи, знаючи сувору натуру старого Улізка, одмовлялись; насилу знайшов ся в далекім селі під п'яничка, що таки звінчав їх за птуку штамету. Дізнавшись, що дочка вже повінчана, Улізко зараз же звернув ся до полкового суду з вимогою суворої кари на шибеника, що викрав у нього дочку. З наказу полковника Лісовського схопили й прикували до гармати, а Палажку батько запер дома. Полковий суд, зробивши слідство, признав справу підсудною архієреєві. Лісовського забили в колодку й послали до Чернигова. Архієрей Максимович либонь признав шлюб неправим ¹⁾ і заслав Лісовського до монастиря на покуту. Висидівши свій термін в Почепському монастирі, Лісовський видимо не знав, що далі почати, та й майнув аж у Москву. Він чув, що там можна не аби як заробити людині з добрячим годосом, а такий у його був. І дійсно, в Москві Лісовський вступив у якусь півчу, але й там швидко пропнетив ся: „будучи межі п'ївчими в н'якогось дворянина, окладныхъ иконъ много число укравши и окладъ сребраний и золочений на нихъ ободравши, св. иконы въ гной зарылъ“. Натурально, після сього йому нічого було бавитись у Москві, і він опинив ся в південній Україні і став мандрованим дяком, не брідячись і злодійством, а при нагоді й донжуанством: у Переяславськім полку у когось вивів коня, а в с. Липлявому піддурив чиюсь жінку, щоб та в ночі вийшла до його в поле й винесла цінні речі; він ті речі радо прийняв, а над нерозважною жінкою ще й на-сміяв ся: „скрозь рукава ей дрюкъ крестообразно заложивши, отпустилъ тую жену въ дómъ до мужа ея“. Навідав ся якось Лісовський і до рідного міста Стародуба і там почав залицятись до дочки якоїсь удови Василихи; справа дійшла до шлюбу, але в останню рішучу хвилину молодий „зъ церкви отъ шлюбу втікъ и въ дворѣ войсковомъ у склепѣ вбѣгъ и въ куфу захо-

¹⁾ Далі побачимо, що архієрейський вирок був не такий.

зався, за яку хитрость сужень былъ и немалое время въ темницѣ сидѣлъ, а тая дѣвка за иншого бракомъ сочталася". В Батурині у архимандрита Одорського Лісовський украв пару коней і шість рублів грошей. В Київськiм полку з с. Світільного у якоїсь удови хлопця підмовив до себе, що він його на дяка вивчить, та завів до Білгороду (Курського) і там когось продав, видавши його за чухна-бранця. Марешті Лісовський пристав за сотенного писаря у м. Барву і там оженив ся з Ксенією Лисаневичівною, а потім і попівства досяг, тільки невідомо в якій парафі.

Роздобувши такий цінний „формуляр“, Чорниш послав його в 1714 р. до столиці, додавши до його „слізне моленіє“ до царя: „Умилосердись, великій государь, на мене и на весь полкъ мой и повели милостиво оборонити насъ отъ такого ябедника, явного вора, двоєженца и плута“. Царь звернув увагу тільки на один пункт обвинувачення Лісовського: чи справді він двоєженець? і звелів покликати його до столиці. На судовім допиті Лісовський не зрік ся того, що дійсно вінчав ся колись з Палажкою Улізківною, тільки не вважає сей шлюб за дійсний раз через те, що п'яний піп не довів до краю вінчання, а вдруге — що Палажка лишилась „безгрішною“; сі резони мав на увазі й Чернигівський архієрей, коли наказав їм розійтись, а на його наклав покуту, яку й одбув він в Почепськiм монастирі. Суд дав віру Лісовському й не справляв ся, чи такий власне був вирок архієрейський, — а все ж виходило, що Лісовський був двічі вінчаний і по канонічному праву не міг бути священиком, а через те й тепер підлягає „изверженію изъ священнаго сана“. Царь не міг противитись такому вироку, але й на сей раз не оставив вірного раба своєю милостію: коли Лісовський не може лишитись протопопом, то з його певно вийде справний сотник, — і настановив його Новгородсіверським сотником, а на знак своєї ласки подарував йому ще й шаблю.

Великим дивом здивувалась уся Україна, почувши, що розстригу настановлено сотником. Се був видимий глум царя над її установами, над її предковичними звичаями, бо сотників звичайно вибирало сотенне товариство, а коли й траплялось, що инколи сам гетьман наставляв на сотництво свого чоловіка, то вже ніяк не попа-розстригу, а якогось значного козака. Скоропадський прямо не йняв віри, щоб таке могло статись, і послав до столиці довідатись, яким робом розстрига здобув військовий уряд, та його здивовання й образу вгамував канцлер Головини,

приславши йому такого листа: „его царское величество бывшему Гадяцкому протопопу Федору Лисовскому указалъ быть въ Новгородкѣ-Сѣверскомъ сотникомъ, о чемъ изволите усмотрѣть изъ посланной съ нимъ царской грамоты. И хотя ваша вельможность напередъ сего ко мнѣ писать изволили, что оной Лисовской чинилъ вамъ нѣкоторые досадительства, однако жъ нынѣ извольте то презреть и уничтожить и явиться къ нему ласковымъ“. А слѣдом прибув і сам заново спечений сотник і привіз царську грамоту, а в ній між иншим стояло й таке: „и безъ его царскаго величества указа оного Лисовского изъ той сотни не перемѣнять“.

Тяжко було старому гетьманові вгамувати своє ображене серце, а проте він зник уже мовчки коритись царській волі.

III.

Пять років терпів Гадяч „Фараонове мучительство“ з боку Лисовського, тепер прийшла черга терпіти ще більше лихо новгородчанам. Зміна уряду — се було для розстриги те саме, що для щуки, коли її перевести з малого ставка в більший. Новгородок було тоді місто багате, торговельне й промислове, не те, Гадяч, зубожений Шведським вимуванням. Та й влада сотницька була не та, що влада протопопська. Сотник був повним господарем в своїй сотні, як полковник в полку, а гетьман на цілій Гетьманщині. Звичайно він повинен був підлягати вищій військовій владі, але се мало обходило таких сотників, що їх настановляв сам царь за якісь прислуги. Лисовський добре памятав, що ні полковник, ні сам гетьман не зсадять його з уряду, і тому й вухом не вів про їх накази.

— Знайте мене, хто я, бо я нікого не боюсь! — похваляв ся він в Новгородку, як раніш хвалив ся і в Гадячі.

Наїхав Лисовський на сотництво 10-го березня, 1715 року, і зараз же, в саму весняну росквась, вирядив ся у Гадяч за жінкою, та „для гордої своєї асистенції“ взяв з собою трохи не всю сотенну старшину і тримав їх там через цілий піст. Потім поїхав до Кролівця на ярмарок „для справовання неприличныхъ своей сотницкой особѣ четверныхъ поѣздовъ“, купив там „карету мальованую, сукномъ гранатовымъ выбитую, дышльовую, на колесоротку, з шорами на четверо коней и з кантарами“¹⁾, і за все заплатив грішми, узятими з соборної церкви в цозяку без віддачі.

¹⁾ Польське kantar, прикраса на голові у каретних коней.

Такі були вступні події роютригги - сотника на новім уряді. А далі починаєть ся нескінчений ряд його злочинств, які годі переказати в короткім огляді. В його рангових маєтностях козаки робили як справжні шпіаки, цехові шевці, кравці, ткачі й інші ремесники були завжди завалені працею на його потребу, рибаки „безпотребно і безвременне“ тягали для його невід; винники и пивовари за спасибі гнали для його горілку, варили пиво й мед, а шинкарі на його користь продавали сі напої; крім того Лісовський і сам по цілій сотні позаводив власні шинки і сажив там жидів шинкарям. Уся сотня, люде різних станів повинні були усе постачати для прибутку пана сотника, а хто йому не корив ся добровільно, того він примушував. Був тоді звичай на Україні, що козаки й міщане на Рівдво та на Великдень ходили до сотника „на ралець“, се-б то поздоровляли з святом і приносили подарунки. Один сільський отаман якось спізнив ся й прийшов після свят, таж Лісовський звелів посадити його до гармати, прикувавши за шию, і поти тримав, поки не вимучив з його куфу горілки і 4 таляри. Стародавня такса приносів „на ралець“ була значно підвищена: раніш шевці, наприклад, приносили сотникові пару чобіт, а сотничці давали грішми по 2 золотих, а Лісовський став вимагати собі по таляру грішми та по дві пари сапаянців, а жінці окремо „полутабинову запаску“ вартістю в 9—10 золотих, або щось подібне. Хто з сотнян женив сина або віддавав дочку, повинен був заплатити сотникові так звану „весільну куняцю“; тільки за попередніх сотників давали по золотому, а „пан Лісовський (скаржились сотняне) без милости талярів по два береть і по 5-ти золотих, чого ради боїмось дітей женити“. Взагалі ж Лісовський і по звичаю і без усякого звичаю грабував у кожного все, що йому подобалось, в крамницях, наприклад, без грошей брав „риж, родзинки усякі, цукер канарський по півталяра хунт“ і т. п.

А найбільший прибуток мав він з судейства, бо яко сотник був председателем суду сотенного й ратушного. Правду кажучи, він сі колегіальні суди знищив, бо вимагав, щоб усі ходили судитись до його двору, і тут він драв з правого й винуватого, відсужуючи у свою користь за „вини правні“ нивки й сіножаті й инше добро. Знаючи, який сотницький суд, люде боялись позиватись і старались миролюбно кінчати свої справи, а він, дізнаючись про те, карав їх грошовими карами, щоб не уникали суду. Доходячи правди на суді, він батогами вимучував признання вини і ремствував на гетьмана, що той не дав йому до-

зволу „мучити злочинців катівськими руками“, як те робилось в московських судах. А проте, коли йому хотілось, не вагався він на допиті засікати людей батогами „покладаючи разів десять, поливаючи рани горілкою й посипавши сіллю“. А одного заслуженого козачка Лісовський присудив повісити за те, що ніби то він украв у його жінки кунтуш, який сошничка загубила, п'яною вертаючись з шинку, і повісив би, коли б не вступились за його москалі, що стояли в місті.

Звичайно, сотняне не терпіли мовчки такого нелюдського знущання, і на Лісовського грядом сипались скарги й гетьману й самому цареві. Кілька разів його кликано було до Глухова, роблено над ним слідство, і все те кінчалось нічим, і він, вертаючись, люто помщався над тими, хто на його скаржився, і всім здавалось, що його „мучительству“ не буде кінця й краю.

Аж тут враз він сміткнувся так само, як се було вже з ним на протопопстві в Гадячі. З давно забутої давнини несподівано вирнула жіноча постать, і від одного її погляду зразу зів'яла уся бадьорість і зав'язтя розбещеного паливоди. То була перша жінка Лісовського Палажка Улізківна. В 1720 р. прибула вона до Глухова й подала Скоропадському таке „чолобиття“: „Назад тому років 15 оний Лісовський прийняв зо мною шлюб і похитивши майно, яке я мала од родителів моїх, утік од мене, а я, скитаючись через тоє время, сохраняючи дівство своє, ждала его, Лісовського, до себе возвращенія, которого не могла дождатись. А прочувши по довгім шуканню, що оний муж мій після протопопства Гадяцького став сотником у Новгородку, писала я до нього, ознаймуючи про своє чекання, а до того жалючі свого майна, що він узяв“. Лісовський, видимо, не знав, як від неї відкараскатись, та й відписав либонь їй, „аби до його на хутор Узруй приїхала для ніякогось розговору. Не пізнавши хитрости, у письмах його прелесних вираженої, я приїхала до його на хутор, надіючись ніякою одрадою собі получитьи, а він, Лісовський, не памятаючи на боязнь Божу, поцтвности мене, до того хранимої, усилownie позбавив і потім з очей прогнав“. Замім вона просила „учинити їй справедливість святую христіанскую по артикулам правним“. Почувши про се „чолобиття“, Лісовський злякався, й написав гетьману, що він швидко приїде до Глухова й вияснить сю справу, але ж не хапався їкати. А Палажка, не діждавшись його приїзду, подала друге „чолобиття“ царському резиденту Протасьєву: „З криваво плачливими моїми словами бью я чолом вашому благородію і про-

шу суда на свого мужа Лісовського. Коли він не хоче на право за мною стати, то ізвольте мене одпустити у Питербурх, може я там у Е. Ц. В-ва получу милость і право на свого мужа". Їй видали подорожню, і вона добралась до Москви. Туда ж на початку 1721-го року покликано було й самого Лісовського. Тепер там було кому пильно зайнятись справою про дwoеженство Лісовського: св. синод не повірив його байці про п'яного попа та про „безгрішність“ Палажки. Запитали Чернігівську консисторію, як саме вирішена була в 1704 р. справа про шлюб Лісовського. Та подала справку, що тодішній архієрей Максимович признав шлюб дійсним, і Лісовський не мав права вдруге женитись за живота першої жінки. Справа тяглась цілий рік і в 1722 р. синод вирішив її так: „второбрачну жену Лісовского Ксенію велѣно было съ нимъ разлучить, оставивъ сыновеи у отца, а дочерей отдать матери“. Але тут Лісовський несподівано виявив надзвичайну упартість: ні за що не схотів „второбрачну жену свою отпустити, а первую шринять“, за який „упоръ отданъ былъ тамъ, въ Москвѣ, въ св. синодѣ подѣ крѣпкій караулъ и оттолъ отосланъ, въ нѣкоторыхъ важныхъ причинахъ, къ слѣдованію въ Преображенскій приказъ, гдѣ вскорѣ и животь свой окончилъ“. Так загадково сповіщав генеральну канцелярію про сю подію Чернігівський архієрей Іродіон Жураховський. Що то були за „нѣкоторыя важныя причины“, по яких Лісовського передано було „къ слѣдованію“ в страшний Преображенскій Приказ? І певно, не з доброго дива він там „вскорѣ и животь свой окончилъ“. Чи не збулось над ним те, що йому пророкували в злосливім пашквілі, зложенім в генеральній канцелярії під час його останнього виїзду до столиці:

Отче Лісовський,
Плаче кнут московський
По твоїй шкурі
Навѣть (?) по бандурі.
Возьмеш, небораче,
Ні попе, ні козаче.

До речі, додамо й другий пашквіль, зложений в Гадячі на розетриг Лісовського:

Въ тысяча семъсот пятнадцать годѣ
Отпаль отъ Христѣ попь въ Украинскомъ родѣ,

Федоръ Лисовский, попь заблуждений,
Бога чуждений.

Сей, живя в мірѣ, Бога не бояся,
Блудиль безчинно, людей не срамляся;
Три жены имѣвши, дерзнулъ на священство.
Ахъ безпеченство!

Санъ апостольскій взяти недостойнѣ
О како дерзнулесь, живый своевольнѣ!
Се второй Іюда нынѣ наречеса,
Свѣту промчеса.

Ровъ копаль mnogимъ, яко пишетъ Давидъ,
Самъ упаль въ яму и посрамили свой видъ.
На честь священства дерзнулъ малоумный,
Зри о безумный!

Лучше бы тебѣ утратити главу,
Нѣжъ іерейства загладити славу,
Славы искал-есь и мірскія власти,
А не душу спасти.

Воровство въ тебѣ зѣло ся вплодило,
Заздрость очію въ погибель водило,
Блуду бо еси и лжи исполнился,
Ах нахопился!

ГР. ЧУПРИНКА.

І. Сніжки.

— Погуляем, серце, в сніжки,—
Попаду, не попаду!
Сніг заніс усі доріжки,
Сніг замів усе в саду.

Скрізь дерева хилять віти,
Всі в мережеві, в снігу;
Хочуть віти обліпити
Тебе цвітом на бігу.

Силе несем, як цвітом,
Молодий, стрункий вишняк;
То під снігом марить літом
Загадковий молодняк.

— Погуляем, серце, в сніжки!
Чи не зрушим мрій у сні?
Будем ждати, як доріжки
Вкриють квіти на весні.

Сине небо. Сніг. Замети.
Скрізь дерева всі в цвіту.
Що за радісні прикмети,
Що за пишність у саду!

Ну ж, до дому! Вище ніжки!..
Бач, який глибокий сніг!
Тануть сніжки, тануть сніжки
В наших рученьках палких.

II. В юрбі.

Що за лихо? — Ти брехливий,
 Ти лукавий
 У гурті!

Що за зміна? — Ти ж правдивий
 І цікавий
 В самоті.

То не диво, бо з юрбою
 Ти не можеш иншим быть, —
 Просто быть самим собою,
 З горем, з радістю, з журбою,
 З тим усім, що в душу й серце
 почування наженуть!

Гляну, гляну пильним оком
 В давні страчені часи,
 Бачу я тебе пророком,
 Повним палу і краси.
 Вільний вітер у пустелі,
 Був товаришем твоїм,
 А ріднею гори-скелі
 Та весняний дужий грім.
 Як чудово одбивались
 Чари сил в очах твоїх,
 Як тобою милувались
 Зграї зірок золотих!

Так дала Краса-Свобода
 Блиск-огонь твоїм очам,
 Як в тобі жила природа
 І в природі жив ти сам.
 Так пилюнка ти з пилюнок,
 Жив царем між скель та гір,
 Комашинка з комашинок,
 Марив ти про инший мир.
 Та тепер я знову бачу —
 Ти юрбі передаси
 Степом виплекану вдачу
 І живе чуття краси.
 А тобі, тобі натомісць
 В душу сплине од юрби
 Злободневная рухомість
 Життєвої боротьби.
 В душу й серце передасть ся
 Тільки гомін, тільки шум, —
 У юрби нема ні щастя,
 Ні краси, ні світлих дум.
 Все-ж ти хвилию вливай ся,
 Чистим струмнем грай в юрбі
 І збруднілий поновляй ся
 В самотині та в журбі!

Немезида.

Поміж нашим людом ходить поголоска, буцім якийсь прозорливець вже давненько прорік:

„Росія — од Олексія до Олексія“.

Отже тепер ніби те пророцтво й справдилось, бо почала ся Російська держава за „тишайшого“ Олексія, а кінець їй настав при маленькому Олексійкові, що вже не діждав над нею й попанувати.

Легенда — цікава й сама по собі, цікаво й те, що склалась вона в українським народі: бо й початок Росії положила Україна, і покарала Росію лиха доля в звязку з українськими справами..

Адже Росія тільки писалась — Росія. А насправжки, як була, так і лишилась до останнього часу великоруською Москвою. Цей московсько-великоруський дух російської історії далеко старший від романівського роду. Ще Андрій Боголюбський на руїні київського демократичного ладу спорудив у Володимирі престол великоруського абсолютизму. За ним московські князі сполучили містику візантійського цезаризму з елементарністю східньо-татарських деспотів і з патріархальністю „большаків“ у родинному побуті великорусів. По цій традиції, що перейшла вже в родовий і національний інстинкт, Іван Калита збирав під свою руку руську землю на всякі способи: і як мудрий господар, і як хитрий жмикрут, і як хижий грабіжник. А другий Іван — Грізний — тим самим слідом ширив межі свого царства, руйнуючи вільні республіки — новгородську та псковську.

І добре прийшов ся до Московського царства запозичений з Візантії герб Східньої Римської імперії: двоголовий птах — два роззявлених дзьоба — наготові рвати, що втраплять, направо й на ліво. Під цим прапором Москва мала всі підстави зробити ся третім і останнім Римом. Не могла вона тільки рахувати на довгі віки існування... бо, при двох головах, толуб і щлунок у її птаха один був..

І от, за царя Олексія, прихилилась до Москви, з своєю молодю державністю, наша Вкраїна. Незабаром цю державність почав поводити викльовувати московський орел, а за те з Москви з того часу повстала Російська імперія.

Її імператори зберегли в собі дух старих московських князів і царів. Заходами своїх „большаків“, велика російська „вотчина“ зростала — не так органічною роботою і власною творчістю, як коштом шавладних народів: їх матеріальними й духовними здобутками живила вона свою культуру і нищенням чужих національних нрав підшмрала

державну вагу великоруського народу. Ходом історії цей московсько-великоруський дух знайшов своє втілення пізніше в трьох ідеологічних підвалинах внутрішнього ладу Російської держави, — її „трьох книгах“, що звались: „православ'є, самодержав'є, народність“. В дійсності цим ідеалам відповідали: цезарепапизм в релігії, бюрократично-поліцейський абсолютизм в політиці і великоруський централізм в національних відносинах; говорячи загальною мовою — концентроване крєпацтво в усіх сферах життя.

В Україні Росія знайшла зовсім інші основи державного і громадського ладу: демократичні настрої й звички, безпосередні впливи європейської культури і вселюдського поступу, нарешті — ґрунт для зросту ідеї федералізму. На цих підставах Росія могла б дійсно перетворитись в культурну європейську державу і всю свою людність повести до кращої майбутности. Але вона органічно була нездатна використати ці позитивні елементи українського національного духу, — і вони слабшали й блідли, заростаючи буряном московської азійщини.

Європейська культура і поступові ідеї помалу проточувались крізь мури та ґрати до російської людности, осідаючи на її верхніх верствах. До широких народніх низів державний лад не давав дійти світлу культури. І між освіченими верхами та темним людом все глибошала прірва відчуження й зневіря. А коли врешті почувись з освіченого громадянства голоси протестів проти застарілих форм державного ладу, цей лад легко міг боротись з внутрішніми ворогами, спіраючись на темноту народніх мас, яку сам ретельно підтримував.

Розбити це зачароване коло могла тільки ідея федералізму, бо зміст і сила цієї ідеї — в природній диференціації культурної роботи по національним ґрупованням і в тісній зближенні між собою всіх верств кожного окремого народу. Але гармонічно збудований на цій ідеї світогляд українських кирило-методівців не викликав спочуття і не дав відгону серед російського громадянства: плоть під плоти великоруського народу, російська інтелігенція не могла прийняти до свого світогляду ідеал, що суперечив пануванню великорусів над іншими народами. Поступ російської державности легко уявляв ся російській інтелігенції в рамках централістичного ладу, ба навіть цей лад вважав ся необхідною умовою культурної роботи...

І московський деспотизм панував в Росії далі і далі, міцно озброєний проти впливу європейської культури. А поступове громадянство даремне гатило гекатомби своїх жертв на боротьбу проти нього. Аж врешті сама Європа почала відчувати для себе невідгоду такого незграбного велетня-сусіда, страшного своєю силою і своєю некультурністю. В половині минулого віку відбув ся похід правдивої Європи на

переводягнену по-європейському Московію, — і московський лад мусів позбутись одної з своїх підвалин — крєпацтва.

Отже в інших „великих реформах“ суть того ладу зосталась та сама. Як кажуть, Олександр II „Визволитель“ бояв ся конституції не через що инше, як через те, що за нею силою річей Росія обернулась би в федерацію. Коли це так було справді, то виходить, що федерація здавалась для російського ладу страшніша; ніж навіть кінець абсолютизму, і в цім страху перед федерацією російський самодержець сходив ся з російськими поступовцями.

Знов льогика подій привела Росію до сутички з європейською культурою. На цей раз ворог зайшов уже „з тилу“, — в обличчі європеїзованої — Японії. Але наслідки знов були нещасливі для московського абсолютизму, котрий мусів нарешті зріктись своїх абсолютів і згодитись на спільну роботу з обранцями від народу. Згодивсь — і пожалкував, бо скоро побачив, що має ще досить пороху в порохівницях, тим часом як у народа швидко не стало ні пороху, ні зброї.. І ще десять літ життя одвоював собі російський державний лад, — не так через свою силу, як через слабість своїх ворогів.

І втретє встряла Росія в тяжку боротьбу, — надзвичайну, все-світню: пів світа по один бік, пів світа — по другий. Пощастило їй на перших часах, — та здобутки її перемоги як раз випали на втрату української культури, яку російський орел з смаком і захватом, як довго ждану здобич, винящив і виклював у Галичині і придупив на який час на Україні. Але це вже була остання пожива старого птаха. Розхитана внутрішнім неладом держава не могла видержати довгої, напруженої боротьби в гурті міцних і дужих своєю культурою організмів і, як глиняна макетра на одному возі з казанами, розсипалась врешті на черепя.

Війна мала бути всенародня, національна, — якою вона була в інших державах, — але в Росії не було і не знайплось ні цілого народа, ні одної нації. А державний великоруський народ показав з себе лиш темні маси рабів царського самодержавства, силоміць втягнуті в криваву бійку за незрозумілі їм цілі. Їх одвічний світогляд, як і сотні літ тому, підказував їм лиш примітивні розуміння світових подій: вищі верстви їх коштом і кровю силкують ся оборонити свій пожиток і вдержати своє панування. І, струснувши з своєї шиї вже наскрізь гнилий і смердючий абсолютизм, вчорашні раби, під прапором пролетарської диктатури проти російського і всесвітнього, мовляв, капіталізму, побивали поки що культурні верстви громадянства і новий революційний лад держави.

В початку цієї боротьби, починаючи вже вільну національну роботу, модала свій голос Україна, знов закликаючи Росію до перестрою

на федеративнім ґрунті. Але й тепер російська демократія не зважала як слід українських кличів. Національні рухи, а надто український, зустрінуті були вороже, як невчасні й шкідливі, і навіть видиме наближення анархії не перемінило російської традиції шо-до української національної ідеї. З погляду цієї традиції, очевидно, краще було всім разом гинути — з цілою Росією, єдиною і неподільною, ніж потурати сепаратизму. Голос України пролунав, як серед пустині, і українці мусіли сами взятись за оборону власної хати від неминучої пожежі.

А ціла Росія тим часом справді почала загинати. Про війну вже мало хто й згадував. Ішла друга війна, на внутрішнім фронті. Перемогали, звичайно демократичні маси, озброєні військовим знарядям, фанатизмом і темнотою. На престолі російської революції засіли врешті, замість колишніх самодержців-большаків, пролетарські диктатори-большевики. Протилежності, звичайно, сходять ся, і по суті большевизм був тим рідніший самодержавству, що обидва вирости з великоруського національного духу...

І світ побачив на широких просторах Росії мільйони робочих, салдацьких і селянських мас, що в повній свідомості свого права і своєї безмежної свободи, шарпали, рвали й руйнували свою державу, її майно і культуру, рідну землю і нарешті одно одного... А їх фанатичні проводирі тим часом своїми декретами руйнували економічну будову держави.

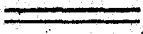
Величезний державний механізм, що так довго по інерції не схиляв свого руху, поволі затихав; все млявіще ходили його двигуни, ледве повертались маховики, а разом з ними завмірало й громадське життя старого російського царства...

Немезида історії сказала свій вирок і тяжко покарала хибні того народу, якого духом просякла російська державність.

Україна гинути не хотіла і, щоб одгородитись нарешті від все-російської анархії, розгорнула прапор власної державности. Колись, за Богдана, перша українська республіка — казацька — прийшла до моговської брами, важкої, дубової, кованої; постукала в браму, виростила ся в приими і зникла, що й голосу не стало чути. Сьогодні та брама впала, — поржавіло залізо, підгнили ошули, — і виїшла знов на світ Божий українська республіка — народня. На диво, збереглось таки, через всі мало не три сотні літ бідування, здорове зерно національного життя і коло нього зблизь до купи народні сили, що спромоглись невсипущою працею організувати на рідній землі початок нової державности. Слава їм, слава Україні і нехай на цей раз дасть їй доля довгих віків шасливого існування.

Але не все ще добре в нашій хаті... Ще багато в ній сміття і бруду від господарювання чужинців, ще гукають по закутках і комо-рах нахабні голоси непроханих гостей, ще й своїх людей чимало за-сліплених чужою ласкою або власною вигодою і байдуже їм про долю рідного краю. А особливо ще багато темного, несвідомого, здичавілого моду, більш здатного до руйни, аніж до якоїсь органічної роботи. Ці елементи і у нас легко приймають і поширюють пошесть анархії, що під прапором всесвітнього реформаторства руйнує круг себе культурні й матеріяльні скарби. Коли і нашій Україні не пощастить черемогти темні сили державною організацією, коли й нам судилось випити пов-ний келих російської отрути, і наша народня республіка обернеть ся в „дике поле“, на користь сусідам, — о, тоді відчуємо й ми тяжку ру-ку Немезиди! Пригадаємо тоді всі гріхи проти рідного краю, що вчи-нили колись наші діди і батьки, що накоїли й ми самі своїм ледар-ством. Не простила Україна тим стародавнім панам-старшинам, що мо-лись за царську ласку віддавали і своє, і народне право. Не простила вона й тим своїм синам, що потім ретельно ходили в державнім ярмі та щиро працювали для російської культури, а свій люд полишали тим часом без інтелігенції і без культури... Не простила Україна і тим темним людям, що тепер, в цю велику історичну хвилю піддались мос-ковській хворобі і вибивають з рук українського громадянства прапор національної волі... Не вони винні в своїй темноті, але відпомугувати за неї і їм доведеть ся...

Невже не одверже доля це страшне лихо від нашого рідного краю?

ОЛЕНА ЖУРЛИВА.

* * *

Хтось постукав в серце знов.
 Що се, сон? Нова омана?
 І душа, від щастя п'яна,
 Прозвеніла: „Се — любов!“
 Ширше стали дихать груди,
 Море щастя розлилось...
 Гей, за весла! Що не буде!
 Ми щасливі, а не хтось!
 Другом буде вітер нам,

А свідками — легкі хмари;
 Нас любов єднає в пари,
 І нещасний той, хто сам!
 Ще раз в серце: стук, стук,
 стук!..
 В душу наче небо впало —
 Мент... обійми рідних рук...
 Цілу вічність так... і мало!

Стефан з Синевіцька Вижнього.

„Слава в вишніх Богу і на землі мир, в чоловіцех благоволеніє“ — тихо й урочисто виспіває хор.

І побожно схиливши голови, хрестять ся люде: баби, салдати, діти.

Хрестить ся й собі Стефан, але трохи відмінно від людей, — змалку, звик так, не трьома пальцями, а всіма, — і співає:

„Хвала в вишніх Богу і на землі мир, в чоловіцех благоволеніє“ — теж трохи инакше вимовляючи, ніж хор, бо прецінь в „його“ церкві і „єго-мость“ і люде так вимовляли. І як співає він, то й ридає одночасо.

„Як би ж на землі справді був мир, спокій, такий, як хвала Богови в небесах“...

Стефан пильно хрестить ся, припадаючи чолом долі; а з душі підіймаєть ся, рветь ся грізне ридання й, придупшючи його, Стефан виходить з церкви.

На дворі морозно й тихо. Сніг блищить під срібним сяйвом місяця, який загадково дивлячись на землю, пливе все далі й далі. Ген-ген далеко розстелив ся сніговий килим; здаєть ся, весь світ він укрит, щоб на землі було тихо, ясно, щоб спокій був хоч тепер, в сей великий день, коли багато літ тому народив ся той, хто прикликав людей до любови, а не до ворожнечі.

Недовго йшов Стефан. Він сів на своє звичайне місце, на лаві біля брами сеї лікарні, яка містила ся в сьому освітленому будинку, що стояв як зачарований серед непорушного, величнього снігового килиму. Тут тільки й міг Стефан жити, жити на сій площинці, розстеленій на горбі, високо над містом, яке стелило ся в низу.

Тут, на горі, — тихо. В сей затишний куток, до сього білого чепурного будинку, обсаженого високими деревами, несуть підбитих, покалічених життям людей, людей, яким незноєний стає галас і метушня життя. Чи й він, Стефан, хорий? Може, бо незносний йому шум та галас життя. Далі од шуму, ближче до неба... Та й звик на верхах жити.

Звук... А, годі з тим, до чого звук!...

Се він, Стефан, трохи до церкви шпитальної вступив, був на службі Божій... тай розревів ся, мов дитина... Він би й нічо-

го, спокійний був би, як би не сі опіви, такі гарні, врочисто-сумні. „А на землі мир“... Ах, як би сей мир був, а нічого иншого не було, гай-гай де був би тепер він! Хіба сидів би він, потний, господарський хлоп та гнів тут, під брамою шпиталю, наче нема йому місця в світі, немає праці. Хіба був би він тут... сам-самітний! Дома був би, „дома“!..

Там, дома, вкриті смерекою горби з мальовничими міжгір'ями. Зелені, оксамітові луки опоясують їх; долини стелють ся в низу, оповиті темними гаями. А в долинах білі хатки в зелених вінцях і між ними деревляна церква. Там простір. І далі за ним височіють величні красуні-гори. Гарно там, тихо, спокій там... спокій... Хіба струмись дзвінкий рокотом порушить тишу? Але зараз й тут тихо. Така тиша, що душа прислухаєть ся до себе. Хочеть ся молити ся, слати до неба благання.

„Дома“... Там біла хатина розмальована гарно рукою Олени... Широколисті вязи, свіжі ялини... криниця, садок, ціле газдівство... хатина...

Стефан не витримав і клякнув на мерзлий сніг, чи то для молитви, чи з розпуки; закривши обличчя руками, він заридав голосно.

Ніби завивання вовка розлягало ся серед снігової рівнини... то ніби плач покинутої дитини, яка заблукала в непрохідному лісі.

Химерно розчепірівши віти, обтяжені снігом, височіють навкруги дерева білі, фантастичні. Так ніби постати велетнів, розкинувши в розпуці руки, благають небо зглянути ся над ними й поменшити той тягар їх, що до землі хилить.

Яскраво й зворушливо блимають свічечки в вікнах шпиталю-левої церкви, вкупі з молитвами людських сердець возносячиєсь до неба. Сяють вогнями вікна шпиталю, де тихо мов тіни сновигають постати лікаря, фершалів, сестер, усіх тих, хто поміч і життя несе тим, хто безпомічний, страждучий лежав у ліжку. Там тепло, молитви, поради, надії, а тут серед снігової рівнини, на самоті ридає душа людини, для якої вже ні тепла, ні поради, ні надії нема. Хіба сама молитва...

Або смерть...

Та „хвала в вишніх Богові“ — все лишала ся, хоч на землі й смерть,

Знов ридання розпачливі, голосні лунають в холодному повітрі. Буйні сльози течуть по смаглих щоках велетня, змочують довгі вуса й падають на сніг.

„Та годі плакати... годі нарікати на Бога. Гріх!.. Бог дав, Бог і взяв. Все в його руках... І хвала йому в вишніх“.

Встав Стефан. Хвилинку стоїть замислений, потім, наче повернувшись до життя, йде одбувати свої земні справи, перевіряти, чи всі фіртки позамикані, ціле обійстя оглянути. Ось з церкви вже виходять люди. Треба й там замкнути двері.

З великим патиком у рупі поважно йде Стефан сповняти свій обов'язок. Але се не багато часу бере в нього й ось він знову на своєму місці, біля головної брами шпиталю. Можна було б піти в кухню, там його чекають з вечерею, — „Святий Вечір“ сьогодні, „кутя“, — або в свою комірку погріти ся перед нічним вартуванням. Але, ні, не піде він, не може піти. Він може лише тут на самоті, серед снігової пустелі з вітром розмовляти, його слухати, на зорі дивити ся.. Або він сумує, чи плаче. Ні, він тільки мовчки дивить ся на ту саму зірку на сході, що стала колись над Вифлеємом і чекає, чи не з'являть ся янголи біля неї зі співами: „Слава в вишніх Богу, і на землі мир, в чоловіцех благоволеніє“.

І чи не зробить ся тоді друге чудо, чи не з'являть ся тоді до нього його янголи, — кохана Олена й маленькі Василько, Михась і Наталочка.

І не спускає Стефан очей з золотої, яскравої зірки на сході. Він чекатиме, не піде нікуди.

Міцнійшає мороз проти ночі; часами зриваєть ся вітер. Людського гомону не чути. Поволі гаснуть огні в шпиталі. Тільки зорі не гаснуть в небі. З ними й лишить ся Стефан. Бо може то й не зорі... може то очі його дружини, його дітей..

Вітер лютує, мороз своїм крижаним подихом пече обличчя Стефана, сціплює його ноги й руки; Стефан сидить нерухомо і все дивить ся на небо, таємниче, урочисте, чисте.

Він забув, де він, і що він зараз самотний, бездомний бурлака. Він жие в минувшині.

Чи спить він, чи марить?.. Крижаний подих вітру пече його обличчя, а йому марить ся гаряче засліплююче сонце, яке заливає золоті лани. Останні жнива. Останні... Виблискують серпи, хилить ся покірливо золоте жито. Ось Олена всміхаєть ся до нього, ось на стежці веселять ся діти. А небо синьо-блакитне тако ласкаве, привітне обгортає лани своїм теплом. Останні жнива...

А потім?

„Чи далеко ще нам, Іхати, мамо?“

Чий се голос?.. Такий тоненький, жалібний?..

Ах, се ж його донечка, Натальця, висовуючись з халабуди, гукає. А Олена йде поруч воза, вколисуючи на руках дитину. Його Олена, струнка, вродлива, гарна молодиця...

„Не дуже далеко“, — чуєть ся йому Оленчин голос. Олена всміхаєть ся ніжно до дитини, й одвернувшись, зітхає.

„Та воно цікаво, мамцю, й тут: Ідеш — Ідеш... Я ще ніколи так довго не Іхав; було з косовиці та до хати тай по всім“... — се вже говорить його любий син, Василь...

„А я хочу до дому“, — стогне дівча. „Там ліпше... Там і чересеньки й капецьки й когутик... А тут все їдеш і ніяк не доїдеш до дому“.

„Тату, але се-ж наше „дома“ тут поки-що?“

Василь, його син, жвавий, веселий стоїть, мов живий, перед Стефаном.

„Так, сину!“ — чує він свій голос.

Тоді ще він, Стефан, був веселий, ще мав надію... Він молодий, міцний хлоп. Закручував довгий вус, блищав чорними очима й боров ся. І жартував з дітьми.

„То Натальця хоче качечки?“

„А як же... капецьки“...

„Натальця хоче когутика?“

„І когутика“...

„Хоче чершень?“

„Хоцу первоних і зовтих багато-багато“...

„Буде Натальці і когутик і качечка і чершенька... Буде все...“

Все буде... Стефан міцний, дужий... ще здобуде все для родини, аби тільки здоровля.

„А мені песика“... — озиваєть ся Василь.

„І тобі і тобі, сину“...

Буде все їм, буде... буде нове господарство, як старе згнило... Руки є, голова є, аби тільки до дому, до своїх гір, до своїх долин...

Довгою низкою плетуть ся вози шляхом, що губить ся десь в далині. Йокірливо, терцеливо, ховаючи надію, що ледве блимає в глибині серця, посувають ся люде, везучи в халабуді весь свій скарб. І кінця-краю нема сьому одноманітному шляху, який невідомо куди веде, невідомо, що несе.

Часом, як пригорнувшись, шукаючи в сій близькості заспокоєння, сиділи вони з Оленою, прислухаючи ся до тихого дихання дітей, збуджували ся в них спомини й вихоплювали ся:

„А у нас дома“? —

і завмерало на вустах.

„А у нас дома“... — Олена почне тай заплаче. Мов перлини падають сльози по її змарнілих щоках, з її чудових чорних очей.

„Се вже осінь“... — знов вчуваєть ся Стефанові голос любий, ніжний і инший малюнок бачуть його очі:

Тихо порожнім полем ідуть вози. Трава вже скошена і звезений хліб. Ще тепло в повітрі. З одного боку гай починаєть ся. Між пишним зеленим листем вже є жовте й червоне.

„Се вже осінь“ — шепоче Олена.

Тоді Стефанові тьохнуло серце, він похолов і глянув на дітей. Вони обоє, поклавши голову йому на коліна, дрімали. Чорні кучері Василя змішали ся з золотом волося Натальці. Рум'яні були їх здорові личка й на вустах грала усмішка.

„Ні, серце, ще ж літо наче“, — якось непевно мовив тоді Стефан Олені.

„Але ж осінь, диви!.. Листе пожовкло, падає з дерев і вкриває землю“.

Так, осінь... Була вже тоді осінь...

Там у С—у надходила осінь, тиха, плодоносна й багата. Несла з собою спочинок, спокій, достатки. Те, що росло й пишало ся на ланах золотих, робилось власністю кожної комори, кожної стодоли. Радісний сміх молоді лунав вільно, заповідали єя весілля. І хоч не за горами зима була, та не страшно було зустрічати її в теплій хаті, з оборогами сіна, з кулями соломи, стосами деревини та повними мішками всякого добра.

У своїй хаті се ж було...

Віз помалу котить ся порожнім шляхом, маючи такий самий віз, попереду й позаду себе. Наче хтось невидимий керує сею довгою низкою возів, напятих наметами, обвішаних начинанням і кіматтям. Щось жене ту довгу низку халуи на колесах; щось грізне, невмолне змусило їх кинути хати, лани, худобу, рідний куток, у якому тільки й світило їм сонце, й сунути просто й не зупиняючись, все далі й далі в світі.

Сніг тихо паде, обновляючи білу пелену. Рясно-рясно вкриває землю, дерева, Стефана. А Стефан немов спить, немов марить, не помічає його, не помічає, як мороз міцнішає, як вітер налігає. Він бачить знов інші образи, чує інші голоси.

„Гпру!“ — чує Стефан з попереднього воза. — „Приїхали!“

„Вже заїхали, Оленко!“ — чує він свій голос, такий дивний, чужий. Він злазить, випрягає коні. Ожив, загомонів ліс. Вигуки чоловіків, стогнання жінок, плач дітей...

Заїхали... Та куди ж? Оттак у лісі, проти неба, так і почувати? Потомленим мандрівниками з дітьми? Осінньої, холодної ночі?...

Шелестить, провадячи нічну розмову, листя, що ще лишило ся на деревах. Сумний шепіт його зливаєть ся з гомоном людського табору.

Але поволі затихає табір. Повечеряла, підживила ся дівтора й заснула. Коли-не-коли вчуваєть ся шепіт або стогнання.

Тихо.. Місяць пливе високо над гаєм спокійний, ясний. Та здивований трохи: замість звірів, птахів, — люде в лісі. Той самий місяць, що перед віками бачив тут дикунів-людей, той самий місяць, що й тепер над Стефаном світить...

Сніг не падає вже. Тільки вітер гуляє по сніговій пустелі, схиляєть ся над Стефаном і щось нашіптує йому. Все міцнішає мороз, сковує своїм крижаним подихом Стефана, але йому не зимно, йому тепло. Чи спить він, чи марить?..

„Отсе вам, а отсе вашим діткам!..“

Що се? Ніби голос янгола небесного...

Висока панна з добрим обличчям і золотим волосем подає дві миски Олені. Мара йде від гарячої страви й замах страви чомусь нагадав Стефанові своє село й хату.

Черга на пукті стоїть велика: всі простягають руки, бо ділами тяжкими не їли гарячого.

Тут на „пукті“, нає отара овець зібрані були зруйновані, змучені, збідовані люде, які покірливо йшли, де б їм не сказали. Після довгої дороги, невідомими ланами, лісами, трапляли вони „на пукті“, спочивали тут, підживляли ся гарячим варевом, і

знову їхали далі, покірливі, байдужі. Одно в них бажання, одне почуття було: „до дому“.

„Мамо, ще!“ — пищить Наталочка, скінчивши сьорбати борщ укусні з Васильком.

„На, дитинко!“ — хоче одлити Олена зі своєї миски, але золотоволоса, мов яггол, панна підбігає й каже:

„Іжте самі, Іжте! — а я ще дам дітям... А се вам! — дає в руки мисочку й Стефанові.

„Спасибі!“

Але не йде ложка до рота, кусень до горла Стефанові. Адже він газда, адже він багатир, не жебрак.

Діти весело бігають, малий Михась спить. Олена сидить на лаві, дивить ся на його.

Стефан підносить ложку до рота, ще раз, і ще. Виїдає страву, ставить миску на стіл. Дивить ся на Олену в її прекрасні люблячі очі.

„Спасибі, добрі люди нагодували нас“.

Стефан узяв Михася на руки, Олена за руки двох інших, і пішли до свого табору.

На великій містечковій площі, близько одна коло одної, стояли халабуди. Баби поважно розмовляють, стогнучи та охаючи; молодичі з оусідками покочуть або, наспівуючи, вколисують дугей. Похнюпившись, курять чоловіки, знехотя перекидують ся словом; той напуває коней, той ладнає халабуду. Гуркіт, крик, гомін, як на ярмарку на сій великій площі, одведений для біженців поруч будинку, „пункту“, під синьо-білим прапором.

Тут ті, що покірливо, мов вівці, довгою низкою плели ся довгими невідомими шляхами; ті, яких, долею здасть ся, стали покора та мовчання, підносили голоси. Стогни й плач розлягали ся в сьому таборі кочовників, викинутих з своїх осель.

А Стефан не нарікав, він підтримував свою дружину; підтримував у ній і в собі надію повернути ся в рідний край, до свого рідного життя.

„Що ж що біда?“ — чує Стефан свій голос. — „Киньмо ляхом об землю!. Аби сила, аби здоровля, заробимо собі ще всього знов... Правда, Оленко?“

Пригортала ся до нього вродлива молодича, дивлячись своїми глибокими очима, в яких ховала ся туга за своєю чепурною хатою, за рідною землицею, за моровами, за усім газдіством, і шептала:

„Правда, Стефанку!“

Сидять вони біля воза, що самий крайній з усього табору, й дивлять ся на дітей. Надія все з ними, жме в їхніх грудях, сновняє їх істоту. І лагідно всміхають ся одно одному. А з гуртка дітей, з якими бігають Василь та Натальця, чуєть ся:

„А в нас кінь був“...

„А в нас ще й корова, когутик і кадецька“...

„А в нас вівці. Багато“...

„А в нас ще пєиж рудий і смачні яблука та груші“...

„І гуси й соняшники“

„А у нас коло левади гора — височенна... Як вилізеш на неї, далеко видно, геть усе село“ — над усіх голоснійше лунає Василевий голос.

„І зелений простір у нас веселий,“ — співає туга в грудях Стефана.

„Діти, то собі своє гомонять, — шепче йому Олена, але помітивши велику тугу, що пливе в його з душі, не стримуєть ся, й припадає до його грудей, ридючи.

Вітер лютує, мороз пече обличчя Стефана і вже зимно йому, але не від морозу, а від тої слоти, від модиху осени, яка тоді грізно наближувала ся до нього, до Олени, до дітей.

„Чого ти, моя рибонько? — чийсь турботливий голос дзвенить у повітрі.

Та се ж він сам сказав...

„Глянь!“ — відповідає Олена, — „яка хмара суне“...

„Ну, чого ж ти злякала ся?“

В ще тепле повітря жовтневого дня вдер ся холодний вітер. Темно стало. Хмара чорним крилом накрила землю.

„Під такий час десь у хаті треба бути“, — збентежено бурмотіла Олена. — Осінь уже... Невже ж, як товар гнитимемо від дощем?“

Гулила немовля, вкривала шматтям дітей.

„Та де ж той дощ? Нема!“ — заспокоює її Стефан.

„Пада! Я почуваю“.

А дощ справді вже почав падати; з початку дрібнєсенький а далі буйними краплями, все дужчий та дужчий. Вітер шумить, шурляючи холодними краплями по своїй охоті, плаче-рідєє небо й велика його туга по сонцю яєному. Діти, а за ними й

дорослі, починають ховати ся під намети на возах. Олена пригортає, вкриває дітей, вмовляє Стефана, який накриває коней, швидше ховати ся до середини, „до хати“, — мало не сказала вона.

„Ах, Штефанку!“ — шепоче вона, — „я бою ся, ся хмара не несе нам щастя, вона несе нам осінь, холод, біду, нещастя... Серце мое чує...“

„Та ну бо, серденько, ніщо не грозить... Пусте там, той дощ... Десь вже заїдемо“...

Якось непевно звучать сі слова надії: Десь вже заїдемо“... Дощ так грізно й гнівно шумить.

Ні, вже не дощ... І сліду його нема... Тепло вже, душно. Се пекуче літо. Він вертаєть ся з поля. Останні снопи жита ве-зе. Загрів ся на роботі й тепер спочиває, ідучи. Тихенько поганяє коней. І вони притомили ся. З насолодою дивить ся він на село, що перед ним, на гай, левади, гори. А ось вже видніеть ся і його хата. Он, Олена піджидає його з Натальцею на руках. Тоді ще Натальця була маленька. Підїхав, скочив з воза Стефан, пригорнув дружину й доню, і так йому тепло, гарно на душі. А Олена посадила Натальцю, помагає йому снопи екшдати... Так, се давно було, давно... а потім...

„Я бою ся, Штефанку“, — тремтячий, схвильований голос Олени чуєть ся йому в сірому тумані. — „Натальця ціла горяча й хрипить“, — схвильовано шепоче Олена, вгніздившись у кутку своєї буди коло дітей.

Михась спить, Василько тихо дримає, а Натальця неспокійно рухаєть ся, щось бурмоче...

Сірим, гнітучим покровом нависло нахмарене небо над сумною, чорною землею, зливаючись з нею. Туман та мряку посилає воно на землю, яка колись і сонце бачила, яку ще недавно золоті, гарячі проміння голубили, гріли, втішали...

Холодно, мокро, похмуро.

„Йой!... йй зимно!“ — голосить перелякана мати. — „Коби то сонечко, тепло... Або хоч дах над головою... За що ж се така кара Божя? Чим ми прогнівили Бога, Штефанку?“ — стогне молодиця, пригортаючи дівча, яке метушить ся й важко дихає...

Стефан мовчить, похмуро дивить ся.

„Прогнівили Бога? Кара Божя? Чим? За що?.. Жили тихо, працювали... Серед гір та долин здобували хліб. Що кому завинили? Нікого ж не чіпали... Лише працювати та ростити дітей хотіли на рідній землі... А доля не те дала...

Мовчки зітхає Стефан.

„Мамцю, качечки чорні, когути“...

„А як же, моя дитино, буде качечка й когуютик“...

„А черешеньок багато, багато... і все стиглі“ — марить у горячці дитина хриплим голосом.

„І черешеньки будуть... а як-же, будуть“ — відповідає, схилившись над дитиною та ковтаючи сльози, мати.

Зморшки суворі вкривають високе чоло селянина, червоні плями виступають на змарнілих щоках... Великі, грубі, звиклі до застуна, до коси руки стискають ся в безномічній розпуці.

Тісна халабуда замість теплої хати... Замість даху — сіре, захмарене небо. Як рибка веселе, здорове дівча в страшній пропасниці. Темно зовсім. Уже вечір. Дрібні, холодні краплі дощу стукотять по наметі, мов сіткою оповивають халабуду, падають на землю з настирливим одноманітним стукотінням.

Він не бачить її сухого, чорного обличчя, горячкового огню в очах, але чуває розпуку в стиску її руки, в її диханню.

„Оленко, не журись!.. Он там вогні видно, деь заїдемо, лікаря пошукаємо... Тай се пусте... Дитина одужає скоро.

Безнадійно стукотять краплі по наметі.

„Я не журю ся, Штефанку, я знаю, заїдемо, лікаря пошукаємо... Памятаеш і в С—у Василь слабував, і лікар поміг... Дасть Біг і тутки так...“

Голос Олени тремтить, а ридання мало не вирветь ся з грудей.

„Чи ще довго чекати, Штефанку?“

Тихий, стомлений голос Олени долітає до його вуха. Чорні, сухі уста Олени тремтять, як і руки її, що пригортають любе сотворіннячко, слабу дитину.

„Або я знаю?“ — апатично відповідає Стефан, весь чорний з горя та клопоту, з запалими очима, з вскуйовдженим волоссям, що довгими пасмами висуваєть ся з під широкого чорного бриля.

Осипаєть ся біля них листе з каштанів та лип, навколо лікарні посаджених. А на тополях воно, пожовкле, ще тремтить

та бореться з вітром. Але вітер дужий та лютий. А небо сіре, осіннє, негода лиха.

„Чи довго чекати? Або він знає? Або він знає по що він живе? Або він знає по-що на світ народився?.. Або знає, де йому подіти ся? Що вчинити? Або він може ще жити на світі, коли не вміє помочти родині...“

„Гей, доктор кличе, а йдїть!“

В прийомній вже майже немає нікого. Високий, добрий чоловік приязно розпитує, оглядає дитину. Хвершал та сестра обступили прибувших, співчутливо дивлять ся. Стефан дивить ся на лікаря, потім у вікно. Чекає.. А там за вікном тополя висо́чіє. Осипаєть ся з неї листя.

„Діфтерії!“ — кидає коротко лікар і глянув на Олену.

„Діфтерія!“ — луною одгукнув ся приголомшений Стефан. Олені вириваєть ся ридання з грудей.

Хвершалка бере Натальцю.

„Роздягніть! Положіть в інфекційній дитячій, третє ліжко порожнє! — розказує суворо лікар хвершалці й, звертаючись до Олени, м'якко додає:

„Тут їй добре буде... Встрикнемо сирватку. Се помагає... у вас одна дитина?“ — раптом питає.

„Ще двоє: немовля й більший хлопчик“.

„Здорові?“

„Богу дякувати...“

„Підіть їх вимийте! Одежу треба випрати!“

„Та де ж, батечку, се зробимо? Ми — біженці... На „пункті“ живемо“.

„Біженці, а звідки?“

„З Підгіря. Ми з Синевіцька... там наші долини й гори... Було газдівство, гарно жили“ — несподівано розбалакуєть ся Стефан.

„А як-же гарно“, — засмучено похитує головою Олена.

„Коні мали, воли...“

„А як-же... коні ладні“.

„Поля мали кілька моргів, садок, горід чималий“.

„А як-же, чималий“, — сумно-сумно зітхає Олена.

„Вівці, безрогі, дріб, усьо“, — якомсь гірко всміхаєть ся Стефан.

„Всьо... А як-же всьо“, — не витримує Олена й сльози льють ся з її очей.

Стефан дивить ся на неї, суворо зсунувши брови від болюч

Така безпорадна вона зараз, як мала Натальця, яка тужачи твердила: когутик, черешеньки, качечка.

„Заспокойте ся, молодице“, — лікар [каже. — „Приведіть сюди дітей, ми тут обмиємо їх... Одежу чисту захопіть!.. Є у вас?“

„О, одежа в нас є“, — гордовито каже Олена, — „захопили з собою“. „Пане, голубчику“, — кидаєть ся до лікаря Стефан — „і гроші в нас є... Я не батьр... я господар... Вилічіть нашу донечку! Я вам подякую. Я дурно не хочу...“

„Дайте спокій, чоловіче! Тут вас не за гроші лікують. Ось я піду вже до дитини, час вже... А ви не гайте ся!

Вдвох з Оленою йдуть вони в долину, „на пункт“ до дітей. Товаришують їм журба й розпука, а навздогін їм завиває вітер нагоняючи все нові хмари, холод та смерть заповідаючи.

„Добридень, з празником будьте здорові!“..

Чиї се голоси чує Стефан? Такі чужі й разом з тим знайомі. Се він та Олена.

Ось вони кланяють ся фершальці, яка зустрічає їх в лікарні.

„Як ласка ваша, скажіть, чи ліпше Натальці?“

По святочному, як добрі господарі зодягнені селяне. Нині ж велике свято — неділя, й може Натальця видужає.

Мовчить хвершалка... тремтять її вуста.

Постать лікаря вирисовуєть ся. Похмуро дивить ся й глухо каже: „Стефане, підійдіть до мене ближше самі!“

Стефан робить кілька кроків. Олена ще хутчій опиняєть ся коло лікаря. Вмить кладе вона спляче немовля на лаву й перелякано гукає:

„Де? Де Натальця, моя дитина?“

Стефанові очі палають... Бурмотіння глухе вириваєть ся з грудей.

„Кризис цині в ночі настав і стало гірше... Опух у горлі. Дитина задохнула ся...“

„Натальця!“ — зойкнула Олена, кинула ся на вколішки, і шоклавши голову на лаву, гірко заридала.

Стефан дивить ся, як камяний.

„Все, все руйнуєть ся. Добро... родина...“

Раптом Олена схоплюєть ся й стискає руку фершальці:

„Де, вона? Де? Кажіть!..“

І вийшли обидві.

„Стефане, ви чоловік, ви сильний, майте мужність все вислухати!“

Стефан схилив вродливу голову й слухає.

„Сина вашого, як ви привели позавчора, ми хотіли лише вимити й переодягти, щоб зарази не було, щоб був здоровший, а виявило ся, що він уже заслаб, ще, як був у купі з сестрю. Він лежить, ми його лікуємо... Він дужчий за дівчинку.

Нічого не каже Стефан. Дивить ся у вікно. Тремтить по-жовкле листячко на тополях, безпомічно тремтить... Чей же осилить його вітер...

Серце Стефана стукотить скажено, а на душі холод.

„Дякувати вам за турботу, пане“, — кланяєть ся Стефан низенько лікареві й виходить.

Довго сидить він на лаві, біля шпиталевої брами. Чи чекає на Олену? Ах, чим розрадить любу дружину? Безпомічний, мов дитина він, міцний дужий хлоп..

Вітер вие, реве, завиває злісно, розносячи останне листя з тополів.

Серце Степана горить, душу гнітить важкий камінь.

„Вічная пам'ять“ — десь хтось співає.

На шпиталевому кладовищу холодно, мокро й сумно. Іде дрібний дощик, — то небо проливає сльози на груди землі.

До одної труни поклали Натальцю й Василя, який помер слідом за Натальцею.

Лікар та хвершалка стояли осторонь від могили й дивили ся на Олену.

Вона, мов тїнь тонка, бліда, з висхим обличчям.

Силою вів її Стефан з кладовища. Та його ноги не йшли відтіля. Тут наче його „дома“, — бо тут діти... Де ж ще його „дома“? Вів свою дружину, не думаючи куди; привів він її до шпиталю, бо там іще Михась, лишив ся під доглядом старенької слуги лікаря.

Вітер вие, шпурляє сухим листем, розносить перші сніжинки, обсипає ними сих трьох, що йдуть *до дому* „на пункт“ — батька, матір і маленьку дитину.

Галас, крики, вереск дитячий... Що се? Де се?

Сірий світанок встає перед вікнами, входить у кімнату, лізе в очі, будить людей „на пункт“.

Чергою плетуться люди до вмивання, до снідання. Лайка крик, сварки... День людей бездомних, безпритульних, які не знають, де завтра похилять голову.

„Оленко, може встанеш... Може молока дати?“ — схилив ся Стефан над жінкою весь жовтий від безсонної ночі.

Накрив Стефан немовля й одсунув його трохи далі від Олени.

„Га? Що? Нічого! А як-же, й хата й город, а як-же... поле, коні й діти, а як-же й діти“...

„Оленко!“ — божевільно гукає Стефан, схопивши себе за голову. — „Оленко, чи чуєш?“

Оленка глянула на нього прекрасними, скорботними очима.

„А як-же... й воли й вівці... черешні... когутик... Натальця, Стефан“.

„Я тут, ластівко, коло тебе“, — клякнув Стефан. — „Ти ж бачиш мене, ти чуєш мене?“

І знову шлях до лікарні.

Вітер холодний лютує, завиває, переможцем пануючи на порожніх осінніх просторах. Холод, негоду, несе він з собою, останню надію на соняшній промінь однімаючи.

Все, що маю оддам, одроблятиму, тільки врятуйте їх, життя моє врятуйте, пане!“.

Такий розпачливий голос, такий благаючий... Се ж він сам так говорив тоді.

Засмучено лікар дивиться на Олену, на дитину, й глухо кидає: „Теж діфтері!“.

Стоїть, мовчить Стефан, тільки важко дихає... Очі божевільно блукають, розпатлане волосся розсипалося по плечах.

„Покладу в лікарню, тай з Божою помічу“, — бурмоче лікар.

„Врятуйте їх, пане, врятуйте!“ — благає Стефан.

Він падає на коліна, схиляє голову на лаву, як непритомний.

Як отямився він, нікого вже не було коло нього. Сам він дивився. Так ніби й зроду в него не було нікого, ні жінки, ні дітей.

Встав і вийшов понуро.

Куди йти?...

Негода лютує, вітер завиває, рве останнє листя, шпурляє ним по шляху. Хмари мчать похмурі, гнітучі...

Сів на лаві біля брами. Нема куди йти, ніхто не чекає. Все, що мав, залишив у сій лікарні. Навіть коні з возом, на якому привіз Олену, біля брами... ще чекали чогось...

Стефан встає, прив'язує коней до паркана, і знов сідає. Мов туманом оповитий світ цілий перед ними, в тумані й думки його, і не знає сам, що далі робити...

Наче йшов все відомим шляхом і тепер заблудив. І не знає, куди йти йому далі. На ногах важкі гирі, а голова оливом налита.

А коло нього лютує вітер холодний, колючий; холодне дихання посланців зими обвіває його гарячу голову. Жалібну пісню завиває вітер, гуляючи просторами. А хмари все пливають та пливають.

Олена не відповідала... Говорив, благав, руки їй підлував. Мовчала холодна, з заплющеними очима. Грив її холодні руки, брав на руки теж непероршне немовля. Дивився, чекав, благав.

Зима лютувала на дворі, знуцаючись над обнаженими деревами, морозила землю.

Чи не більша зима ввійшла в душу його? Чи не дужче знуцалося лихо з нього?

Знову кладовище. Чорна яма. Холодна, мокра земля забрала найдорожчий скарб його. Дивиться Стефан, чекає, а потім довго ходить під брамою лікарні, крізь яку входили всі його найближчі, найлюбіші, щоб вже не вертати ся.

„Стефане!“ — лікар виходить з ганку і йде до свого помешкання. — „Лишайте ся в нас за сторожа!“.

Так, Стефан лишиться. Бо й куди-ж йти йому, коли всі вони тут... Куди?

„Гаразд, пане, спасибі!“

Так і лишився Стефан вартувати свої могили. Що дня ходить до них.

Сніг вкрив їх сніжним покривом... Сніг засипав і всі стежки до них.

Біля шпитальної брами, мов прикутий до неї, проводить свої дні Стефан, суворий, мовчазний, похмурий... Іноді тільки, чи то у ві сні, чи то у марінню бачить себе серед своїх та рідних долин, бачить далекі, вкриті смерекою верхи, чує рокіт потоків, шамотіння зелених вязів.

Темними ночами, як срібні зорі сіяють в небі, Стефанові уявляється, що то очі всіх його любих дивляться з неба на нього. Там же вони, на небі. Цілу ніч буває не спить, дивлячись в них, розмовляючи з своєю любов'ю родиною, в думках милуючи дітей, вдивляючись у сумні очі Олени.

Тихі сніжинки, рясні й холодні, вкривають без перестанку землю, побільшуючи і так вже пишний, пушистий килим. Вони, сріблясті сніжинки, ніч цілу летіли з неба на землю, наче бажаючи прикрасити її. Тихо й нерухомо стоять велетні-тополі, акації, обтяжені сніговим покривом, химерно розкинувши свої мохнаті білі віти.

Де-які найвеличнійші, найвищі, не витримують тягару, що білим пухом висить на них. Віти їх позгинались, віти їх поломались, де-які вже й на землю впали. А інші, а решта, простягнені до неба, мов велетенські білі мохнаті руки в благанню — зменшити тягар надмірний...

Холодно, суворо... Чи ж вчуєть ся мовчазне благання?

Навкруги лікарні й коло брами сніг такий високий, чистий й незайманий. Нога людська, видно, не наважуєть ся стати на нього.

І ранок встає тихий білий, мов зачарований...

З міста, з долини долітають заглушені згуки:

„Нова рада стала,
Як на небі хвала.
Над вертепом звізда ясна
Всьому миру возсіяла“...

І прорізують білу тишу так лагідно, зворушливо.

Оживає лікарня: виходять люде з хати, одкидають сніг. Стурбовані голоси гукають „Стефана“ і змовкають, чекаючи відповіді від снігової пустелі...

Стефана не дочекали ся вчора „на кутю“. Та думали: потім надійде й ночуватиме в кухні; де ж би в таку холодну ніч вартував біля брами?..

„Стефана!“ — лунає запитуючий поклик. Та мовчить загадково снігова пустеля. Мовчать мохнаті білі дерева.

До брами вже прочищено стежку й по ній весело біжать хлопці з міста колядувать.

„Ось... ось... Що таке?“ — зупинили ся вони коло брами. „Се Стефанів патик... а ось його шапка“...

Біля брами, поклавши голову на лаву, стоячи по коліна в снігу, засипаний по саму шию, лежав Стефан.

Замерз! Люде перелякано схилились над велетнем.

Весь білий, присипаний мерзлим снігом, спокійний та поважний був Стефан. Очі сплюснені, лице біле. Немов спить.

А на вустах грає усмішка: може він бачить уже свою дружину й любих дітей. Може чує їх милі голоси вкупі зі співом янгольським:

„Слава во вишніх Богу, а на землі мир, в чоловіцех благоволєніє“...

Д. ПІСОЧИНЕЦЬ.

Смутному хлопцеві.

Ой, на горі вітер віє
Дерева хитає;
По долині хлопець ходить
Тяженько зітхає.

Не жури ся, чорнобривий,
В тугу не вдавай ся!
Нема долі — добудь її,
Але не скоряй ся!

Не знайшли ся ще ті ріки,
Що медами льють ся;
Не вирости і ті квіти,
Що щастям зовуть ся.

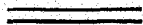
Нема щастя-долі в світі,
Їх земля не родить;
А людина здобуває,
Сама його робить.

Коваль клепле, поки тепле,
Куй-же і ти долю,
Поки сили не витратив,
Поки любиш волю!

Багатому не хили ся,
Дужому не гни ся,
За громадське й людське право
До кінця бори ся!

Боротьба зміцняє сили,
Підіймає духа,
А до сміливих-завзятих
Приходить потуга.

Не самі зазнаєм щастя, —
Зазнають онуки,
І згадають словом теплим
Наше життя й муки.

Сковорода і Ерн.

Wer das Dichten will verstehn,
Muss ins Land der Dichter gehn.
Goethe.

Талановитий московський філософ В. Ерн в 1912 р. видав про-
стору наукову розвідку в 342 сторінки про славнозвісного українсько-
го філософа Г. С. Сковороду. В книзі зроблено розгляд світогляду та
морали Сковороди з великою прихильністю до „старчика“. На жаль,
праця Ерна має в ґрунті таку велику помилку, яка, можна сказати,
цілком псує усю книжку, — це не тільки байдужість і незнання того
народа, з якого вийшов Сковорода, але явне презирство до него. Ви-
йшла така чудна річ, що нікчемний, дикунський нарід дав велику, мо-
ральну освічену людину.

Як гаряче і на всі боки ухваля і славе Сковороду Ерн, добре
видно з таких його виразів:

„Философія Сковороды цѣльная, глубокая и оригинальная“ (ст. 49).

„Сковороду отличаетъ рѣдкое благородство вкуса“ (63).

„Искренность, правдивость, сердечная простота пѣсень Сковоро-
ды виѣ всякаго сомнѣнія“ (77).

„Сковорода имѣетъ специфическую прелесть примитива, чары
соединенія геніальности съ наивной и цѣломудренной скованностью
культурныхъ формъ, и эта прелесть, какъ неповторимая, навсегда оста-
нется за нимъ“ (342).

„Сковорода, много превосходя Декарта послѣдовательностью, сдѣ-
лалъ блестящую попытку... проложить совершенно нову ю дорогу (135).

„Сковорода... смѣло можетъ быть сопоставленъ съ двумя други-
ми героическими типами философвъ, — съ Джіордано Бруно и
съ Сократомъ“ (140).

„По страстному стремленію къ Истинѣ, не отступающему передъ
радикальной ломкой своей жизни, не боящемуся суровостей и лишній
тридцатилѣтняго скитанія и нищенства, фигура Сковороды — одна изъ
самыхъ замѣчательныхъ на протяженіи всей исторіи человѣческой мыс-
ли, и жизнь его есть одна изъ тѣхъ рѣдкихъ, чистыхъ и благородныхъ
жизней, которыми по справедливости можетъ гордиться человѣчество“
(328 — 329).

Так гаряче Ерн поважає та вславіяє Сковороду; і — зрозуміло
— здаєть ся, що він хоч трохи звернув увагу на той край і ту шко-

лу, де родив ся і вчив ся Сковорода. І що ж? Про стару українську школу нема нічогоісінько, а про український нарід автор наплів таку нісенитницю, що жаль бере, що автор виявив ся тут таким неосвіченим та нездатним, сором за ту російську науку, яка може давати до того знівечені наукові овочи. Але послухаємо самого Ерна: „Некультурность (?!) почти бродячаго (!!) населенія, не забывшаго еще свою давнюю склонность къ приключеніямъ (?), только-что начинающаго осѣдать (?), сочетается съ избыткомъ Природы...“ (46). Если душа Сковороды родилась въ нѣдрахъ космической жизни, ...то тѣло его родилось въ странѣ варварской (!!) полукультуры, въ странѣ стихійной природности. Если формой реального цѣлаго Сковороды было умопостигаемо-„логическое“, то матеріей послужила грубая, своеобразная, стихійная (!) плоть малоросса-казака XVIII столѣтія... (47). Наряду съ орлиными взлетами мысли... плоскія, банальныя соображенія Наряду съ яркой, образной, поэтической рѣчью, иногда сверкающей молніеносной красотой, церковно-славянская загроможденность, уснащенная „подлыми“ словечками. Простонародная рѣчь базарной (!?) хаотичностью врывается въ диоирамбически-восторженный, приподнятый „тонъ“ изложения. Въ мышленіи Сковороды, сильномъ, глубокомъ и страдномъ..., есть элементы дурного провинциализма; а въ его жизни, сосредоточенной, мудрой и праведной, даютъ о себѣ знать неукротенныя (!?) капли казацкой крови, бурлящей, тоскующей, упрямой и хаотичной“ (47 — 48). Таким дикуном уявляє собі Ерн український народ, і далі навіть сам дивується: „Поистинѣ достойно великаго удивленія, что сынъ грубой (!!) казацкой среды становится, быть-можетъ, образованнѣйшимъ русскимъ человѣкомъ XVIII столѣтія“ (48), далі Ерн ще раз дивується, що „при такомъ родствѣ“ з Сковороди вийшла мудра людина (ст. 48).

Ерн одним махом відрізав Сковороду від українського народу й української школи, зробив його одразу „руськимъ чловѣкомъ“, і усюда на його життя, його філософію і мораль дивить ся через великі російські окуляри, прилучає його то до Льва Толстого, то до Вл. Соловєва, і наш „старчик“ йде тільки в російськѣм філософськѣм товаристві XIX віка.

Дивно, що Ерн, раз-за-разом користуючись гарним житєписом Сковороди його талановитого учня Ковалінського, проглядів те, що Ковалінський каже про нахил Сковороди до рідного краю, напр., „Україну (Ск.) предпочитавъ Малороссіи... Онъ обыкновенно называлъ Малороссію (це б-то Полтавщину) матерью, потому что тамъ родился, а Украйну (Слабожанщину) теткой, по жительству его въ оной и по любви его къ ней“... В кінці житєпису Ковалінський дає ще більш цікаву вка-

зівку, що „Сковорода всегда любилъ природный языкъ свой“. У того ж Ковалінського знаходимо ще дуже цікаву рису. Коли Сковорода незадовго до своєї смерті 73-літнім дідусем приїхав до Ковалінського в його маєтність Хотетово, в 25 верстах від Орла, то Ковалінський дуже прохав його остатись тут на довге життя, але старий, хворий Сковорода не згодив ся, бо мав — „всегдашнее отвращеніе къ краю сему“. Він вибрав ся в далеку подоріж до дому, щоб умерти на Україні.

Зовсім неясно, з якої ради Сковорода стає у Ерна „первымъ русскимъ философомъ“, „первымъ росткомъ“, „родоначальникомъ русской философской мысли“ (ст. 331), коли російські філософи його не знали і творами його не користувались, коли самі ці твори вийшли в досить повнім виданню тільки через сто літ після смерті Сковороди, в виданні харківського історико-філологічного товариства 1904 року.

В дійсности Сковорода не „русскій философъ“, а цілком філософ український, і не „первый ростокъ“, а остання роскішна квітка старого життя, світогляду українського народа, та його старого письменства і колишньої київо-могилянської школи, кривий син свого народа, його чула, гарна, люблязна та многодумна дитина. Щоб зрозуміть Сковороду, треба добре ознайомитись з життям його народа і його школи за старі часи.

Після цієї ґрунтовної і провідної думки, щоб її засовать та підкреслить, ми дамо в наступних рядках де-кілька фактичних вказівок на українську істоту Сковороди, як особи і філософа.

Сковорода родив ся в 1722 в селі Чернухах, на Полтавщині, Лубенського повіту. В той час Полтавщина з адміністративного боку була частиною київського намісництва, а з культурного погляду частиною старокиївського культурного життя.

Ерн пита „Чѣмъ была тогда Малороссія?“ — і одповіда з презирством: „Недавно присоединенная къ Россіи, она являла всѣ признаки переходнаго быта. Отрѣшаясь отъ своего удалого, дикаго (!) героическаго прошлаго, она надѣвала на вольныя плечи хомутъ (!) гражданственности (!)“... попросту кажучи, — ярмо кріпацтва, здириства і зневаги.

Ерн згадав слідком за Ковалінським, що батько віддав Сковороду в київську школу; Ерн і тут не втерпів, щоб не додати: „Для казака этого много“ (50). Ось так чудасія! Чому ж то козакові це „много“, коли козаки стояли в близьких стосунках до школи, шире їй допомагали і доглядали пильно за її порядністю. Коли в половині XVII в. багато надали їй латини, то козаки навіть збирались розігнать вчителів і учнів, щоб часом не було якої шкоди для православія.

Постать і світогляд Сковороди дуже складні.

З одного боку на Сквороді яскраво відбилось життя його народа — побут, письменність, школа, зо всіма тогочасними її прикметами і особливостями — з її схолястичністю, символізмом, риторизмом, літературністю (діялоги, байки, порівняння і т. д.).

З другого боку на Сквороді відбилися великі впливи античності, біблїї і патристики (отці і вчителі церкви). В наші завдання ці впливи зараз не входять, і ми можемо тим легше їх залишити, що в науці вони звернули на себе увагу двох російських професорів філософії: харківський проф. Зеленогорський досить ретельно розглянув впливи античності (Сократа, Платона і др.), московський проф. Ерн звернув увагу більш на патристику (Максим Исповідник і др.).

Нас теперешнім часом цікавить перша, найважніша сторона національна, українська, яку російські вчені цілком минають, щоб-то проминули творчу душу народа і через те не зрозуміли досить краси і сили душі його великого сина.

Покладаючись через край на Ковалінського, Ерн в відділі про „основныя черты душевнаго склада“ Сквороди, каже словами Ковалінського, що „духъ Сквороды отдалялъ его отъ всякихъ привязанностей и, дѣлая его пришельцемъ, присельникомъ, странникомъ, выдѣлывалъ въ немъ сердце гражданина всемірнаго“. Треба зазначать, що сам Скворода в „харківській байці“, „Шука и ракъ“ висловив ся в такім же дусі: „мудрому челоуѣку“, каже він, „весь міръ есть отечествомъ; вездѣ ему и всегда добро; оно ему солнцемъ во всё время, а сокровищемъ во всёхъ сторонахъ; не его мѣсто, а онъ посвящаетъ мѣсто, не изгнанникъ, но странникъ; въ коей земли прищелець, тоей земли и сынъ“.

Хоч Скворода таким чином теж рахує мудреца „всемирнымъ гражданиномъ“, та сам він не підходив під цей аршин і красномовні факти його життя гостро суперечать його думці, значить, і думкам Ковалінського та Ерна. В своїм житті, в значній мірі і в філософії Скворода був „гражданиномъ“ України, бо він на Україні тільки добре почував себе; за кордоном в Німеччині, в Петербурзі, в Москві, в Хотетові біля Орла, як гарно та ласкаво його не приймали, він не засіжував ся довго, і „дух“ гнав його до дому, в рідний край, під ясне та тепле небо України, найбільш в його лобу Слобожанщину. Йому давали щирі обіцянки, кликали до високого вчительства, заманювали архієрейською посадою, тільки остань ся на півночі, а Скворода все кидав і йшов старцем в полтавщину або харківщину. Ні! У сего „всемирного гражданина“ було українське чуле серце, зовсім він був далеко від всемирного громадянства, коли писав таку віршу:

Ой ти, птичко желтобока,
 Не клади гнізда високо!
 Клади на зеленій травкѣ,
 На молоденькой муравкѣ...
 На что жь мнѣ замышляти,
 Що въ селѣ родила мати;
 Нехай у тѣхъ мозокъ зветься,
 Кто високо въ гору дметься,
 А я буду собі тихо
 Коротати милий вікъ...

Так Сковорода і коротав свій вік — найбільш по хуторах та пасіках.

„Превратясь въ нищенствовавшаго бродягу (?!), Сковорода, каже Ерн, сдѣлался однимъ изъ самыхъ замѣчательныхъ русскихъ культурныхъ дѣятелей XVIII в.“. Чи бачив або чув хто небудь, щоб „нищенствующій бродяга“ коли робив ся видатним культурним дѣячем? Мабуть, такого дива ніколи не було, і — зрозуміло — не було його і в Росії XVIII в., яка вже зазнала тоді різних засідателів, городничих і др. російських поліцаїв. Річ в тому, що Сковорода ніколи не був „бродягою“; він був старцем — це зовсім инша річ; він грав в величній розмірі ту ролю, яку в старовину на Україні грали мандровані дяки, просвітні дѣячі, що переходили, навчаючи людей грамоті та співу, з міста в місто, з села в село, поки в царювання Катерини II їм заборонено було вільне життя і вони мусили приписатись до церкви, зробились церковними кріпаками.

Звертаючись до української старовини, можна знайти для Сковороди великого попередника в постаті славнозвісного ченця з Аѳона Іоанна Вишенського, який теж писав просторі послання на Україну до своїх людей з релігійно-філософськими думками про життя, про класові відносини, проти панської гордоци. „Чим ти ліпший од хлопа“, питав він, „албо ти не тая ж матерія, глина и персть, или ти одь камня утесан и не маешь кишокъ и слюзу холопського“. Так писав Вишенський, а через півтора ста років пізніш Сковорода писав, що „барская умность, будго простой народъ есть чорный, кажется мнѣ смѣшной... И какъ это изъ утробы чорнаго народа вылупились бѣлые господа“. Взагалі по демократичному напрямі і по виразному міцному слову Сковорода є пряме продовження Вишенського. Це один з його справжніх духовних предків.

Сковорода був вегетаріанець, не їв м'яса, але іноді він уживав добру вишнівку. В однім його листі є цікава вказівка, що він любив не тільки „ангельський хлб“, як він зве любомудріє або філософію, а

часом в добрій компанії і чарку горілки, і раз в Харкові, як сам каже, навіть „пироваль и буянил“.

Тут знов приходе на думку Вишенський, що він каже про випадкове чернецьке п'яцтво: „Тому неборакові въ місяць разъ трафитесь напитися, і то безъ браку, що знайдець, а по насиченю терпить, тотъ кусъ смачный и кувель еплакавъ и прощеніе отъ Бога пріялъ“. Скворода теж признавав, що випадковий кус смачний і кувель вишнівки не шкодить „ангельському хлібові“ добра і правди.

Філософія Сквороди повна песимізму. Тоска, скука, печаль — головні мотиви в його творах.

Ахъ ты, тоска проклята! О докучлива печаль,
Грызешъ меня измлада, какъ моль платъе, какъ ржа сталь...

В другій вірші — „нема в світі правди, правди не зіскати“.

В філософії Сквороди відбилась велика песимістична течія старої України, туга за щастям, жалі на недолю, які часто-густо лунають в народних піснях і в шкільних віршах. Український песимізм органічно, вийшов з під тяжких умов народного життя і окремо життя поодинокі людини.

Так, в однім старім віршу :

Хто на сім світі без долі вродив ся,
Тому світ марне, як колом точив ся,
Літа плинуть марне, як бистрії ріки,
Часи молодії, як дождю потоки,
Все то марне минаєть...

В другім віршу :

Прошли літа скоро, як бистрії ріки,
А я живу при нещасті через усі віки,
Віють вітри в степу, заперту не мають,
Дуть мислі в день і в ночі — спокою не дають...

Чудові вірші по глибині думки і по красі виразу, цілком відповідають сумним поезіям Шевченка: „Минають дні, минають ночі“ і іншим.

Поруч з цім індивідуальним песимізмом йде песимізм суспільний, общеський, народний, вироблений поодинокими талановитими людьми, здебільша з старого письменного козацтва, — такі сумні аллегоричні пісні про бідолашне політичне життя українського народу в образі чайки, що вивела діток при битій дорозі, орла або совола, гніздо котрого зруйновано і дітей побито.

Ерн дума, що символізм є виразна риса філософії Сковороди і навіть зве його батьком філософічного символізму; „Сковорода первый въ новое время вернулъ символу серьезное значеніе“ (ст. 337). Ерн дає з цього приводу окремих відділ під назвою „Hieroglyphica, emblemata, symbola“. Без сумніву, Сковорода виявив великий нахил до символіки, але і тут він тільки збільшив і, можна сказати, узяв через край те, що вже панувало до нього в українськiм письменстві XVII віка, напр., у Лазаря Барановича, Іоанікія Галятівського і інших. О половині XVII в. Лазар Баранович вже уживав термин „емблематическая поэзія“. В листі до Варлаама Ясинського під такою назвою він розуміє складні „форти“ — де-то символістичні малюнки на початку книжок. Одну таку „форту“ в „Трубахъ словесъ проповѣдныхъ“ він подрібно зясовує в цiм листі. Дуже яскраво символіка відбилась в казаннях Галятівського в збірнику „Ключъ Разумѣнія“ (видання 1659, 1660, 1663, 1665 pp.), дуже розповсюдженім на Україні. В однім казанні символами Христа зявляють ся корона, вечір, гроші, в другім символі Пр. Богородиці — зірочки Амалтея, Андромеда і др. Взагалі треба підкреслити, що Сковорода в символіці був цілком старо-українським письменником.

Сковорода мимохіть згадує про якусь-то таємну символічну „Дѣву“ — жіноцьку істоту міра. Ерн з приводу цього пригадає і Достоевського з його „Богородицей-великой матерью земли“, і Вл. Соловєва з його філософією одвічної „женственности“, [але усе це ніякого відношення до Сковороди не має і нічогоїстиньо не дає для зрозуміння його „Дѣвы“. Треба пошукать де инде, в старім українськiм письменстві, а коли добре пошукать, то і знайдемо тут шкільну Діву Марію — в віршах, в колядках, в щедрівках, порівняння її з квітками, найбільш з лелією. Оце і єсть прамати сковородиної „Дѣвы“.

Ерн підкреслює, що Сковорода дуже любить церковні, найбільш біблейські тексти. І цей нахил він виніс з старої української школи, найбільш з Галятівського, який за сто років до Сковороди вже дуже користувався біблією і добачав в Св. Письмі „чотири розума — літеральний, моральний, аллегоричний і анологічний“. Літеральний сенс належить до самого змісту, моральний до добрих звичаїв, аллегоричний до церкви, воюючої на землі і анологічний до церкви на небі, напр., Єрусалим має значіння — 1) міста, 2) душі, 3) церкви на землі і 4) церкви на небі — останні три значіння символічні. Сковорода далі розвів ці думки, користуючись біблією.

Ерна вразила та риса в творах Сковороди, що він „благочестивыя мысли облечалъ въ факты греческой мѣнологіи и одно свое стихотвореніе кончаетъ словами:

„Такъ живаль асинеийскій, такъ живаль и еврейскій
Эпикуръ-Христосъ“.

Що й казати, річ чудна і неподібна; але дивуватись все ж таки не можна, бо у старих українських письменників знаходимо таку-ж чудасію, напр., в казанні Галатовського на Воздвиження чесного Хреста сказано, що хрест є атрибут Христа, як трезубець Нептуна, а блискавка Юпитера. Такі порівняння старі українські письменники позичили від польського схоластичного письменства.

Навіть в дрібницях Сковорода простує за старим українським письменством. В однім місці він, напр., образом премудрости Божої рахує усі дорогі камення. Галатовський на сто років раніш збудовав ціле казання на порівнянні Христа з дорогоцінними каменнями — топазом, хризалітом і др.

Що Сковорода поважав стару українську науку, про це свідчать його похвальні відозви про Варлаама Лашевського й Феофана Прокоповича. Він користовав ся трагедо-комедією Лашевського „Гонимая церковь“: „Есть сіе милое твореніє“, так ухваля він цей твір Варлаама Лашевського, „учившаго въ Кіевѣ богословію съ еврейскимъ и еллинскимъ языкомъ и бывшаго предводителемъ въ послѣднемъ исправленіи Библии. Почи архимандритомъ Донскимъ. Вѣчная память!“ В другім місці він знов згадує про цю трагедо-комедію і з жалем додає, що вона згоріла: „О, пламень, поядшій кіевскую бібліотеку, такіє и толікіє манускрипты, коликую гибель сотворилъ еси!“

Скористовавши цілком простору віршу Феофана Прокоповича „Я, Боже, Тебѣ, нову пѣснь воспою“, Сковорода додає: „Сіи стихи суть изъ побѣдныя пѣсни Феофана Прокоповича, ректора кіевской академіи. Почи президентомъ въ Синодѣ. Вѣчная память!“

В цих теплих відозвах бачимо вдячного учня київської школи. Духовна вдячність була вельми присутня Сковороді і яскраво відбилась в його творах.

Зовнішні форми теж узяті Сковородою з старого українського письменства — діяльогі-байки, приклади, порівняння і др. Ери висловив, що улюблена Сковородою діяльогічна форма „диктується взволнованимъ душевнимъ состояніемъ Сковороды“. Цього мало. Вона дана йому вже готовою старим українським письменством, де ця форма яскраво відбилась не тільки в шкільних віршах, але й в народних творах, де вона нерухомо збереглась од найдавніших часів „Слова о Полку Ігореві“, Кирилла Туровського, Нестора.

Сковорода часто підкреслює свої думки байками. „Другъ мой“, писав він Ковалінському, „не презирай баснословія! Сей забавный и фигурный родъ писанія былъ домашний самымъ лучшимъ древнимъ любо-

мудрцямъ“. Є цілий відділ байок — „Харьковскія басни“ в числі 30. Окрім того поодинокі байки роскидані в текстї філософських трактатів. Взагалі Сковорода далеко поширив байку в літературнім її уживанні проти старого українського письменства, в яким вона зустрічаєть ся зрідка.

Вірші Сковороди під заголовком „Садъ божественныхъ цѣсень“ стоять близько до старого українського письменства вже по самій назві, нагадують „Огородокъ“ Радивиловського, який вийшов років на сто ранійш. Сковорода співав свої вірші, граючи на сопілці або на бандурі.

Таким чином Сковорода своєю величною постатю та своїми думками цілком належить до народу українського, до його світогляду і школи. Він має велике значіння не з того боку, щоб він, як думає Ерн, був „родоначальникомъ русскої философскої мысли“, а з того, що на йому відбилась українська філософія, що він став її найвищим явищем, як майже одночасне Котляревський став найвищим явищем українського художнього письменства. Велика ріжниця та, що філософське життя українського народу після Сковороди засохло і змарніло, а літературно-художнє життя після Котляревського пішло в розвій і дало згодом великі рослини.

Я. МАМОНТОВ.

Присьмерк в липовій алеї.

.....
 Тихий вечір опускає віі.
 Таємнішає, темніє липова алея...
 Задивившись в присмеркові далі,
 Мрійно на роялі вальс імпровізую:
 Паньу дорогую, білокуру фею,
 Ніжно викликаю в липову алею...

Сунуть ся тумани, як воли понурі.
 По клявіатурі пробігає буря...
 Гаснуть, погасають дальні краєвиди...
 В липову алею панно, вийди, вийди!
 Розцвітуть лілеї на блідих руках.
 Мак зачервоніє на палких устах...

Над туманом місяць сходить урочисто.
 Мій ноктюрн іскристо в море тиші летєть ся.
 За акордами акорди плинуть водоспадом:
 Золотим каскадом падають на лици
 І цілюють ніжно в сутині алеї
 Мак червоно-пишний і бліді лілеї.

Неповний цenz.

Михайло Пендюра така з себе шушенька людина, що віддалі наче хлюпя з його. Зовсім же він, зовсім якийсь безкривний, аж немов буцім світить ся через його. Маленьке його кругле обличчя зовсім безволосяне, прямисінько, як жіноче, хоч він уже навсправжки й пристаркуватий. Малесенький ніс його чистісінько, як картоха. Кругленький та ще й синьоватий, а ноги обидві обручами. Немов він, як підняв ся тільки з колиски, так зараз сів охля на шкапу, та й сидів так на ній, невпинно ногами її обнімаючи аж до зросту свого.

Батько Михайлів умер з горілки. Так він був напив ся, що вона аж загоріла ся в йому. — Аце синім вогнем, — казали люде, хто бачив, — з рота в його пішла вона! Можна-б сказати що Михайло не в батька вдав ся що до того, коли-б він зовсім тієї горілки не вживав-би, але гріх і на йому був, та ще, коли хочете, й не малий гріх. Цілий рік був Михайло не пив і краплини тієї горілки, та навіть і дивити ся не любив, як хто її пив при йому, й так аж до Великодня. Розгівляючи ся-ж треба було Михайлові вихилити тільки хоч одну чарочку, нехай хоч от-таку малюсіньку, як вже йому й край! Уже він тоді припинити ся мочі немав. От-то він уже на тиждень, а інколи й на двое тижнів, запіячував. Та як! Хворим робив ся! Аж на пробі було кричить, пити хоче! І не було він тоді не по людському; не так, як усі, а хлибком, потрошку, та щоб часто. Разів на три ту чарку було ділить. Лежить було на полу, на ліжкові своїому, й не, глита, та й глита. Не й не закусоє нічим. Та навіть, поки не, то й не їсть нічого.

Баба Фекла, яка всіх лікує від найрізніших болістів у нашому великому селі, Кременній, сказала Михайлові, впевнила його, що в його, десь там у череві, завів ся якийсь червяк, що любе горілку, хоче її й потребує її. Так от-то, бачите, виходе діло, що навсправжки не Михайло пив, а той клятий червяк! Він буцім увесь рік спить, та й спить там у Михайла десь у середині, а на Великдень (і зна, клятий, коли й Великдень буває!), бач, прокинеть ся, та тоді й давай, постачай йому горілки, скільки йому треба, доки він аж не напеть ся її! Напеть ся-ж він,

задовольнить ся, то й знов засне на цілий рік, аж знов до нового Великдня.

Не дивлячи ся на все, й на того червяка його, з Михайла була й е людина не аби з якою кебетою. Еге-ж! Як-би ви знали який з його гарний, куди там, чудовий навіть чоботар е, так на вдивовижу! Він і в науді такій особливій нігде не був, а чоботи-ж, черевики, то було такі вшкваре, так пошие їх, що й у великому місті, нехай і найкращий який чоботар, навряд, чи так пошие. Околищні всі пани, всі сусідні попи, дяки й паламарі й не їхали ніколи до Харкова чоботи собі, чи там черевики своїм жінкам, купувати, або заказувати їх там, а всі-ж, всі що часу до Михайла, й Михайло по всяк час їм усім шив, а вони було й не напохвають ся їм і не надякують ся йому. Та на що вам! Становий наш і той був ось як задоволений Михайлом! Ще краще! Справник самісінький, якось проїздив через Кремяну, так і тому Михайло латку таку налатав, що аж диво. „Молодець! — Михайлові справник тоді сказав, та й годі! Похвалив. Ось ба-чите?! Ото-ж то й то!

Заробляв Михайло чоботарством своїм, коли, хочете, чимало й жив, ані крихти не бідкаючи ся. І все було-б у Михайла дуже, дуже гаразд, коли-б, коли-б не от той гемонський, де він і взяв ся в його, червяк! Коли-ж прокинеть ся, та й тягне, й тягне й тягне, глита й глита ту горілку через Михайлову пельку й доти доглитаєть ся було, що в Михайла ні за віщо вже й здобути йому того добра, тієї горілки. А задовольнити-ж червяка, хоч не хоч, а неодмінно треба. От тут уже й горе Михайлові було, та ще й велике горе! Тут уже Михайло було задля того клятого свого червяка, круть-верть, і не пожалкує, та й увесь, який у його не будь тоді й чий не будь, чоботарський крам у шинок однесе. А опісля?! Еге! Скільки-то опісля прикростів та неприємностей доводило ся Михайлові що разу перетерплювати! І за весь рік він їх не видихував! І все через тогб проклятушого червяка! Та недавненько ще оце!.. Зовсім недавно!.. Ну, саме, саме так, як перед війною станового навіть чоботи Михайло в шинку за горілку проміняв. І все для червяка! І-і-і! А що було Михайлові за те від станового!? Та такого було, що страшно й казати! І чого він, сердега, того разу тільки не перетерпів, чого не перенію! Розказував було, хвалив ся!

— Кричав він на мене, кричав, галасував, галасував він на мене, лаяв, лаяв мене; і в батька лаяв, і в матір лаяв, і в хвіст

лаяв, і в голову лаяв, і й ще гірше! Ногами тупотів, аж долівка ходором ходила. На Сибір хотів він мене заслати, та чомусь одумався, й замість того несподівано, як зацідить, як зацідить мене по пиці, та як почав молотити й по одній пиці й по другій, краще, ніж по снопові, поки я аж і непритомним зробився. Тоді він, здається, покинув. І не скажу вже точнісінько скільки саме разів він мене бехнув, а що вже житиму, то й по вік пам'ятатиму, ніколи не забуду, вже згадуватиму, та й згадуватиму його ласку, бо й досі болить! Ой, як боляче!

Счинилася війна, скасовано монополію й диво дивне! Михайлів червяк заснув та й спить собі й спить уже довгенько. Хоч не без того, буває що на Великдень що року він і прокинець трохи, але покортить, покортить йому, побаче він, що все однаково нічого не вдіє, та і втихомирить ся й знов, собі на здоров'ячко, засне, нависний, перетерпе, бач. А може далі, дивись, то й зовсім він одвикне? Бо-ж, коли ось і революція вже настала в нас, а з нею воля пішла на все, й на добре й на зле, й народилася самогонка, побралися всюди гнати її, аж пишчить, та гонить її! Мовляв, що не хата, то й гуральня! Працюють люди й для себе й на пролаж. І приємність і користь не-абияка! Та ще й яку самогонку роблять! Не в приклад старорежимної, бо ж не тільки з хліба самого, або-ж з бульби, але з патоки, з озюму, навіть з яблук її гонять, сма-ачну, а Михайлів червяк, нівроку йому, ані чечірк! Спить і не тягне ще Михайла!

Та воно, сказати, нічим було-б Михайлові й догодити тепер тому червякові. Може він через те й спить. Михайло-ж і без червяка свого зовсім зубожів тепер. До краю дійшов! На казна-що звівся. Голодує! Чоботарський крам, хто його знає, де й подівся! Наче лихий його з землі злизав! Немає-ж його нігде. Хоч не шукай. Крамарні й ті навіть всі позачиняли ся, позамикали ся. Ніхто вже давно не заказує нічого в Михайла. На сміх хоч би хто небудь які нікчемненькі хоч би постолі був приїс, то й тому Михайло радий-би був, так і того немає. Довелося Михайлові такого, що прямісінько хоч зголеду пропадати! Покинув вже було Михайло наняти ся, або що, куди небудь, а чей шматок хліба заробив-би, так і те не пошастило: попробував Михайло попрохати ся до міліції, а з його тільки посміяли ся. Глянули на його всього, на постать його, й сказали йому:

— Тю на тебе, чоловіче добрий! Який же з тебе буде міліціонера, коли тебе й комар поборе! Е! Тут треба людину міцну,

дужу, бо може доведеться й злодія якого зловити, та ще й вдержати його, то треба-ж, щоби міць була на те. А з тебе що?!
І не пригодився, бач, Михайло до того діла. І-і-і-і — горе!

Вже й зажурився, Михайло, зовсім, дуже зажурився, аж спантеличився, — бо-ж істи хочеться! Коли ось через де-який час ходить по хатах і закликають до волости в раду. Гукають у хату й до Михайла:

— Йди, мов!

— У раду? До ради, кажете? А яка там буде рада, об чім? — запитався Михайло, ледве язиком од безхліб'я ворочаючи.

— Вибіратимуть людей до харчової комітети й оратель якийсь приїхав, буде промову якусь, об чимсь, що до того казати.

— А що-ж то таке за харчева комітета?

— Кого виберуть, то ті зерно, хліб будуть скуповувати по слободах, по селах, та хуторах, то що, задля харчування війська й так задля людей по містах.

— Треба піти! — погадав Михайло, — може й мене виберуть. Адже з мене є людина вільна, то чому-ж? Що небудь і зароблю!

І пішов. А там уже зійшла ся громада, товпище. Втовпився Михайло й собі. Дивиться й баче, що з волости на ганок вийшов молодий парубок у московській — синій сорочці і з червоною стьожковою квіткою на грудях і в панських на випуск рябесеньких штанцях. Довго й багацько він про щось балакав, галасував, викрикував і репетував. Руками він дуже размахував. Що-ж саме він казав, то Михайло докладно мало-що й зрозумів. Хіба так через п'яте на десяте де-що таки втямив. Чув Михайло, що парубок ось як жалкував ся буцім-то хтось з його кров колись пив, а тепер, слава Господеві, вже перестав пити, покинув. Михайло погадав, що і в того парубійка не інак, бач, єсть щось подібного до його червяка, тільки Михайлів червяк горілку, а в того, бач, те щось кров тягне.

— Бідолашний! — погадав Михайло, — Кров! Кров-же не горілка! Це ще гірше над могого!

І хоч той парубок балакав усе по московському, по панському, та ще й такі викрутасні слова вимовляв, яких ніхто досі не від кого й не чув у балаці й яких і в церкві навіть не читається, а все таки Михайло втямив, що немов-би солдати там десь на війні голодують, робітники по заводах і по копальнях голодують, пани по містах голодують, а люде по селах хліб мають і не дають, а давати треба, бо інак німець чому-б, приїде.

— Так ось, — сказав на прикінці той парубійка, — вибирайте ви з себе людей де-кілька й одного до них старшого, то й буде у вас комітета. Комітета ця всією змогою повинна буде примушувати господарів вашої всієї волости продавати хліб. Комітета ця буде й купувати той хліб, а грошей на те комітетові даватимуть скільки треба.

— А комітетові за його працю буде яка платня? — запиталися з громади.

— А як-же, як-же! Буде! І старшому, голові й іншим усім нарівно буде. Всім платитимуть!

Почувши таке, аж затрепотів Михайло. Аж засвербіло йому всюди з голоду. Аж слина йому покотилася. Аж затанцював він на місці. Так його й підкидає, так і підкидає від нетерплячки.

— Хоч-би мене вибрали! Господи! Хоч би мене вибрали! Хіба-ж таки я не зумію хліба купити?! Аби гроші, а то куплю скільки тільки забажається їм. А воно-ж і платня, а воно-ж і шматок хліба від хліба увірветься. А праця-ж легка! Що там купувати!? Мудрація яка купувати! Пусте діло! Це-ж не чобіт тобі пошити! Далеко мудрійше, та й те вміємо!

Але слухає Михайло й чує, що той оратель веде ще й далі промову, каже, додає:

— Та вибирайте не аби кого, а людей певних і що найкраще таких, може знайдуться межі вами, які при старому режимові постраждали й за свої вчинки. От-то-так люди саме найцевніші, саме найгарніші цими часами до кожного діла!

— Як-то постраждали? Чим саме постраждали? — питається громада.

— А чи від поліції, чи може від жандармів, та й у тюрмі які може посиділи, а може інші ще й далі де були, побували. Таких людей тепер треба он як поважати, над усіх поважати, молити ся треба тепер до них, немов до святих мучеників.

Як почув же таке Михайло, то його немов аж шпигонуло щось. Він миттю, як несамовитий, виплигнув з товпища. Аж шапка з голови його десь зірвалася! Він вітром аж спорхонув, так і злетів на ганок до того орателя й став рядком з ним, аж штовхонув його ненароком.

— Я постражданий! Я покривджений старим режимом, чи той пак нашим становим, хай щастить й йому за те Боже! — сказав Михайло тому орательві, а потім обернувся вже він і до громади:

— Панове громадяне! Послухайте ось, що я вам скажу: Виберіть - бо мене ради Бога! Настановіть чим знаєте! Хоч і за голову навіть того... Ось вони зараз казали якись ко... ко... ко... Забув!..

— Комітети! — підказав оратор.

— От-же о! Еге-ж, еге котимети. Хоч головою котимети виберіть, то я вправлюсь, я згоден. Бо я-ж, панове, постражданий і дуже ще постражданий! Панове! Колись те було, а й досі ще в мене болить те моє постраждання, чи то пак, пика моя. От-же ей-ей болить! Виберіть-бо! Благаю вас!

— Та від кого-ж ти постраждав і коли! — загула громада.

— Як від кого? Як коли? — аж образився і розгнівався Михайло.

— Хіба не знаєте? А позаторік від старого режиму, й той пак станового. Не знаєте? Вам не болюче, так ви й не знаєте! А бачили який він міцний був той становий, пан Вихнюватий? Адже міцний був?!

— Та міцний! Ну, так що ж далі?

— А те, що, як зацідив він мене по пиці іно раз, а під ряд багацько разів, так і досі воно в мене болить. Ось що!

— Та за що-ж він тебе? Може за яке діло?

— За яке там діло! Без ніякого діла! Тільки всього й було що мій червяк на Великдень чоботи його випив. Он у цього добродія, пана оратора, чули, кров-якийсь біє по та і за те він не беться, що-ж поробить, а то-ж чоботи тільки, та й годі! Велика річ, бач! Панове! Я справедливо постражданий, виберіть-бо!

Та аж уклонився громаді ледве не до землі. Замокв громада. Тихо, як в усї. Ще тиша. А потім всі, як один:

— Вибрати його! Настановити!

Тай знову тиша. Михайло з радости аж присів, аж перехрестився. А серце в йому тільки тьох, тьох, тьох...

— Слава-ж тобі Господи! — погадав він. — Спасибі становому. Вік памятастиму.

Коли тут один якийсь з громади, як крикне.

— А в тюрмі-ж ти сидів? Га?

— В тюрмі? Ні, в тюрмі не сидів, — відповів Михайло й відразу він не втямив для чого це таке запитання, а про те душа його немов вже з гори в пятки йому полізла.

— Овва! Так ти не сидів!? А далі ти не був де?

— Як не був? Та я верстів на двадцять від Кременної. Навколо усюди був. У Сватовій був. Аж де вона, верстів за двадцять

пять, а і в ній був. Мало тільки за чим до Харкова було не поїхав, а то-б й у Харкові-б побував..

— А в Сватовій ти чого був?

— Як то чого? Як і всі люде на базар їздив.

— Та й годі! Це всі так бували там. Панове! Він же в тюрмі не сидів і по за тюрмою нігде не був, то як-же його вибрати? Адже-ж чули?

— Так! Справедливо! Не вибрати його! — загула громада, як бики. — У тюрмі не сидів! Не згоден! Не годить ся. Геть! Не треба його!

— Панове громадяне! Батьки рідні! Вибіріть, настановіть-бо, то я і в тюрмі буду сидіти. Виберіть-бо тільки, а за тюрмою діло не стане.

— Е, ні, ні! Не треба, не згоден! Ранійш було-б об тому дбати. Геть з ганку!

І всадили Михайла з ганку. Прогнали. Аж заплакав сердега, як дитина. Увірвало ся й тут! Не пощастило!

— А бодай би здох ти, проклятий! — промовив до себе Михайло. — Ніж бити ся, в тюрму краще-б мене тоді запроторив! Яке б тепер щасте було-б мені! А щоб ти околів там десь, недотепний!..

О. ОЛЕСЬ.

*
* * *

І знову на площі ганьби і знущання
 Ти, бідна, стоїш, як блудниця остання,
 І терпиш і чуєш прокльони юрби..
 І в муках не можеш спинити ридання,
 кровью не вмєш обмити ганьби.

Навколо тумани... тумани... тумани,
 А що тоді буде, як вечір настане,
 Як блазні і злодії підуть в хати,
 І в темряві ночі задзвонять кайдами,
 І тихо до тебе підійдуть кати, —
 О, Мати!..

Смерть.

Помер у місті Загребелі старий аптекар, пан Казимір Білямович. Було в нього в аптеці безліч склянок та скляночок, коробок та коробочок, повних всіляких ліків. За сорок літ, що держав пан Казимір аптеку в Загребелі, багато люду знайшло навпаки, а почасти може й завдяки його лікам, вічний спокій у затінку тихого Загребельського кладовища. Тепер прийшла його черга. Кілька днів вряд ходили до його господи всі три Загребельські лікарі, щось шепотіли поміж собою, писали рецепти, потім служниця носила ті рецепти до аптеки й там із склянок та коробок готували хозяйінові сумлінно найліпші ліки, але прийшов час старого аптекаря — нічого не помагало. В середу, коли до господи аптекаря поспіхом побіг нотар, Загребельці вже пошепки говорили поміж собою, що старий пан Казимір доходить, уже з ранку лежить непритомний. Коли питали в нотаря, чи се правда, він відповідав: „Та де там, пан Казимір ще нас з вами переживе“... Та чи-ж нотарь, що взяв за духівницю мабуть досить грошей, скаже правду? В четвер у ранці були ще в пана Казиміра всі три Загребельські лікарі, знову про щось шепотіли поміж собою, знову писали рецепти, а тільки пішли з господи, ще й ліків в аптеці не встигли зробити по тім рецептам, як старий аптекар уже помер...

Помирають у Загребелі люде, як і усюди, і не робить те ні на кого особливого вражіння. Але смерть пана Казиміра звернула на себе увагу. Проти аптеки зібрало ся майже пів Загребеля, коли принесли з церкви мари й поставили коло крильця. Люде стояли мовчки й тільки иноді щось шепотіли поміж собою. Кажали, що має приїхати ховати пана Казиміра ксьондз. Поїзд, що мав привезти ксьондза чомусь спізнив ся, але люде не розходились і стояли навіть тоді, коли став накрапати великий дощик...

Пан Казимір приїхав до Загребеля ще молодим чоловіком. Хоч і були в Загребелі старші люде, які памятали часи, коли в них аптеки ще не було, але якось память не заховала ні того, коли саме приїхав пан Казимір до Загребеля, ні його образу в молодих літах, ні того, коли він одкрив аптеку. Так ніби аптека

існувала в Загребелі завжди й завжди був пан Казимір поважною особою, такий-же підстаркуватий, як в останні роки.

Але пан Казимір приїхав до Загребеля ще зовсім молодого людиною, тай не дуже великим паном, бо у нього в кишені було не багато: ледве вистачило на те, щоб одкрити аптеку. Сам він у аптеці й працював з хлопчиком-жидком, аптекарським учнем, працював скільки доводилося, вставав по-ночі й розтирав якісь порошки, готував всілякі ліки. Люде в Загребелі слабували, як і всюди, а коли слабували, то звертались до лікаря, а лікар писав рецепти. Чи помогали хворим ті ліки, що готував пан Казимір, чи мабуть іноді й шкодили, але пану Казимірові вони помагали все більш та більш паніти. І вже з давна,— а людям здавалося, що так було й завжди,— пан Казимір став чи не першим паном у місті Загребелі. Розводив индюків, курей, качок, мав корови, свині,— любив попоїсти пан Казимір. Кухня була в нього „святая святих“... Не любив тільки їсти не дома; ще в порядних домах, коли заклинуть бувало в гості, він міг їсти, але де небудь у клубі чи-що, то ні за що! Грає бувало пулечку в преферанс, захоче їсти, піде до буфета, подивиться, скривить ся, глянувши на не дуже чистий посуд та непевні сервети, тай біжить до дому. „Куди бо ви, пане Казиміре, ще ж рано зовсім, ще будемо грати“, — кличуть до нього знайомі, а він каже: „Ні, ні треба до дому, прощайте!“—та й біжить собі. А дома ріжуть индюка або качку, готовлять пишну вечерю; сідає пан Казимір за стіл, укритий білим, як сніг, настільником, їсть і запиває яким небудь старим венгерським... Був собі пан на всю губу, жив таки не погано!.. Жити б йому та й жити, кому-ж після того й жити, коли пану Казимірові помирати? Тому мабуть його смерть і зробила таке вражіння на Загребельців. Жив собі добре, а скрутила хвороба — помер, як і всі помирають: то б то не даром кажуть: смерть усіх рівняє... Так гадали собі Загребельці, стоячи проти аптеки й чекаючи подивитись, як приїде ксьондз і понесуть пана Казиміра на кладовище... І непереможний сум стискав їх серця: живи, живи, а помирати всім доведеться... Тому й розмовляли поміж собою Загребельці пошепки...

Непереможний сум стискав серця Загребельців, а молода душа панни Юзі, небоги пана Казиміра, захоплена вихором жаху, конала в розпачу... Ні батька, ні матері не пам'ятала панна Юзя, зросла в дядька. Недавно тільки минув їй шістьнадцятий рік і вже, коли дядько лежав недужий, вона покохала вперше. Ду-

ша під виливом кохання розгорнула ся весняною квіткою. Не помічала панна Юзя смертельної хвороби дядька, жила в царстві мрії осяяна сонцем радості... Джерелом була з серця радість життя, обіцяючи щедрі дарунки. Коли се раптом немов прокинулась : щез чарівний сон, смерть глянула в очі... Панна Юзя ніколи не питала себе, чи любить вона дядька, мабуть і не дуже любила, але вперше побачила вона смерть коло себе близько. Холодний жах сповив серце вщерть. З верхівя мрії упала в темну, страшну безодню; душа, осяяна сонцем, стала пусткою. З тяжким риданням була панна Юзя головою о ліжку й здавало ся їй, що смерть стоїть коло неї. На що радість кохання, на що саме життя, коли над усім панує смерть, холодна й невблагана? Висохли сльози, втипили ся ридання, але невідчепно стояло в душі те питання й не було відповіді на нього. Як жити, на що жити, коли на дорозі всього живого стоїть смерть? Перед лицем смерти, що увійшла в господу пана Казимира, зів'яла весняна квітка, яка розквічалась розкішно й радісно на зустріч сонцю життя. Пелюстки мрії безсило обсипались в серці панни Юзі...

В. ЛАЩЕНКО.

Романтичність.

Місяць світить, вабить очі...

Плинь до гаю на човні!

Там — побачиш о-півночи

Ти події чарівні.

Є в гушавині озерце,

Гнуть ся верби до води.

Хай од жаху беть ся серце, —

Ти до його сміло йди!

Коло пню сідай старого

І диви ся навкруги!

На воді нема нікого,

Чом же срібні ті круги?

Хтось німий зорить з під кручі...
Ось закрючена рука
Застилає слід блискучий
Водяного павука.

Шурхне вітер осокою:
Чути спів з далеких хат,
І несець ся над водою
Гук журливий жабенят...

Над ставком у млі прозорій
Вють ся привиди бліді.
В синім небі місяць, зорі.
Місяць, зорі — і в воді.

Набігає хмарка темна,
Криє землю срібна тїнь...
Мов душа людська, таємна
Все заховає глибїнь.

Щось біліє, щось шепоче,
Щось таїть ся по кущах...
Ось притягне й залоскоче!
На душі і щастя й жах.

Стане, гляне чарівливо,
Впадуть коси з білих пліч...
Серце беть ся. Все можливо
В цїм тумані в цюю ніч!

Сяйво тихе ніжить очи,
Срібні мрії несучи...
Хто в казках пожити хоче,
Плинь до гаю у ночі!

ГР. ГРИГОРЕНКО.

Черниця.

Раннім рано недалеко од станції Нарви, Балтійської залізниці, в наш вагон увійшли дві черниці, що відійшли від гуртка інших черниць, які нагадували своїм невгамованим брентінням, суетою та чорними шатами мух, що збились у склянці.

Після першого дзвінка вони всі разом і однаково здригнулись й стали раптово хрестити ся й хрестити одна одну. Посипалось ріжними голосами: „Спаси, Христос!“ Потім дві подорожниці почали підійматись по сходнях вагона, а ті, що провозжали їх, присунулись щільно до стінки вагона й, задрівши голови, почали шукати очима вікна, через яке видно було їх товаришок.

Увійшовши у вагон, черниці заметушились, шукаючи місця й не бачучи з поспіху, де є вільне. Я посунув ся трохи ближше до вікна й залишив їм край лави. Одна з них, підтоптана вже черниця, з повним обличчям, схожим на так зване воскове налив-яблоко, зовсім білим, аж жовтим, вклонилась мені низенько, промовивши зтиха: „Спаси Христос!“, і не сіла, а попрохала мене, щоб я пуетив їх до вікна подивитись. Я пропустив їх, а сам одхилив ся на бік, і обидві, розплескавшись, як єгипетські постати, тулуб en face, а обличчя та ноги у профіль, прикипіли до вікна й продовжали свою розмову з черницями, що стояли в низу, коло вагона. Я мало прислухав ся. До мене долітали тільки окремі, нецікаві слова: „На другому подвірю, ліворуч!.. Не забудьте хусточку от узяти!.. Книжка тамки!.. Як Господь допоможе... Годинка — от гарна буде... Ну, з Богом, з Богом!.. Пождемо, як Господь милость пошле... Ви-б не „дюже“ барились там, а то ніяк не-возможно без вас... Та більше збирайте, не лінують!.. Господь не зоставить, Христос Спаситель!..“

Другий, на кінець, третій дзвінок, і потяг, помалу колихаючись і рівномірно стукаючи на стоках, почав одходити.

Здалека чути було верескливі чернечі голоси: „Спаси Христос! Мати Божа, заступнице!..“ — але за все наростаючим гуркотінням та далечиною вже не можна було розібрати слів.

Мої чернички стояли ще коло вікна й та, що була до мене спиною, порскаючи од реготу, стала завзято говорити:

— А сестриця-то Мархва, не бійсь, нам і чайничка на дорогу пожалувала, їй Богу, що правда!

— Ні, ось мати Мітроханія скажи-ж ти, мало не луснула, що не її послано збирати, — каже друга, та, що я уступив їй місце коло себе, тільки без реготу, а з серцем і з триумфом.

— Ну, дарма! Нехай „маненечко“ в „обітелі“ посидять, не все-ж їм Іздити, — смієть ся знов перша й обидві обертають ся, щоб примоститись уже, як слід, на лавці.

Одна з їх, підстаркувата жінка, жовто-біла на виду, та гладка, яку я вже раніше прикметив, а друга... Та як же це я не розглядів її? Мабуть, через те, що я, загалом, дуже мало звертав на них увагу. Тепер же, глянувши на цю другу, маленьку черничку, я аж жахнув ся в своїм серці.

„Ой, Боже, чи це-ж річ можлива? Таке личко, таке ніжне, без малюсенької плямки, наче білий первоцвіт-проліска; з такими милими ямочками, що то набігають на щічки та на підборідячко, то знову розбігають ся; з такими веселими, безжурними ясними, чудовими очима; з такими плястичними формами і — ця чорна одіж, відцурання, забуття, за життя могила! Ні, це не можливо! Це наче пестро-яскраво-крилий метелик, що упав у чорнило!..“

Я зараз же попрохав її сісти коло мене й думав завести розмову з нею, щоб дізнатись правди про її таємницю, бо я був певний, що в неї є якась таємниця!

Вона, хоч старша черниця й остерігала її пошепки: „Одійди, — мущина це!“ — все ж таки просто й якимось радісно сіла коло мене.

Я почав: — Ви такі молоденькі (їй з виду було років 18-ть), як ви попали, як ви могли потрапити у монастир?

Вона наче не зрозуміла, то бач, не мого питання власне, а мого дивування, мого жаху, що відбились в ньому.

— Як то молода? Та нас там таких-от багато, ціла пташарня! Та й в „обітелі“ я з малечку. Матінка моя обрікалась — дітей довго Бог не давав... Ось, як мною ваготіли, так і оддали мене Богу, а після мене ще трое Господь послав на втішення.

Казала вона все це цілком спокійно й рівно, як чистий струмочок біжить, без ніякого роздратування, і без жалю до матері, яка не спитавшись її, замкнула її на віки у клітку, одсунула од життя, од світа.

— Та невже вам не нудно в монастирі?

— Ну-у-удно? — протягла вона. — Чого? Ні, як же можна? Ми все шиємо, ковдри стебнуємо. В нас „дуже прехоріше“ роблять! — в слові „дуже“ вузеньке, чисто-новгородське „о“

вимовляла вона дуже мило, скорчивши ротика... Ось, шили ми недавно виправу для однієї купецької дочки... Батист, кажу вам, тоненький, наче павутиня... Ліштвою все ми шили. Мережали трояндочки-пупяночки та люби-мене... А в'оздухи, а образи, золоті, прехороші, — як шиемо, Мати, Пресвятая Богородице! Інший раз шиеш, шиеш золотцем-от, аж у очах сяє, — ніяк не одстанеш, од зорі до зорі й не хочеть ся залишити!.. Як личко Преподобної, як „власи“, як все — от з під руки виходить, як живе, тільки, що вустонька не заговорять... Ах!

Вона зітхнула, усміхнулася, і сплеснула своїми руками в узеньких, коло кисті, застібнутих рукавах. Руки ці були надзвичайно гарні: з рожевими, на прикінці вузенькими пучками, як виноградні ягоди.

Я теж зітхнув собі, але з другої причини.

Вона-ж говорила далі більш стримано та врочистим тоном: — Я ще в закон не постриглась... та швидко, швидко благодать Божу прийму... Удостою ся... Мати Свидонія (вона показала на стару черницю) обіцяли мені...

Вона не показала, наче їй дух захопило; очи її стали ще більші та крапці, й трохи непритомні, наче заволочені якоюсь легенькою курявою.

Я хотів, я готов був кричати, лементувати, як кричав би, коли-б на вулиці, серед біла-дна, кого-небудь різали, мордували...

Вона говорила голосом, що ставав що раз більш нечулим і тихшим:

— Як у нас у „храмі“ хороше-от, Боже мій, Господе мій! Ви-б подивились!.. Образи старовинні, темні, тільки очи на їх і знать та золото сяє... Віконця вузенькі — ви-и-и-соко, ви-и-и-соко понад головою... Як наші сестриці співають — послухати треба!.. Наче ангели Божі літають над тобою й торкають ся тебе „перстами“, здаєть ся тобі, коли вони співають... Ох!..

Вона замислилась.

„Блажен, хто вірує“... — згадав я.

У цю хвилину потяг переїздив через Нарву. Усі пасажери, які тільки не спали, кинулись прозогом до вікон.

З насипу залізниці видно було тільки один край водоспада. Та й той не одкривав ся у всій своїй красі; тільки те, що видно було, було надзвичайно чудове! Уявіть собі мережки, найтендітніші серпанки з великої сили дрібних, як курява, водяних крапель; вони підіймають ся в гору, в повітря, й раптом спадають у низ; цілі водяні тканини підіймають ся в гору, тримають ся

там хвилину в дивному напруженню й знову спадають у низ; до всього цього добавте рожеве проміння сонця на сході, що просочуєть ся крізь воду, робить її рожевою, облямовує її по краях горячим золотом, і... ви зрозумієте, яка це була краса!..

На що вже, я завзятий хвалебник мистецтва, й я був зворушений тим видом; я, котрий ставлю мистецтво вище від природи! Бо й що-ж казати про природу, коли ви навіть музики, чудової музики не знайдете в природі, як що не приймете за музику дві основних мелодії: щебетання соловейка та гуркотіння грому... Навіть в царині промисловости ці чудові шовкові серпанки, тюль, гази, що їх фабриканти масами постачають на жіноче убрання, до чого їх прирівняти в природі? Правда, природа дає крила пестрим метеликам, пелюстки білим лілеям, але як мало того всього, щоби вона стала висшою від мистецтва! Так, навіть я, хвалебник мистецтва, був на хвилину все-ж таки захоплений цим видом, а про мою черничку й казати нічого: вона попала в екстаз, „Дива Господні“ тільки й шептала вона, хрестилась і, забувшись про те, що я мущина, смикала мене за рукав, примусюючи дивитись на гарний краєвид. Потім вона підбігла до якогось кучерявого хлопчика, що все кричав: „Мамо, мам, дивись, чого він плигає? Хто його підіймає?“ — обняла його зненацька поцілувала, сказавши: „Дитино моя, це Боженька!“

„Здібність до захвату, каже Рескін, є найвищий талан; у йому радість, у йому сила життя, в йому таємниця, задаток, поука щастя“... Еге, коли є можливість вільного розвитку, а тут.. У Нарві обидві черниці вийшли.

Молода швиденько й ловко позбирала якісь клунки, завязані у крамних хусточках, і вклонившись мені: „Спаси Христос!“ — побігла з вагона, підштовхуючи старшу, та хитро й бадьоро дивлячись своїми чорними, веселими очима, говорила:

— Ну, ось напемось чайку, от пані-матко моя, чайку... о, о, о, ох! Із проскурками, із свіженькими! Вона, було, мати Марехва, то чорствих підсунула, тай я не дурна була... Ха, ха, ха! Обмінила!..

Дивлячись у слід їм, я zostав ся зо своїми думками, зо своїми питаннями:

„Невже вона витримає? Невже не скоїть ся ніякої катастрофи? Коли-ж засохне вона, наче квітка, положена в книжку, й згубить свій дух, як доля її буде схожа на долю того дорогоцінного перстня, що його даремне скинули в море! Божевілля й жорстокість!“

Лесь Мартович.

(1871 — 1916).

Рік минає, як не стало цього письменника на галицькій землі. Він був спеціально галицьким письменником, що розпочав свою діяльність дрібними сатиричними нарисами на деякі особливості галицького громадського життя. Отже: „Не читальник“ (1889 р.), „Лумера“ (1891), „Іван Рило“ (1892) — можна б сюди залічити. Рівно ж „Хитрий Панько“, „Квіт на п'ятку“, „Війт“, „За топливо“, „За межу“ — належить залічити у сю категорію суспільно-громадських нарисів-мініатюр, які критика з повним правом може поставити в відділ тенденційних. Беремо решту з обох збірок оповідань і нарисів Мартовича п. з. „Не читальник“ (1900 р.) і „Хитрий Панько“ (1908). З них, крім літературно вповні викінчених оповідань-малюнків „На торзі“ і „Мужницька смерть“ — з першого, та вчасті „Ось поки мос“ і нарису „Зле діло“ — з другого збірника, решта присвячена темам з життя дрібного панства, по нинішньому „Буржуїв“, рівно ж не без яскраво вираженої тенденції.

Виходило би, що Мартович галицький письменник-публіцист. Якої партії? — питає нинішній читач; — радикальної, відповімо. Мало зрозуміле окреслення для більшости сьогодиньшого українського, бувшого російського громадянства. Але ми не станемо в критично-літературному нарисові говорити про тайни громадсько-партійної диференціації Галицького Українства, бо вони мають бути також загально-відомими б. російським українцям, особливо українські громадянські партіїні взаємини.

Взглянемо, чим Мартович переважно галицький письменник. Перш за все мовою. Мова в нього чисто-покутська, проста, ядерна, без всякої замішки інтелігентських поправок „піднарод“, до яких так надкі деякі українські письменники. Очевидно, в оповіданнях та нарисах з життя галицького покутського села, — звучить ся місцева мова. В ній одначе так небагато якихсь особливих локалізмів та ідіотизмів — себто місцевих та своєрідних виразів, та зовсім нема ніяких вульгаризмів — тобто простактва тих зворотів, що її зрозуміє кожний галичанин, волинець, подоляк, правобережець, черниговець, сіверянин та лівобережець. Особливо зрозумілою буде вона всій сій масі українського люду у своїй галицькій правопеній шаті, здебільш пристосована до галицької мови.

Галицька приналежність Мартовича виявляється ще і в сюжетах його нарисів та оповідань. Перейдемо їх за рядом.

„Не читальник“: ярка сільська дійсність, що заходить між прихильниками читальні та її противниками, зображена тільки в монологові шанючого газди, що сидить за коршемним столом з „порцієв горівки“.

„Хитрий Панько“ — виборець від громади, що переживає всякого страхіття від усяких „панів“ — шандарів, секретарів та їх помічників агітаторів, заки хитрощами добрався до місця голосування, де виконав австрійським законом заборочений акт вільних виборів.

Іншу сторону отсих вільних виборів, правда — вже без рукоприкладних і костедробильних перешкод, але дійсно медову, до якої липнуть мужики з великою охотою, зображає „Квіт на п'ятку“. А що її, цієї п'ятки (= 5 рб.) виборець не одержав, бо голосував на вказаного отцем Альойзієм — місцевим парохом, руського — в Галичині це значить українського — кандидата, звідти „оправданий“ жаль довіренника громади до її провідника, а свого доброго сусіди.

Після прочитання цього оповідання хочеться пригадати анекдотичну дійсність, коли та група мужиків звернула до свого пароха патріота-громадянина з несміливим, але ясним жаданням — нагороди за „фатигу“ (страту часу) після того, як на його власний кошт у вечірню годину побувала в зайзжім народнім українським театрі в поблизькому містечкові.

Зовсім природно, що від таких виборців та „моїв“ (згідно-насмішлива назва мужика, уживана в східно-полудневій Галичині самим людом) тільки один крок до „Івана Рила“ або давнішого родом Микити Хруня. Хто народові в тяжку годину його життя в пригоді не стане, хто йому хоч би в дрібниці спроневерить ся, хто його мови та звичаїв хочби одну хвилину соромив ся, хто страхи ради юдейська народу не служить — все се рідня „Івана Рила“ та Микити Хруня. Родовід їх — давній. Ціла велика й довга галерія родових портретів від тих, що для панства великого, для лакомотства нещасного — потурчили ся, побусурманили ся, до тих, що були сміттям Варшавським і грязю Москви, та, як хочете, й тих, що нині хилять ся перед всякою властю — тільки не перед властю національного інтересу та доброго ім'я. Але, хай їх всіх отсих самих Рилів, Хрунів!.. Так гарно почало ся про спеціальну галицьку відрубність Мартовича й мовою, й сюжетами — і тут доводить ся говорити скрізь про одність цих обох первітків письменницької діяльності Мартовича.

Звернемо ся до третьої особливости Мартовича, а саме до його радикальної ідеології. В ній немає ні одної риси того рулицького завзятя і звірства, про яке так багато писали в різних газетних

статтях, доносах, та судових протоколах, звязаних з українською радикальною партією в Галичині. Навпаки „принципальний“ радикал — по цей і той бік кордону — готов залперечити „радикальності“ громадських поглядів Мартовича. Бо ж дійсно, який се радикалізм, коли в його писаннях нема ані трішки якої небудь суцільної аграрної та політичної програми! Всього один раз вжив він слово „пролетарі“ наприкінці високомистецького нарису „Мужичька смерть“, та й то на те, щоби, мабуть, зазначити повну непонятність цього слова для сільської жінки. А вдруге вжив він слова „соціяліст“ у фразі: „Дивіть ся, пане судие, говорить пан на суді, що за безнечність! Соціяліста ділив би ся зо мною!“ (За топливо).

І так виходить, що про Леся Мартовича не можна сказати нічого особлившого, крім сього одного: в його особі письменство українське втратило видного представника, сатирично-юмористичного оповідача з життя галицького громадянства, та мистецького мініатюриста з життя галицького мужика.

Життя, мову і світогляд галицького мужика знав він не тільки як поет-мистець, але й як громадський діяч — суддя та адвокатський помічник. З того боку його можна назвати „доктором хлпшетики“, як навіть дехто величав його за цей особливший хист.

Але не з насмішкою підходить Мартович до предмету своїх нарисів. Навпаки-ж: він би рад, страшно рад був, коли б тільки можна було показати всю сю красу сільського побуту і мужичої душі, яких він так щиро любив. Дрібку такої особливої краси простого мужичого світогляду маємо в оповіданню „Війт“, сій третій частині трільогій: Нечитайник — Іван Рило — Війт, та Хитрий Панько — Квіт на пятаку — Війт, збудованих на степенованій противлежностей.

„Автономна“ громада терпить всякі утиски від повітового старости, представника державної політичної влади. Особливо ж дошкулює отся власть заступникови громадських і національних інтересів війтові, заможному Кметеві. Нові вибори — нові люди в раді — новий війт у селі. А саме, бувший сільський пастух, що ні чобіт, ні свитки, ні шапки порядної не мав, та якому у громадському арешті приходять ся жити — ось новий війт. Його вже ніхто не покарає, бо не буде з чого взяти, тож йому можна буде — так сказати б — безкарно послужити громадській справі, що він і чинить.

Або инша картинна. Газда, цей свого рода pater familias, о мало що не нан життя й смерти своїх домашніх, лютує дома, що аж люди на вулиці стають. Бо й є чого: сусід Юрко забрав йому цілу скибу землі з особливою грудкою глини, яку він, Семен, мусив занятком розбивати. Стільки літ він її розбивав на одному місці, аж ось сьогодні

нема її вже більше! Де ж вона? Звісна річ вже в сусіда Юрка. За-
нрав злодюга, пронали політки, пропало все!

Як же тут не лютувати, та на кім сю лють вилити, — як не на
своїх? Ясне, як Божій день. Але письменник не вдовольняється одєю
яскравою картиною родинного життя Семена і Семенихи, він ще зна-
комить нас з читальниками Юрком і Юрчихою, та з судом і адвоката-
ми, вічем і його впливом на отсього самого газду Семена, що зрозумів
себе як „темний народ“.

Оповідання збудоване на противлежності нечитальника і читаль-
ника, грубого і ніжного, недовірчивого й простого чоловіка. Побіждає
світло й тьму дещо особливим політичним шляхом, але зновні можли-
вим. („Ось поки мое“).

Всі подробиці вихвачені в їх первісній красі просто з життя. Хто
їх хоч в часті переживав, той зрозуміє, що він пройшов мимо інте-
ресних і з художнього боку явищ.

Те саме можна сказати й про „Зле діло“, в якому мужик не за-
хотів скористати з судового, дуже вигідного для нього присуду, тільки
підчинився полюбовно „мужицькому праву“, що забороняє газді ку-
повати в газди непроданий ґрунт з межі дрібних дітей з газдинею.

В „Мужицькій смерті“ оце особливіше розуміння права робучого
мужицтва на землю доводить до суперечки між довжником і вірителем.
Грицько не перечить, що зазичив ся в орендаря Корона тому десять
літ цілою соткою. Але ніяк не може зрозуміти того, що проценти на-
росли вже до двох соток, що суд дав право Коропови „вписатись“ на
ґрунт. Грицько й Грициха мають діти; чим же їх вивінувати? Вони
їде, ніколи та нікому не давали згоди на випис на ґрунт...

З цього й починається трагедія одної мужичої сімї. Грицько не-
здумав, він лежить на смертній постелі і в Грицихи поражена нога
„роматизмом“, вона ходить тільки в палицях — а зрештою весь час
сидить та поїдом їсть хорого, дорікаючи йому при добрих людях всім
життям. Суворому реалізові черстої мужичої душі, здається, не має
в цьому оповіданні кінця.

А Грицько так широ прагне якоїсь розради, теплого слова, щоб
йому помогли заглушати внутрішній біль за своїх дітей сиріт. Він
вредзі не ворог їм. Отсе розуміє Семениха, що на гірке нарікання Гри-
цихи — за неминучої смерті Грицька — дрібним жартом вносить
багато розради в серце вмираючого; піддержує його духа й читальник
Павло.

Ще ясравініше вступає ся природна радість життя і добробуту
в паресю: „Грициха“ (збірня „Страбоний дарунок“), в якому чоловік

пропає своїй Аниці всі її прогріхи, бо вона наймиліша йому, газдою його зробила, та й його не обиджала всяким добром.

Таких моментів у Мартовича не мало. Він дійсно вмів глядіти на життя, підмічати в ньому інтересне й красиве. Він не вважає письменний твір катедрою партійної ідеології, не видить в ньому й шляху для ідеалізації народу. Мужика він любить, як свого рідного, але й не падає його за темні сторінки характеру та світогляду. Для нього, як письменника, іскри прекрасного, що тліють в попелі буденщини мужичого побуту, і єсть сими остатками вічного огню, яким запалає все мужиче життя, коли мужик стане свідомим громадянином — членом великої нації (закінчення „Ось поки мое“).

А поки-що він — без лищнього сентименту та етнографізму — зображав сільський побут; сміяв ся охоче, коли тільки було з чого; виводив ніжні меріжки і взори діяльного альтруїзму на грубому тлі мужицького життя, опертому на матеріялістичному егоїзмові.

Отсі противенства прекрасного і гидкого, взнеслого і дрібного, духовного й матеріяльного — цікавили його й в житті галицької дрібної інтелігенції, якій він присвятив декілька дрібних нарисів: Гулка, Нічний гість, Перша сварка в збірці „Не-Читальник“, „Кадріль в збірці“, „Хитрий Панько“, та Гарбата, себто — чай, в збірці „Стрибожий дарунок“. Але в сих писаннях нема вже тої творчої сили та художнього лету, які леготом обдавали нас з попередніх нарисів і оповіданнів.

ДМИТРО ЗАГУЛ.

* * *

Тихі води зашуміли,
Розбудила їх весна —
Струни серця забреніли,
Ляєть ся пісня голосна.

Луг співає враз зі мною,
Довгий смуток мій умер —
Все, що марилось зимою,
Хай же збудеть ся тепер!

Зелене вікно.*Святочні настрол.*

Я живу на третьому поверсі великого будинку. Моя кімната темна, з старими, брудними стінами, на яких помітні руді плями від роздавлених блощиць.

Я не пригадую, щоб хоч раз в заповишені, давно немиті вікна, хоч єдиний раз заглянув промінь сонця.

Не знаю чому, чи постійна полутемність, чи голі потемнілі стіни й неохайність, чи просто те, що не маю часу, але я рідко в ній буваю. Чомусь вона не вабить мене.

А може тому, що нагадує мені про мое життя, таке ж сіре, безбарвне, як у робочій звірини, котра повертаєть ся в свою нору тільки після тяжкої денної праці.

В ранці я зіскакую з ліжка, хутко одягаюсь, випиваю похапцем склянку чаю, яку приносить мені сувора, завжди заспана куховарка, й поспішаю на службу. А повертаюсь до дому пізно, о десятій годині, цілком знесилений, пригнічений від праці. Мовчки сідаю на канапу й стомленими очима оглядаю свою кімнату. І коли я більш пильно вдивляю ся в її потемнілі з якимись потертими візерунками стіни, від них віє таким ворожим холодом, наче я вперше отут знаходжусь, наче я нічого спільного не маю з цією чужою мею кімнатою, хоч більш, ніж пів року живу в ній. Певне це я приїхав на кілька день в дешевий отель в кінці міста й оселив ся в ньому, щоб лише тимчасово перебути, а потім знову одіхати, щоб навіть цілком забути про нього.

На стінах ні жадного малюнку, ні жадної прикраси в кутках, котрі б вабили мої стомлені очі—нічого, нічого мого тут нема. Хіба тільки мої речі, котрі я розіслав в перші дні—так і залишились вони на тому ж самому місці, в тім же вигляді.

І від цього холоду до мене надіходе глибокий болісний сум і мені здаєть ся, що мое життя зробило мене в одьому великому місті такою маленькою істотою, котру можна роздавити та кож просто й спокійно, як давлять блощиць.

В такому стані, цілком нерухомо, я сиджу з пів години й нема в мене нітких думок тільки стоить одно почуття пригнічення. Потім повільно я роздягаюсь і пробіраюсь під ковдру на

ліжку. Мене обдає вогким, неприємним холодом, але я щільніше закутуюсь і засипаю мертвим сном стомленої звірнини. І так кожен день.

Одного вечора, коли я сидів, як звичайно, на старій, потертій каналі й тупо жував денні вражіння, раптом вчулась десь поблизу музика. Хтось збудив непевною рукою кілька звуків на п'яніно. Вони чомусь сердито обізвались. Може це просто так вчулось? І чому я раніш цього не помічав?

Так ні! Ось вони більш певні полились широкою бадьорою мелодією. Грають десь, певно, внизу, але звуки веселими струмочками линуть у гору до мене, у мою кімнату, й тоді я почувую, як усе більш і більш хвилююсь. Я зовсім не розбіраю мелодії, але мені стає незвичайно радісно. Я вчуваю, як вона несе мені літне, тепле сонце, пахощі дерев, трави, квіток—і я тоді починаю бадьоро ходити. А потім я підходжу до вікна, схиляюсь до стіни й жадібно, як невірник свіже повітря, вдихаю в свою душу отті весняні струмки звуків. Кружить ся злегка голова, солодкими соками п'янить мозок і поволі, як в тиху пору, сїдає легкий сніг, надіходять старі спомини.

Я тільки скінчив реальну школу, широким шляхом манячить в далині студентське життя. Які обіцянки воно несе мені? Не хочу думати. Зараз я вільний, цілком вільний. Літне сонце у щерть залило гарячим промінням яскраву пахучу зелень, холодно-прозору річку, а груди давить солодкою тугою. Вабить до буйних рухів на широкий простір.

Іду до старенького, білого, згаслого, дідуса-рибалки, беру човна й легким розмахом гоно його на простір річки.

Тільки в цей урочистий час я не можу бути один. Стільки почуття в душі, стільки голосників заговорило разом в ній і хочуть вони співати й линуть на простір.

Я кілька разів дуже налягаю на весла й мій човен хутко прорізує скляний спокій річки. Поволі хитають ся похилені кущі лозняку, тікають до берега дрібні, розбуркані хвилі.

Ось я вгледів знайому панну Ліну. Вона тільки по весні скінчила гімназію й має одіхати на курси. Ліна ходить по салкові й певне нудить ся від спеки.

— Ліно, Ліно! Добрий день! — кричу їй.

— А гов! — з протягом відгукуєть ся Ліна.

— Мое шанованне!

— Добридень вам! — в тон відповідає вона й смієть ся. — А чого це ви тут, як бурлака блукаєте?

— Хочу вас, панно Ліно, викрасти, як лицар свою паню.
 — То це я ваша пані? — Чого скотів! А з якого це часу?
 — А ви цього й не помічали?
 — Ха-ха-ха! — голосно смієть ся Ліна.
 — Ліно, Ліночко! — звертаюсь я благаючи, — поїдьмо на човні!

— На човні! — нерішуче питає Ліна. — А куди ж?
 — Та так, трохи поплаваємо. Добре?
 — Добре! Я зараз. Мамо, мамо! Дайте хустку й старе пальто!
 Я чекаю. Під вербою холодок. Густі тіни сонно гойдають ся, стрибають між ними блискучі соняшні плями.

Дрібні хвилі одбігають од човна, линуть похилені лози, зоставляючи тихий задумливий шелест і знову повертають ся назад.

Чую голоси. Щось хутко гомонять. А потім тверду поспішаючу ходу.

— Ліно! Ліночко! — кричать з дому. — А парасолю? Візьми, серце, жарко буде!

— Не треба, мамуню, їй-богу, не треба.

— Ну, як знаєш.

Ліна підбігає, важко дихаючи, подає мені просто й щиро руку й ми одїзджаємо. Проїзджаємо попід мостом. Під водою помітні чорні головошки палів. Човен хитає, Ліна увесь час жахаєть ся.

— Володя, Володя! Обережніш, обережніш!.. Он дивись, дивись!.. Ой, ще перекинемо ся!..

Нарешті вибрались ми з під мосту, виїхали за місто. Берегами тягнуться ся густі гущі лозняка, задумливо-схилені верби, а за ними ідуть широкі, вкриті яскравими квітами луки. Розсипались блискучі перлини проміння, сліпить очі, цокочуть настурливо коники, літають бабки. А на річці грає риба. Вона високо, на кілька кроків, підскакує з води, і граціозно перевернувшись, знову пурнає в воду, зоставляючи широкі кола після себе. Блакитне небо й легкі білі хмаринки увесь час гойдають ся в річці.

Мягко, журливо хлюпає вода під човном. Ліна увесь час дивить ся на неї і щось співає стиха, а далі починає голосніш. Я підхвачую її спів дужим, злегка тремтячим голосом:

Пливі, пліві, моя гондола
 Озарена луной.
 Ра-аздавайся баркаро-ола
 Над спящею землею!

І линуць широкими луками наші голоси.

Розійшла ся Ліна. Ввесь час вона то співає, то розсипчасто смієть ся; зриває квітки й кидає їх мені в обличчя. А потім набірає в жменю води й хлюпає на мене.

— Линочко! Що ви робите?

— Ха-ха-ха! На те, ще!

І вся вона з загорілим матовим обличчям, кокетуючи, грає; чорні очі задирливо сміють ся. Я почувую, як всього мене хвилює; мені хочеть ся підійти до неї й поцілувати міцно. Але я ще сильніш налягаю на весла. Поволі висуваєть ся перед нами закуток. Глибокою кривулею заховав ся він в густих тінях верб. Навертаю гуди човна. Спиняємо ся, сходимо на беріг. Луки й луки, трави й квіти; квіти — червоні, рожеві, білі, помережались, як зорі.

Лугом іду,

Коня-а веду —

Розвивай ся лу-у-уже!

Сватай ме-ене козаченьку —

Люблю тебе ду-уже!

Звінкою луною котить ся спів в сусідній гай.

— А ну побіжі-ім! Доганяйте! — кричить Ліна й вже побігла, як молода кізка.

Я напружуюсь і, що є сили, біжу. Мріють квітки, в ушах шумить вітер, а мене усе більш і більш підхвачує якась хвиля.

Ах!

І ось я доганяю. Ліна, залита сонцем, смієть ся. Підбігаю до неї й міцно цілую в шию.

— Що ви робите? Таке! От свиня!

Ліна обурено повертаєть ся й одіходе від мене.

Я стою збентежений і почувую, як все обличчя заливає горячою фарбою.

Повертаємо ся обое, похнюпившись в землю.

Але під кінець Ліна зриває довгі стеблини квіток і починає отьобати мене. Ми сміємось і веселі, бадьорі вертаємо ся до дому.

Надходить вечір, на веранді густі сутінки. З саду тягне холодком, а мамуня спокійними рухами промиває склянки й подає нам чаю.

Я повертаюсь до дому пізно. М'ягка темрява ночі щось ласкаво шепоче мені. А я цілком п'яний іду і сміюсь і живу,

яскраво вчуваю теплий грудний голос Ліни на прощання. Вона так довірливо дає руку й стільки ласкавих промінів льеться з її темних очей! А тільки де ж то вона зараз? Може також нудьгує?

А згуки ллють ся і ллють ся. То шепочуть мені мяккою сутінню літньої ночі, то голосно сміють ся панною Ліною. І от потроху пробіраєть ся в груди якийсь новий промінь і думки шливуть нові, повні бажання. А чому б і справді не утворить якоїсь ілюзії кращого життя? Чому б не прикрасити моїх брудних, ворожих стін?

І довго-довго в той вечір я не спав, забувши і про кімнату і про своє власне життя. А коли я заснув, то й сни були яскраві, рожеві. Десь я бігаю в лісі, чую якісь співи, ловлю якусь птаку, — та ніяк не піймаю.

Я довго ходив по крамницях, перебірав карти і гравюри. Але чомусь вони не цікавили мене. В одному місці я спинив ся на образі якоїсь з красивим, але спокійно-холодним обличчям панни, в тонких фарбах намальованої. Він чомусь найбільш приваблював мене. Я потім роздивив ся на нього, коли привіс до дому і повісив в кутку над ліжком. Чисті, холодні, але прекрасні очі, темно-матове обличчя і стільки суворої краси в ній усій, починаючи від білої намітки й кінчаючи ніжним, юним ротом! Чи знала вона палкі поділунки?

Я пильно вдивляв ся в неї — і все ж нікого вона не нагадувала мені. А проте було в ній щось знайоме й рідне мені. Може то були спомини про давні, дитячі часи, коли я в літню спеку розварений сидів над струмком і пив з нього холодну воду? Може то крик був далекий, степовий — радісний своєю новиною й трівожучий своєю таємністю? І може тим чистим прекрасним спокоєм вона так приваблює мою стомлену, червогану душу?

Я частіш до дому повертаюсь зарані, слухаю музику, яка лине до мене з низу, а лягаючи спати, я вдивляю ся довго, з болісною насолодою в холодне обличчя панни.

Одного разу, слухаючи музику, я помітив в самім верхнім шоверсі напроти вогник у вікні. Вікно було цїлком осібно, в кінці будинку, і кріз ніжні, тонкі занавіски, лились мягкі хвилі зеленого саява. Я все більш і більш вдивляв ся в те вікно й воно вабило мене, причаровувало тим мягким зеленим саявом.

Я помічаю слабкі контури річей, кілька розвішених на стілах картин в темних богетах, а коли-неколи якусь постать, за якою слідкують і стрибають по стіні тремтячі тіни.

Певне там, в отій зеленій кімнаті живе якась панна, щира, з чулою душею. В неї, певне, темні коси, ніжне, і легкою фарбою обличчя, сині промінясті очі. Хо́да в неї граціозна, жіноча. І чим більш я думаю про панну, тим більш я певний, що там справді живе вона.

І так живу я цим зеленим са́мітним вікном, невідомою панною, малюнком на стіні й вечірньою музикою. І нічого більш мені не потрібно.

Надіходили Різдвяні Свята, але я не міг нікуди поїхати й останній вечір у мене був цілком вільний. З вулиці було чути живий бадьорай гомін люду, заклопотані дзвінки й вигуки візників. Готують ся люде до свята, накупають силу страв, святочних прикрас, а мені нема чого готуватись. Не може бути в мене свята. Стою й сумно вдивляюсь на вулицю.

Мягкий задумливий вечір і в ньому чітко меланхолійною мелодією дзвонять дзвіночки візників. В ліхтарнім сьйві помітні великі, лапчасті сніжинки — сніжинка за сніжинкою обережно, повільно сідає на землю. Певне вже повечеряли й з низу знову чути музику. Тихі лінівні згуки. Після ситої їжі важко грати бурхливі мелодії — а так стиха, повільно, тільки тропки, щоб розважити себе по заведеній звичці, а потім і на спочинок. А може, то такаж змогня, як і я, артистка вивчає мелодію для свята з концерту. Хто може знати?

Я прислухуюсь до музики, але в мене ідуть свої думки, хутко поспішаючи, — навіть не розбіраюсь в них. Мягке зелене сьйво ллеть ся з са́мітного вікна, — усе більш і більш причаровує мене. Поволі надходить новий, чудний настрій: я не то п'яну, не то спускаюсь в якусь дрімоту і в цій дрімоті чудно переплітають ся вражіння.

Я не можу рже більш тільки дивитись на вікно, тільки мріяти про панну. Я рішуче, в божевільнім настрою іду, хутко підіймаюсь по східцях до кімнати з зеленим вікном — мені відчиняють і я входжу до панни.

— Панно, люба! Я більш не можу тільки дивитись на твоє вікно...

Легкі тканини одіжи мягко облягають її дівочий стан. Я підходжу до неї — юні груди, ніжно-рожева кожа, чекані руки...

— Панно люба! Зараз зорі в небі чисті, найсвітліші, ніж ко-

ли в иншу пору! Їдьмо звідси, панно! Їдьмо туди, до тих зір!
Жартівливий мороз уквітчає палким маком наші щоки, залоскотить наші серця!

Вона вся здивована, певне нічого не розуміє, але не пручаєть ся. Я хутко беру її руки, міцно цілую, одягаю в теплу одіж.

— Ну хутчій, хутчій їдьмо! Чуєш? Щоб дух запірало!

Клопотливим співом розсипають ся дзвіночки, рвуть ся коні, а в ухах шумить холодним вітром. Мріють перед нами дерева з широкими синіми руками-вітами, біжать у прозорім небі зелені, спокійні вогники зір, а сніг шумить і шумить.

— Панно любя! Тобі не холодно?

— Ні, моє серце, мені дуже й дуже хороше!

Ха-ха-ха!

Я щільнійш укутую її. Шумить в ухах вітер і сніг під сальми; зарожевіли щоки в панни.

— Панно, панно! На твоїх щоках свіжі троянди розквітли. Дай, зірву їх!

Ухилияєть ся панна, а я міцно й довго цілую її.

Ах! Іще раз!.. В божевільному танкові грає душа... А далі все зливаєть ся в одну рожево-радісну смугу — її тонкі серпанки повільно заволікають мене в свої обійми.

Нічого не помічаючими очима я вдивляю ся в зелене вікно. Але що там таке? Якась постать рухаєть ся за тим вікном, перескакують від неї тіні. Ось вона підійшла до вікна. Боже мій! Якийсь старенький добродій з лисою головою, з тупим, гладким обличчям підійшов до вікна й з задоволенням копчаєть ся в зубах, довго, безтурботно.

Так... так... так...

А потім він одійшов трохи, за ним поскакала тінь і знову через кілька хвиль з'явив ся. Брудна сорочка на ньому. Звідти видно великий товстий живіт. Покопав ся знову в зубах, потім почав чухмарити живіт спокійно, як звірина, ні про віщо не думаючи. Нарешті позіхнув раз, другий, і сховав ся. А я все більш і більш несамовитими очима вдивляв ся в зелене вікно.

Ах-ха-ха-ха! То все та панна, в якій на щоках я украв рожевий мак! Ах-ха-ха-ха!

„Панно любя! Їдьмо до зір чистих, прекрасних!“

То це з ним, з оттим товстим, тупим звірем! Ого! Певше в нісний вечір повечеряв добре. Знищив силу масної страви й те-

пер пішов до своєї власної, такої ж гладкої й тупої дружини, й масними поцілунками ділить кохання з нею. Так... так... так!

А на покуті, мабуть, стоїть сніп жита, якого він ніколи не збирав, жадного колосу не підняв з поля. Яке ти мав право там ставити його? — з глухим стогоном кричу я.

Але нічого! Се нічого!

Цілком розбитий я хутко лягаю в ліжко, ховаючись від неприємного хоходу. Як він дратує мене!

Але нічого, нічого... В одих сірих, брудних стінах ми збудуємо свої власні прекрасні палаци й закликаємо на своє власне свято усіх тих, чиї очі горять вогнем шукання! І тоді ми побачимо, чия візьме!

Побачимо! Побачимо!..

Десь з далеку чути буйні радісні передзвони в церквах і настирливо, одноманітно торохкотять дзвіночки візників. А я певолі засипаю з моїм найріднішим братом — сумом самоти.

КЛИМ ПОЛІЩУК.

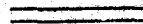
Поезія.

Не смійтесь жорстокі погордливі очі, —
Вам казка відома святих таємниць, —
Я-ж сам в самотині в безрадісні ночі
Жадаю вас, очі, до сходу зірниць...

В самотности тихо огні догоряють,
Самотність кохання ридає в душі
І тихо, як згуки пісень умірають
Мої нерозквітлі надії в тиші...

Соняшні простори мене зчарували, —
Коли ще дитиною чистою був, ←
І чари огнями надійними сяли,
Щоб зараз зітліти, як вихор подув. —

Навколо черніють, димлять ся руїни,
Ви ж, очі жорстокі, смієтесь в сей час,
Коли в своїм серці криваві рубіни
Я нестив так ніжно, щоб стішити вас...

Де-які причинки до української іконографії.

Фльоренція має два історичних портрета, що відносять ся до України. Перший з них — се на звісній своєю дивною красою фресці Беноцца Гоццолі (Gozzoli) в каплиці палацу Медічі, пізнійше — Ріккарді. Серед визначнійших учасників Фльорентійського собору 1439 року, з лівого боку фрески, уміщено київського митрополита Ізидора, у високій шапці, на білому мулі, в чорній одежі, підперезаний.

Другий історичний портрет знаходить ся в галерії Уфіці в довгому коридорі, що сполучає його галерію з палацом Пітті. Це Роксоляна, славна поповізна з Рогатина в Галичині, жінка великого Солімана, на якого вона, як кажуть, мала великий вплив. В турбані, з заплетеними косами, в профілі, одне погруддя без рук — в низу підпис: *Roxolanes Sol*: ухор. Тип це більше орієнтальний, ніж український; ніс зовсім не підходить до того задертого, характерного українського типу, котрий французи називають „*nez à la Roxolane*“¹⁾. В порівнянню до портрета Роксоляни флорентійського, другий з національного музею у Львові — фантастичний, хоч відко був мальований давнійше, може в XVI ст. Недавно н. Вячеслав Липинський опублікував портрет-гравюру Роксоляни кінця XVI віку з книги *Boysardus's: Leben und Contrefacten der türkischen und persischen Sultane. Frankfurt. 1596.*

Українські портрети цієї доби дуже рідкі не тільки за кордоном, але й у нас. Портрети ніби з XVI ст., а тим більше з XV, взагалі мальовані пізнійше — в XVIII ст. Не знаю, як маємо дивитись на

¹⁾ Роксоляна померла в 1558 році. В польськїм письменстві нам звісні поезії галичанина Зіморевича з життя нашого селянства під назвою „*Roxolanki*“. Цим прізвищем називали в XVIII ст. в Польщі деяких панів, які вели свій рід від київських князів і Рюрика, як наприклад Масальські; у них, казали „*Roxolany w głowie*“. Остання з роду Масальських, Гелена, розведена з князем де Лїнь (*de Ligne*) жила довго в Брацлавщині, в Ковалівці, маєткові другого свого чоловіка Вікентія Потоцького, де часто обороняла селян од здирств комісарів. Носила вона „*une tunique à la cozaque en tyfuyck braché d'or* (L. Percy. *Histoire d'une grande dame au XVIII siècle. II. p 7*). Школа, що не маємо її портрета в цім убранні. Чудово гарна, вона вредставляє нам ідеальний тип „*Роксоляна*“; звісний і дуже популярний її портрет під хибною назвою Софії Потоцької знаходить ся в галерії малюнків у Берліні.

портрет кн. Константина (Івановича) Острожського¹⁾, з якого копію знято для музею Гарновського в Чернігові. Носить він дату 1532 р., себ-то року перед смертю кн. Константина. Риси лица пригадують його статую на лаврському надгробнику.

На скільки ми повинні скептично відноситись до портретів давньоїшої доби, на стільки ми вже можемо довіряти більше творам XVII ст. Вони не досить досліджені. По костьолах та дворах Волині і Поділля їх знайшло ся-б певне більше, як на степовій Україні²⁾. По церквах, чи монастирях, портрети, як напр. Адама Кисіля, дуже рідкі; більше бачимо їх на образах, яко фундаторів чи добродіїв (donateurs), як цікаві портрети запорожських старшин в київському музеї.

Іноді знаходимо по сільських церквах цікаві образи релігійні з побутовим характером. В с. Андрушівці, Липовецького повіту, були два великих образи, з котрих акварельна копія тепер в національному Музею у Львові. Вони представляють Страсти Господні. Костюми цікаві: Пилат в кунтуші й жовтих чоботях; якась дівчина, наче краковянка в корсеті, лле йому воду на руки; жовніри носять голову підголену по казацьки і т. ин. Цікаві фрески з побутовим характером, тепер знищені, були в Печерській Київській Лаврі.

Дуже давні, бо з XV ст. і з литовської доби фрески, які я їще бачив, а тепер вже знищені, були в великокняжому замкові на острові Троках. Нагадували вони мініятури т. званого радзивилівського рукопису, писаного в литовській Русі в початку XVI-го чи в кінці XV віку. На цих фресках було багато одягів, які зрештою нічим не відрізняли ся від загально-європейських сеї доби. За те на фресках XVII століття Стефана Долябеллі в каплиці св. Казимира у Вильні постаті литовсько-руських панів мають більше своєрідного характеру й прекрасно змальовані.

В колекції штихів короля Станіслава-Авґуста, що заховуєть ся тепер в петроградській Академії Художеств, знайшов я, окрім звісних штихів Б. Хмельницького й гетьмана Розумовського, стару італійську гравюру на дереві, досить не вдатну: лицаря з бородою, в характеристичній шапці на голові, з написом: *Capitano Mochila di Polonia dichiarato da Sua Maesta Generale di Cosacchi*. Титул генерала козаків давали чужоземці гетьманам. Тим часом жод-

¹⁾ В збірці автора. Портрет кн. Константина Острожського опублікував проф. М. Грушевський в „Ілюстрованій історії України“ 1911 р. № 164.

²⁾ Недавно при катедральнім латинським соборі в Житомирі улаштовано археологічний музей, який має і портрети, між иншими князя Самійла Корецького.

ного гетьмана Могилу не було. Портрет не видно одного з членів цього роду; тільки титул хибний.

Цікаві будуть два портрети Яна Собеского, штихи, з написом: *Johannes III D. G. Rex Poloniorum, Magnus dux Lithuaniae, Ucrainae (sic) etc.* замість „*Magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae etc.*“ як це до сєї доби й після неї вживалось. Цей варіант цікавий з історичного боку. Він показує, що назва України замість Русь, звісна культурній Європі вже за часів Хмельницького¹⁾, була прийнятою в кінці XVIII ст. як у Польщі так і в інших краях. Один портрет штихував Стефани (*L. Stefani sculp.*), другий де Ром (*Joannes de Rom. Cum Privilegio ordinum Hollandiae*). Зі смертю Яна III ця форма королівського титулу загубила ся. Це є момент повного занепаду русько-українського язика в офіціальних актах правобережної України й Литви.

Нам звісний офортний портрет — хибний — Мазени, роботи Норблена²⁾. Називаємо його хибним для того, що декотрі критики признають його портретом не гетьмана, а якогось слуги Чарторийських, або жида. Норблен (1745 — 1830) не міг рисувати Мазени з натури, але ми його знаємо, як знаменитого імітатора Рембрандта; і його офорт, хоч і з написом: *aetatis suae 70*, є тільки дуже вірною копією фантастичного портрету пензля Рембрандта, який тепер в Ермітажі під назвою Мазени, і якого другий екземпляр (чи стара копія) знаходив ся в домі діда автора сих заміток в с. Очеретах на Київщині³⁾. Цей фантастичний старець у високій шапці з білим пером не може бути Мазею і не повинен би так називати ся в каталозі Ермітажної галерії, хоча б для того самого, що Рембрандт не міг малювати Мазени, бо помер 1669 р., а Мазена гетьманував з 1687 по 1709. Очевидно Рембрандт не міг його знати старим. Так само і портрет Мазени Куншелевської-Безбородківської галерії здасть ся мені хибним, хоч він

¹⁾ С. Подольнин. Мандрівка в минуле, 6. Автор знайшов в Британському Музею цікаві газети з 1650 років, як „*Perfect Diurnal*“, „*Mercurius Politicus*“, „*Several Proceedings*“ etc. Всі ці видання знають Україну і так її називають.

²⁾ *Norblin de la Gourdain* талантовитий артист, француз, жив довго в Польщі, а певне і на Україні, при дворі Станіслава-Августа й князя Адама Чарторийського з 1770 — 1804 і дав нам акварелі і офорти з українських типів козацьких і селянських. Оригінали в музеї Чарторийських у Кракові.

³⁾ Знімок з портрету роботи Норблена надруковано в Київській Старині — март 1899, а раніше в першій книзі *Атепеш*'а за 1842 рік. Досить близьку копію з Норблена перерисував Дешляфліс в своєму альбомі, що перебуває в Черкешно-археологічному музеї при Київській духовній Академії. Сяй рисунок надруковане у проф. М. Грушевського — *Известия исторія України*, № 321.

представляє антитезу ермітажного. Тут напевне представлені дві зовсім окремі особи¹⁾.

В колекції акварелів Норблена²⁾, мальованих для княгині Чарторийської, генералової зем. Подольських, ми бачимо: „козацьку дівчину“, „селянську українську дівчину“, „українського селянина“, „козацького офіцера“ і „козаків в степу під наметом“. Малюнки ці трохи фантастичні; так думала, здається й сама княгиня, для котрої вони малювалися, бо на оригіналах дозволила собі написати олівцем свої уваги. Так напр. на акварелі „козацька дівчинка“ написала: „у цій казацької дівчини треба коси удовжити до колін і дати їй чоботи“. Очевидно маляр француз не досить вірно тримався натури. Офорт Норблена під назвою „запорожець“ не має також типу козацького.

Незрівняно кращі і мають високу артистичну цінність штихи з українського життя Лепренса³⁾, який навіть зоставив нам дуже гарні олійні картини з козацького життя. Норблен, здається, дає нам образи тільки правобережної України і козаки його — може тільки придворні козаки Чарторийських. Лепренс добре знає Гетьманщину. Він приїздив до Росії і, як сам пише і як ми добре можемо переконатися, малював свої типи з натури, відріжняючи великоруські (moscovites) від українських (russiens); видно довго прожив він на лівобережній Україні і пізнав обставини життя української старовини, котра в цій добі, хоч, як видно, жила розкішно, не була загубила свого національного одягу й характеру — „couleur locale“. Цей характер український, дуже виразний і яскравий, ми бачимо особливо на його картині „Українська ворожка“ (La diseuse de bonne aventure russe) і менше на другій, не так удалий, що є „pendant“ до першої — Український концерт“ (Le concert russe)⁴⁾ хоч і тут всі типи дуже вірні; одяг тільки трохи фантастичний і більше турецький, опріч хлопчика, що грає на цимбалах. За те ворожка прегарна. Ми хочемо звер-

¹⁾ Більше десятка портретів відомі як портрети ніби Мазепи. Крім названих висше можна ще назвати портрети кийвських гравировальщиків: Тарасевича 1696 року, Вигури 1706 р. і подібна до неї Галяховського 1708 р. і невідомого майстра надруковану в політичному щорічнику „Die Europäische Fame“ за 1704 р. Крім того портрети із колекцій Бекетова, Грінгольмської шведської галерії, Вутовичів і стінного малювання в Печерській Лаврі, із ікони, що була в Покровській Переяславській церкві і т. д. Але на жаль ні одного із дійшовших до нас портретів не можна признати з певністю за дійсний портрет Мазепи.

²⁾ Тепер в музеї Чарторийських у Кракові.

³⁾ J. B. Le Prince. Ми знаємо його „Oeuvres representants divers costumes des peuples du Nord“. Paris — Besaut 1782.

⁴⁾ Ми їх знаємо з гравюр Галярда (Gaillard) в збірці автора сих заміток.

нути увагу не тільки на справді артистичну вартість цієї картини, але і на дуже типові лиця всіх осіб на ній, — як стара баба ворожка, панночка, малі дівчатка і особливо пишню одягнений полковник чи гетьман (хоч в цій добі вже гетьманів не було, але артист міг його змалювати з портретів). Костюми також дуже гарні, дійсні й справедливі, як хустка на голові й намисто у старій баби, кіснички у дівчат, пишній кунтуш і чоботи підголеного козацького пана. За те аксесуари, як драперії, ширми, античний треножник — стилізовані відповідно до смаку XVIII століття.

На жаль, не удалось мені бачити нової колекції гравюр Лепренса, його „Divers ajustements et usages de Russie, dessinés en Russie d'après nature et gravés à l'eau-forte (Paris) 1764 — 75, його-ж „Divers habillements des femmes de Moscovie“ (1764 і 1768), „Habillement de diverses nations Tartares, Polonais, Turcs, Russes“, і ин. Ці книги, чи альбоми повинні знаходити ся в поважніших колекціях гравюр і я думаю, що в них можна-би знайти чимало українських типів і побутових подробиць, котрі, міркуючи по зразках вище наведених, можуть бути дуже цікаві.

ПЕТРО ТЕНЯНКО.

* * *

В натхненнях щирих вогняних
 Сплету вінок пісень святих
 З мелодій радісно-мажорних,
 З мотивів жалібно-мінорних,
 З музичних тонів зорь небесних
 І з слів принадних і чудесних.

І в світ пісні ті полетять,
 І громом неба прогремлять,
 І ніжним дзвоником заллють ся,
 І ревом бурі засміють ся,
 І будуть арфою ридати,
 І смілим, дужим морем грати.

ЮР. ТИЩЕНКО.

На кордоні.

Я стратив вже всяку надію на те, що прийде обіцяний „дядько“, щоби повести мене через кордон.

Кожного ранку я чув що він прийде в ночі. З початку я вірив цьому, але останні два дні більше удавав, що вірю, а сам поспішав до Дністра в такі місця, де скелі ховали мене від людського ока.

Краса Дністра, котрий так прудко несе каламутні свої хвилі від містечка Ж. крізь навислі грізні скелі, з початку чарувала мене й заспокоювала. Я навіть пробував робити ескізи олівцем у своїй нотатці. Хто зна, можливо, що вони якраз і будуть матеріалом для будучої картини. Але скоро все остогидло. І краса Дністра й мої ескізи не захоплювали мене зовсім, тай надії не лишалось, що колись то вони мені придадуть ся. В голові невідступно ворушила ся думка й настирливо питала: коли?

В грудях було почуття якоїсь гнітючої туги й власне не туги, а чогось важкого, що давило серце й гнітило його безнадійно-болючою згадкою про недавнє минуле.

Там в минулому, в такому близькому і в той же час незворотному, все, що кликало до життя, окриляло надіями, а тепер навіть надіятись на прихід якогось „дядька“ річ даремна.

Кипіння світовими проявами життя тиждень тому і мрії про „дядька“ сьогодні, віддаленне часу не аби яке. А про те й тепер кожний вечір приносив мені щось подібне до надії.

„Можливо сьогодні „дядько“ прийде і завтра знов одчинять ся двері в широкий світ“. Десь глибоко в серці брєніла крадькома, ледви чутно надія.

Коли заходило сонце за горбок, що затуляв від мене містечко Ж—ць, я виглядав обережно, на всякий випадок, з-за своєї скелі, чи нічого нема поблизу підозрілого. Властиво я був глибоко переконаний, що підозрілого тут нічого не може бути крім мене самого й виглядав більше інстинктивно.

Навкруги й справді не було нікого. Тільки десь далеко-далеко було чути, як журно грає чабан на сопільці під акомпанімент кількох десятків калатал і дзвоників, причеплених до овечих ший. Він розстелє свою пісню широкою толокою аж до тої лощини, де ночує з своєю отарою. Там він зібе овець до купи, оточить кудлатими вартувими, розпалить огонь, ляже

коло його горілиць і буде мріяти про свою синьооку. Йому будуть усміхатись таємничо зорі, і він певне, розповість їм про те, що щасте, таки справжнє щасте, чекає й його. Про се поки що знають тільки дві душі, що вирішили мовчати до часу. Так краще буде... Вони після Кузьми й Демяна звінчають ся... А там...

Ех, купайся, чоловіче, в своїх мріях, се іноді помагає! І я колись мріяв дослужитись до чогось подібного й мені усміхались зорі, коли я оповідав їм про своє щастя. Вони навіть співали разом зо мною. А тепер?.. Тепер я найбільше боюсь того, про що мріяв, і жду тільки темних сутінок вечора, щоб непомітно пройти містечком до свого помешкання. Властиво я міг би і в лоцині заночувати. Може й мені б усміхнулися зорі, але надія зустрінути усмішку „дядюшки“, що чекає вже на мене не дозволить мені зробити цього.

Ніби боячись спізнитись, я несвідомо поспішаю до свого огидного мешкання. Вулиці зовсім порожні. В густій темряві й типі потонули хати, скирти соломи, хліви містечка, що широко розкинулось по над Дністром, і тільки в ряди-годи раптом, як привид, встає моя тінь на стіні якогось хлівця або хати, від освітленого на протилежному боці віконця. В такі хвилі серце беть ся жвавіш, а руки несвідомо простягають ся до боротьби.

Але се трапляється рідко. В селі не люблять довго палити світла: досить і дня, щоб зробити все, що треба. Найдовше, очевидно, сидять в тому домі, де я мешкаю. Я завжди знаходжу тут родину в повнім вечірнім зборі. На столі стоїть чадна лямпка, а кругом неї в різних позах до тринадцяти душ жидівської родини. За ті дні я так звик до цієї групи, що й тепер, коли я вже за сотні миль від неї, мені здається, що я бачу її круг стола й чую її жваву розмову.

З того, що говорило ся, я часто помічав, що розмова йде про мене. Певно і їм надокучило бачити мою понуру постать у себе довше, ніж треба. Певне й вони чекали „дядюшки“ з нетерпінням. Особливо помітив се я на четвертий день вечером. Тоді мене навіть довше продержали під дверима, ніж звичайно, а коли хазяйка відчинила нарешті двері, я помітив, що вона зітхала частіш і важче, ніж звичайно; не привітала мене, як завжди, лише підійшла до свого старого й почала щось говорити йому, поглядаючи на двері.

— Ну що? — запитав, я щоб вивести з ніякового становища себе й моїх господарів.

— Та, нічого, паничу, нічого, тільки...

Тільки й сьогодні не прийшов, — перебив я слова старого його, почувавши, як образа глуму заливає мое лице. — Се вже, скажу я вам, мені зовсім не подобаєть ся й мене дивує, що ви так легковажите сю справу.

— Ай, легковажите? Тихе, паничу, цсс! — і старий підняв палець, остерігаючи мене проти підвиснення голосу.

— Що тихе? Я питаю вас: не було й сьогодні? Ні? Коли-ж нарешті буде?

— Ой, паничу, був, та не той!

З дальших слів старого Лейби з червоними плямами на обличчю, з закислими червоними очима й рудою, гострою борідкою, я довідав ся про досить сумну річ. Сьогодні над вечір заходив поліцейський чин і, як звичайно, допитував ся, чи нема в його кого небудь.

— Ну й щож? — питаю я більш для форми, ніж, щоб почути щось втішне. В таких випадках не ждати втішного.

— Та нічого, паничу. Се в нас буває часто. А тільки ви, на випадок не дай Боже там чого, в ночі, то слухайте мене й не суперечте. І стараючись виправдатись за той можливий „випадок“, він почав оповідати, як то тяжко добувати таким ділом заробіток.

Йому видно й справді таки тяжко було сим ділом заробляти, про се свідчило все. А найгірше було те, що він не знав ніколи з ким має діло. Хіба він певен був, що в ту як раз хвилину, коли сховатись не можна, не піде той, кому він служить, куди слід, і не видасть його? Звичайно, се він каже мені тільки для прикладу; він теж трохи розумієть ся на людях і аби-кого не взяв би на свою шию. Але може трапитись іноді, й йому таке падло. А позбавитись йому заробітку через якогось там? Гарне було б діло! Не з пальця ж йому висмоктувать для тих, що сидять у кутку. А їх восмеро, найстаршому тільки одинацятий пішов. Он жінка вже стоїть на Божій дорозі. Після восьмого нападка будучих бебехів вхопила простуду, чи просто знемоглась, і тепер кашель розриває їй груди на шматки.

Жінка й справді дихала на ладан. Цілі ночі вона заходилась від кашлю і страшенно стогнала від болю. На неї гримали й чоловік і стара, як світ свекруха, і діти, але з того мало було користі.

Я все це знав без його оповідання і все бачив, але не я ж, справді, посланий полегчити всі ті кривди, що він несе на своїй шиї, і як би там не було, я рішучо вимагаю, щоб завтра або

перевели мене або одвезли назад до міста, бо се вже річ неможлива.

— На мою думку все вийшло через якісь непорядки на кордоні. Той „дядюшка“ дуже акуратний і без причини не може не виїхати. Завтра вже напевне виїде, — закінчив свою заспокоюючу розмову Лейба й звернув ся на своїй мові до родини.

Мене чекала постіль на лаві. Ох, як зненавидів я сю „пухову постіль!“ Скільки мук витерпів я за сі ночі від неї! І знову мушу лягати; знову мушу готуватись до оборони від блошиць, які здаєть ся з усього світа злізли ся сюди навмисне, щоб висмоктати з мене кров. Знаю вже наперед, що ні одної хвилини не буду мати спокою. Чорною хмарою насунуть вони як тільки загашу світло... Засвітити? Але ж в кімнаті крім мене спить ще десять душ. Чи ж можна їх турбувати, та й, чи дозволять вони мені се зробити? Мушу терпіти; мушу слухати той противний удушливий кашель, що безперестанно вириваєть ся з грудей сухітниць, мушу пити отруйне повітря, перекладатись з боку на бік в безсилі заснути і чекати, як найдорожчого щастя, ранку, щоб знову чуть-світ піти кудись на берег Дністра, де жде нудне чечанне вечора, а за ним безсонної, або повної кошмарних привидів ночі.

Ні, се вже занадто! Далі терпіти годі! Чим властиво краще се все за те, що чекає мене після суду. Тюрма? Кріпость? Але ж там не гірше, ніж тут.

Ранком я вийшов пізніше, ніж звичайно. Сонце припікало вже досить для того, щоб викликати на берег Дністра гурти дітей і дорослих.

Я пішов просто на берег, в саму гущу людей. Хай буде, що буде, а ховатись далі десь в проваллях та між скелями я не маю охоти. Та й що властиво може бути гіршого, ніж єсть? Спробують узяти? Але се вже не так і просто. Я маю навіть паспорта. Правда в йому я виставлений досить вже літнім, з блакитними очима й русявим волоссям, тоді, як я маю навпаки менше літ, чорні очі і таке ж волосся. Але ж доказати, що я старший, не так то трудно. От що до волося трохи гірше може бути. А про те й се не важно. В усякому разі все залежатиме не від того, як в мойому паспорті написано, а від того, як написано там десь у того, хто мене буде чіпати.

На березі майже ніхто не звернув на мене уваги. На якусь годину я злив ся з іншими, купав ся, бовтав ся, плавав на гли-

бині й почував себе так само людиною, як і ті, що були навкруги мене. За сі чотири дні я перший раз відчув себе таким.

Дністрові хвилі, до гостроти холодні, освіжили мене й я почував себе бадьорим. Але все ж довго я не міг тут лишатись.

Йти до свого постійного місця денного перебування, де я провів чотири дні, мені не хотілось. Певности в тому, що я можу ходити цілком безпечно, не було в мені, але я старався заспокоїти себе й заговорив з сусідом.

Сусід сидів поруч зо мною й очевидно тільки й ждав сього.

З многослів'я його я довідався, що в містечку тепер багато людей не тутешніх, таких, як я. Всі вони, як і я, певно поприїздили на ярмарок, до Хотина, що он там, на тім боці Дністра. А тут тільки мешкають. Щоб не заводити далі розмови, я, задовольнившись с'як-так цікавістю свого випадкового сусіди, пішов улицю Ж. в напрямку до свого мешкання.

На зустріч мені траплялись люди, й хоч рідко, але все ж таки звертали на мене більшу увагу, ніж я того хотів. І в середині серця, при кожній пильній увазі здіймалася невідома турбота, котра примушувала мої очі дивитись зовсім у інший бік, ніж треба. Взагалі я тепер найменше бажав зустрічів з людьми.

І при всьому небажанню я зустрів людину, котра ще й тепер стоїть передо мною живим спомином і відгукується в моїй істоті чимсь тремтячим, оповитим сумом.

Я йшов до помешкання Лейби йшов без жадних надій. Але в снігах перепинив мене Лейба й, піднявши палець до свого рота, подав мені знак спинитись і вислухати його. В моїй уяві змалювалась постать усатого поліцая, який певне знову навідався до мого обережного господаря, щоб переконатись, чи нема в його кого чужого. І разом з сим у мене з'явилося якесь підозрінне й до самого Лейби, до його поводження зо мною. Картини випадків, коли переводчики віддавали до рук поліції своїх клієнтів одна за другою вставали передо мною. Мені здалось в ту мить, що він і не чекає ніякого „дядюшки“, а просто хоче мене дорожче продати. То дарма, що товарищі атестували його, як надійну людину. Найгірші провокатори й зрадники виходять з бувших надійних.

Мій настрій, піднятий холодними хвилями Дністра, впав до безнадійности.

Се певне помітив і Лейба.

— Ви не турбуйтеся, я хотів тільки сказати, що ви будете вже не самі.

— Як то? Я не розумію вас.

— Бачите, я маю звістку, що вже сьогодні виїдете.

— Ну?!

— Ну, то я тільки хотів попередити вас, що з вами поїде ще одна людина. Вона вже у нас.

І він, запрошуючи рукою, одчинив двері до кімнати.

Я нерішуче переступив поріг і побачив коло стола жіночу постать.

— Сей пан теж такий, — сказав Лейба, ніби знайомлючи мене з нею.

Я ввічливо, мовчки вклонився й почув на собі гострий погляд чорних очей, що виглядали з-за серпанка.

Лейба, почувавши очевидно, що його обов'язки виконані, вийшов навшпиньках з хати. Запанувала тиша. Я з ніяковістю ходив з кутка в куток. Моя неждана товаришка, очевидно, почувала себе так само ніяково й зрідка стиснено зітхала.

По якімсь часі вона відкрила лице й зітхнула повними грудьми. Мовчанне ставило мене все більш в ніякове положення і я придумував з чого б почати розмову. З кількох кинутих крадькома поглядів я більш-менш розглянув мою нову знайому.

Се була молода людина, з досить приємним, навіть вродливим обличчям, і чорними, як терен, повними енергії очима, які десь глибоко-глибоко таїли в собі щось схоже на усмішку, котра сховалась, там не встигнувши розквітнути на губах.

Я не знавець прикмет, якими можна встановити літа людини, але міг би сказати, що моїй знайомій на вигляд було не більше двадцяти років.

Не дивлячись на те, що її обличчя надавало певності, я все ж таки почував якесь незадоволення сею зустрічю. Як не відгоняв я від себе думок, я все ж таки почував, що можливо в сій зустрічі криється несподіване для мене нещастя, яке зводилось нарешті до того, що мій перехід через кордон замінить більш суворо дієність.

В інший час я сміявся б з себе, але тепер, коли мої нерви були напружені, як струни, моє незадоволення було явищем на стільки натуральним, що я не можу за його й тепер осудити себе.

Очевидно, кілька моїх поглядів, кинутих в її бік, сказали їй про се краще, ніж я хотів сказати.

— Що ви так подозріло дивитесь на мене? — зашарівшись, заговорила вона тремтячим контр-альто. Її голос свідчив, що вона хвилюється і в той же час напружує сили, щоб сього не виявити. Її слова були на стільки несподіваними для мене, що я в замішанні не міг дати ніякої відповіді й тільки відчув, як огнем спалахнули мої щокі.

— Думаєте, що непевна?

— А ви, як гадаєте? — сказав я замість якогось виправдування.

— Се ж про що гадаю? Про те, чи певна я, чи ні? — запитала вона з усмішкою, піднявши здивовано ледве зрослі чорні брови.

— Ні, не про те, а... ну, я можу теж поставити вам таке саме питання й про себе.

— О, ні, до сього здається я не дала жадного приводу. А от ви дивитесь на мене щось дуже підозрілим оком.

По короткій розмові міляковість трохи стерлась з обох боків і я довідав ся, що моя нова знайома мусить за яку б не було ціну перебратись через кордон і то, як найшвидше. Перший пункт, де вона спинить ся за кордоном, був той, куди і я мандрував.

Хто вона, я не питаю, не питаю так само й за причину, що привела її сюди, але я вже вірив, що передо мною людина певна. Крім того, розмовляючи, я знайшов у неї ще одну надзвичайно цінну рису. Так, наприклад, вона була в всьому, що робить певна, і вірила свято в те, що перейти нам через кордон пощастить, як найкраще. З певних джерел вона знала, що цими днями відбувала ся на кордоні ревізія, яка тільки вчора закінчила ся.

— А після ревізії дуже легко переходити кордон, розумієте?

Правду кажучи, сього я не дуже розумів, але чого на протязі чотирьох днів не з'являв ся мій „дядьшка“, — се я, на решті, зрозумів.

— То ви надієтесь, що нам сьогодні пощастить навіть рушити звідціль? — здивував ся і я вже тепер.

Так, вона була певна в тому. Як тільки зайде сонце, ми підемо на зустріч дядькови, а поки-що вона пропонує мені, звичайно, коли я маю охоту, пройтись, щоб не сидіти в тухлій халупі.

На мої слова, що ходити тепер не зовсім безпечно, що нас можуть помітити, можуть за нами стежити, вона засміяла ся го-

лосно й її сміх, як разок намиста, дрібно розсипався навкруги й відбився искрами полум'я на моїм лиці.

— Я, властиво, нічого не маю, тільки...

— Ну, то й ходітьте. Не думайте ж ви справді, що сидіти в якогось Лейби безпечніше, ніж бути на вулиці?

Ми попростували до Дністра.

Сонце стояло нижче півдня, берег уявляв якусь живу істоту, що ворушила тисячу налів одітих і роздягнених людей.

Я все ж таки обережно порадив триматись далі від гурту.

— Одначе, ви не з хоробрих, видно, — кинула вона на мою пересторогу. — А я гадаю, що саме в тій гуці й безпечно бути таким небезпечним, як ви.

— А чому ж не ви? — запитав я її.

— Я? Я не рахую, бачите, себе такою, що за мною слідкують на кожному кроці... А про те, се дурниці... Хочете поїхати човном?

І не ждучи моєї відповіді, вона взяла мене під руку, поспішаючи до маленької кладочки, де стояло кілька човнів.

— А ну, дядьку, даси нам човна? — запитала вона весело.

Дядько, що сидів на кладці і бовтався в воді босими ногами, зачувши її слова, встав повагом, подивився уважно на нас і, поправляючи картуза, що зовсім зліз йому на очі, промовив байдуже:

— А ви ж, як хочете?

— Як звичайно, — покатаємось скільки там треба, відповіла вона. — Тільки ми поїдемо самі, без лодочника, правда ж? *Ти ж так хотів?*

Останні слова вона кинула вже не дядькови, а мені, й кинула так просто, ніби вже давно вирішено се між нами й вона хоче тільки перед дядьком показати, що власне се постанова спільна. Мене здивували її слова, особливо се *ти*. Не знаючи, як себе поводити, я кивнув головою щось подібне до згоди.

— Ну от! Так скільки ж, дядьку, візьмете за годину?

Хоч дядько не давав ще згоди на те, щоб ми їхали без лодочника самі, але вона рахувала се вже скінченим і тільки, коли він запитав хто ми такі, вона, здивовано здвигуючи плечима, спинила на йому очі і з усмішкою звернулась до мене:

— Чуєш, він ще й досі не знає хто ми!

Я не знав чому вона властиво так дивується ширю, але бачив, що дядюшка почував себе так само ніяково, як і я.

— Се, дядьку, дивно, а про те ви не турбуйтеся, вашого човна нам не треба, цілим повернемо.

— Та воно, бачите, яка там порча, або що, — мняв ся подочник, переступаючи з ноги на ногу.

— А, яка там порча? Яка порча? Що ми вугіля ним будемо перевозити, чи що? Покатаємось годину, другу, та й годі.

Скінчили ми на тому, що я дав завдаток за можливу „порчу“ човна.

Жартуючи й називаючи мене на „ти“, вона, нарешті, легко скочила в човен і ми відплили на середину Дністра. Течія весело підхопила нашого човна й понесла в низ, за водою.

— А ви мені пробачте, — звернула ся до мене на якійсь хвилі моя знайома, — за мою фамілярність. Се я для конспірації так вас називала.

— Розумію, хоч я не мав би нічого, щоб ви додержували й на далі цієї конспірації, — сказав я, беручи весла в руки.

— О, ні, се не потрібно, так само, як і весла брати в руки, коли вода й без того несе човен.

Вона сиділа проти мене, коло керми, і весь час з її лиця не сходила весела усмішка. Своєю веселістю вона примусила й мене забути про справжнє становище і я захопив ся й сам її драгуючою веселістю на стільки, що навіть не звертав уваги на те, куди ми пливемо, і чи далеко занесли нас бистрі Дністрові води.

Серце, ніби після тяжкого гнітючого камення, який що-йно зняли, широко било ся в грудях і ростило квітки втіхи.

— А чи не пора б нам і пристати десь до берега, щоб не захати занадто далеко, — вивела вона мене з задуми. — Он на приклад, до тих скель, що звисли так гарно над водою. Хочете?

— Добре! Охоче... Навіть до тих скель особливо хотів би.

— Чому?

— Во вони мені добре знайомі. Я тут чотири дні пересиджував свою неволю.

— То ви, бідненький, так далеко ховались від непевних елементів? Ой, який же ви обережний!

— Не у всьому.

— А де треба? Правда? Що ж, се похвально. Тепер холодно-розсудливих людей мало.

В її словах я міг все чути, крім похвали, а найбільше чув бажання зіронізувати мою боязливість.

— Не думайте одначе, що я й справді такий боягуз і ховав ся з боязні. Се місце мені подобалось, подобалось своєю красою.

— А ви можете й красою захоплюватись?

— Так, я люблю природу й завжди почуваю серед неї себе легко.

— Тільки природу? Мертву природу?

Вона очевидно хотіла довідатись, як я відношусь до іншої краси, ну, хоч би до тої, що зараз говорила зо мною, але в сей час човен впер ся носом в берег, і я, стративши рівновагу, замість відповіді мимоволі низько вклонив ся сій красі.

Хутко вискочивши на пісок, я притяг човна, що за сей момент відбив ся від берега, й простяг руку моїй знайомій.

З легкістю вискочила вона і випростувала струнку високу постать, не пускаючи моєї руки.

Мені здало ся, що вона навмисне тримала свою руку в моїй довше, ніж треба. Зрештою про се свідчили й її очі, повні стриманого сміху, й високі груди, що здіймаючись, торкали мене й будили якусь млосність в тілі.

— Ну от і в безпечности від ворога, — сказала вона, сідаючи на камінь і випростовуючи з під сєрпанка довгу, чорну косу.

— Ви думаете, що в безпечности? — запитав я, дивлячись їй в очі.

— А то чому ж? Не ви ж будете моїм ворогом? Такий ворог не страшний.

— Ви певні?

— О, в сьому я певна, як в тому, що ви не привязали човна й нам доведеть ся дорого платити за його.

Човен і справді був не привязаний. Іще хвилька — й його не можна було б піймати, але я поспішив кинутись і вхопив в воді кінець ланцюжка.

— От і даремна ваша певність, — сказав я, привязуючи човна, й сідаючи поруч з нею.

— Я, здаєть ся, сів занадто близько, так близько, що край її жоси, перекинутої через плече, торкав ся моєї руки й лоскотав її. Очевидно, се помічала й вона. Приймаючи косу, вона сміючись, залоскотала нею мое лице й положила свою руку на мою.

Можливо, що се було зроблено несвідомо, так само, як несвідомо я взяв ту руку й стиснув її, притягаючи до себе всю постать.

Вона глянула на мене очима, повними здивовання.

— Не треба, залишіть, залишіть! — одтягала вона свою руку, напіраючись в той час на мене грудьми.

Але залишати було пізно. Як у тумані відчув я повні її груди коло своїх і дивлячись в її глибокі, повні жахливого зацікавлення очі, запитав знервованим голосом:

— Хто ви, скажіть!

І не встигла вона дати якусь відповідь, як мої губи вже пи-ли той сміх, ту радість, що весь час не з ходили з її лица.

— Залишіть! — виривалось у неї з грудей перевите жахом слово й разом з тим вона вирвала свою руку з моєї, хутко одсо-вуючись од мене далі.

Полум'я сорому заповнило мої груди. І я багато дав би, аби вернути все те, що було зроблено мною так негарно, навіть так нахабно. В своє виправдування я почав щось говорити, навіть старався надати своєму голосові жартівливого тону, але вона, закривши лице руками, сиділа і мовчала, важко дишучи.

— Ну так! — сказала вона після довгої мовчанки.

Я замовк і в сотий раз розглядав парост бука, що пробив гранітну скелю і розіслав свої кучері над нами. Мені властиво, сей парост давно був відомий, але ще ніколи я не був таким уважним, таким зацікавленим тою неймовірною силою, що кер-мувала ним під час його каторжної роботи.

— Ну, що ж — поїдемо? — звернула ся вона до мене з тою байдужістю, яку люде надають своїм словам, щоб загладити щось непоправимо неприємне.

В човні й вона й я почували себе якось вільнійше. Кида-ючи на неї крадькома погляди, я помітив, що вона ввесь час стежила за тим, з якою неймовірною силою я налягаю на весла в боротьбі з противною течією Дністра.

Піт заливав мені очі, але, не спиняючись ні на хвилию, я бив веслами по воді. Треба було встигнути до заходу сонця, яке стояло вже над кряжем, припливти до містечка.

— Чому ви не скинете піджака? — звернула ся нарешті во-на до мене. — Спека ж, — додала, ніби виправдуючись за по-передні свої слова.

— Коли дозволите, панно...

— Коли дозволите? Дивно! Ви питаєте дозволу? Ха! Ну до-зволяю... А відкіля ви знаєте, що я панна?

— Так мені здаєть ся. А може й помиляюсь.

— Може. Може й помиляєтесь. Се вам личить.

— Що личить? — спитав я, глянувши на її знову веселе й повне глумливої усмішки лице, яке дратувало й лоскотало мої нерви.

— Личить помилятися і навіть не визнавати своїх помилок.

— Я постараюсь виправити їх... А те буде... на спомин про скелі...

Вона почервоніла й спустила рясні віі.

— А все таки ви мені не скажете, хто ви? — запитав я її, гребучи до берега, де вже стояв і чекав нас лодочник.

— Не знаю. Може й скажу.

Човен наш тихо пристав до берега.

— Ти все заплатив? — звернула ся вона до мене в присутності властителя човна й кладучи притиск ніби на вмисне на слово „ти“.

— Кому? — вшрвало ся у мене, певне тому, що вона дуже добре бачила, як я розплатив ся.

— Кому? Мені! — сказала вона тихше, коли ми відійшли далі від лодочника.

Я подивив ся на її осяяне заходячим сонцем, повне золотого сміху лице й почув, що серце в грудях творило якусь неймовірну роботу, а думки молили когось невідомого, щоб сьогодні не з'являвся „дядюшка“, котрий мусів переводити нас через кордон.

В снігах зустрів нас старий Лейба і з сіяючою усмішкою сказав, що сьогодні, як трохи смеркне, можна буде рушати в дорогу. Його слова, так давно ждані, не зробили на мене в той час відповідного вражіння, але моя знайома була дуже з тої звістки задоволена.

Взявшись під руки, для більшої „конспірації“, ми пішли через містечко в степ тою дорогою, що вела до волі, до широкого світа. Господар помешкання пішов значно раніш, щоб зустрінути нас разом з „дядюшкою“ за містком у полі.

Вже вечірня темрява вкривала землю, коли ми вийшли за містечко. В повітрі, повнім надзвичайної липневої музики мільярдів невідомих співаків, прорізувалась голосно сопілка чабана, що гнав на нічліг своїх овець. Він сьогодні якось то особливо ніжно грав, навіть дзвонки й калатала ніжнійше акомпаніювали йому, а зорі вже ждали його оновідання про будуче справжнє щасте.

Ми йшли мовчки, в задумі але, принаймні, моє серце відчувало кождий рух її руки, що так близько була коло його і теж творило якусь казку про щасте.

З такого становища вивів нас кашель, що почув ся з за високого містка. То подавав сигнал Лейба.

За містком, геть далеко в лощині, чорніла якась невиразна група.

Підійшовши ближше ми побачили бричку, запряжену парою коней, і двох людей. То були Лейба й „дядюшка“, які стриманим голосом запросили нас сідати.

Ми вже з пів години ідемо вузьким шляхом крізь порослі високою пашнею ниви. В повітрі тиша. Тільки наша бричка одноманітним цокотом порушує її та иноді вітрець підбіжить крадькома й залоскотить колоски високого жита. Вони стрепенуться, заметушаться, зітхнуть з просоння повними грудьми і знову затихнуть у казковій дрімоті, вагітні зерном, повні задоволення.

Моя знайома, чи повна мрій про своє справжнє, тільки їй одній відоме щасте, чи заслухавшись у нічну тишу, чи думаючи про таємничу будуччину, непомітно схилила голову до мого плеча, та так і застигла. „Дядюшка“ стиха вьокав на коней і щось все говорив до себе. Може й він розповідав комусь про щасте — не знаю.

Я ловив, чи краще сказати, хотів вловити кінець тої нитки, що послужить початком якоїсь казки й тихо стискав руку моїй знайомій.

Виразу її лица я не міг бачити. Та й по що бачити? Не вираз лица важкий, важно те, що каже в такі хвилини серце. Важно стежити за тим, коли слід припинити його. На сей раз, правда, його припинив „дядюшка“. Каплянувши, він спинив коней і обернувся до нас своїм сірим невиразним обличчям.

— А що там? — запитав я стриманим голосом.

— Та видите, таке діло, що тут вам треба встати.

— Як то встати? — підвела голову й запитала моя знайома.

— Та так, встати для собственого безпокоійства, бо тут вже скоро гряниця й можуть накрити під тим ліском.

„Дядюшка“ вказав батогом на чорну пляму, що нагадувала тїнь від хмарки.

— Так, там завжди товчуться обїздчики й можуть нас злапати.

— Ну, як же бути? Як же ми без вас підемо? — запитав я, збираючись злізати.

— А я обїду поза тим ліском і буду вас чекати на дорозі, а ви йдїть просто через пашню. Я буду прислухатись до шелесту й капляну, а то, видите, можуть накрити.

Проти доводів „дядюшки“ не було чого сперечатись. ■

Ми злізли.

— Так, оттак просто, навпростець аж до шляху, — порадив він ще раз і тихо поїхав.

Ми опинились серед степів нам незнайомих, як два човни, кинуті серед широкого моря на ласку Провидіння. Непевність в тому, на скільки була щира рада „дядюшки“ невідступно лізла в голову.

Очевидно щось подібне почувала й моя знайома. Вона притисла ся своєю рукою до моєї. Ідучи густою, високою пашнею з високим колосям, що било нас в лице і руки, я не міг не відчувати, як тремтить моя знайома.

— Ви боїтесь? — спитав я пошепки її.

— Ні, мовчїть! — і ще ближче притиснула ся до мене.

Я не міг допустити, щоби справді вона бояла ся дуже. День знайомства з нею переконав мене в протилежному, але не міг знайти причини її тремтіння. І в той же час мені зробилось невимовно шкода її, як якоїсь рідної, близької істоти.

— Нічого, — почав я заспокоювати її, — ось скоро вже буде мо на тїм боці.

— Та мовчїть, я не боюсь! — перебила вона мене, затуляючи мій рот своєю рукою, сиплючи разом з тим вогонь жаги в мое серце та затуманюючи мій мозок...

Але в сю хвилину стало ся щось надзвичайне.

Я смутно пригадую, як ми непомітно в темряві натрапили й скочили в досить глибокий яр, і як раптом з під наших ніг випорхнуло щось невиразне величиною й формою. Чи то був заяць, чи нічний птах, — не знаю...

Але слідком за сим розліг ся, пронизуючи нічну тишу, нестриманий голос жаху, відчаю, заклику до помочи. Він вирвав ся з грудей моєї знайої. Я не знаю, як се трапилось. Не знаю, яка сила кермувала всіми моїми рухами, моїм почуттем. Звір самоохорони несвідомо й нестримно оволодїв всею моєю істотою і в ту ж мить мої руки стиснули шию знайої. Я смутно відчував, як вона тремтючи впала на землю, тягнучи мене за собою, смутно чув, як недалеко проніс ся людський свист і топїт конячих ніг, смутно відчував, як одна рука моя вперлась в її дівочі груди, а друга затулила їй рота. Що виразно пригадую, се те, що давлючи на її груди, я ввесь час чомусь думав про ту стеблину, яка в боротьбі за життя пробила гранїтну скелю, се там, в тому місці, де ми провели кілька годин сьогодні.

Чи говорив я в той час щось до неї, — не знаю. Але мені здавалось, що крик мій: „мовчїть, не смійте кричати“ — заповняв повітре і розлягав ся на весь світ.

Коли я пустив її, вона лежала нерухомо. Навкруги дзвенїла тиша і з неї ще виразнїше виривав ся глухий стук мого

серця. Голова моя горіла й привид страшного, що сталося так несподівано, так випадково, сказано реготав у моїй істоті.

— Ні! Ні! — стукало в голові, сього не може бути!

Я нахилив ся до неї, щоб впевнитись, що сього не може бути, і взяв її за руки.

Руки були сухі й холодні.

Я пригадую тепер, що в ту ж мить я постановив собі далі не йти без неї.

— Муєш з нею, тільки з нею! — шептав я підводячи її голову і притуляючи до її лица своє. Її голова хитала ся безпомічно з одного боку в другий. Почуття відчаю, жаху й жалю, якогось невимовно тяжкого жалю, що спазмами здавлює горло й витискує з очей сльози, — заповнило мої груди і я, тремтючи, притис її безсильну голову до своїх грудей.

Я схилив ся до її лица й говорив. Що я говорив, — не знаю...

— Не треба, пустіть! — почувлось ледве чутне тихе благання придавлене чимсь важким з її грудей.

Вона поривалась встати.

Я підвів її, й підтримуючи, поміг вийти на рівне місце.

— Я сама... Лишіть мене!.. Не торкайтесь! Я можу сама...

Я лишив її і тихо йшов на такому віддаленню, щоб не торкнутись її. Мої груди нили, все тіло тремтіло, думки плутались в якомусь тумані огиди до себе, до того, що лишило ся там — за мною.

„Дядько“ стиха кахикав і кресав огонь. Вің нас ждав вже давно; думав навіть, що ми заблудили, й безпокоїв ся, бо скоро вже має зійти місяць і треба поспішати.

На сході й справді вже білів край неба і стояв сяйвом стовп, вказуючи, де саме має зійти місяць.

До села, що стоїть над Збручем, ми доїхали мовчки, й мовчки переждали час, поки дядько заїхав кудись, щоб прислати нам двох переводчиків. Почувалась байдужість до того, що дієть ся навкруги, і до себе і до свого недалекого берега і до місяця, що вже вплив з-за гори і освітив зелені луки, що простягли ся понад Збручем. Навіть наближенне людей не будило тривоги. То були наші переводчики, два дебелих парубка.

Вони провели нас коноплями до ріки й звеліли роздягатись. Ріку мусимо переходити в брод і в одежі сього зробити не можна. Парубки роздягли ся механічно й скоро.

— Одверніть ся геть! — кинула знайома на мою адресу.

Я не дивився на неї — се вона бачила і тим гострійше я відчув почуття чогось образливого до мене в її словах.

— Нехай! Я приймаю.

Коли вже були ми серед ріки, моя знайома спіткнулась, натрапивши очевидно на камінець, яких так багато на дні Збруча. Я інстинктивно простяг руку, щоби підтримати її й торкнувся її оголеної руки, що висовувалась з короткого рукавчика.

Миттю вона смикнула рукою, відриваючи її від мене, і з її грудей вирвалися слова, повні огиди.

— Ай, залишіть же, нарешті!

Я приймаю й се. Я, властиво, хотів тільки допомогти їй, щоб не впала вона під натиском бистої течії Збручу.

На другому березі нас прийняли в свої обійми густі куші дози й заховали від ока москаля, що з просоння спішив від свого посту до того місця, де ми ввійшли у воду.

— Спізнався! — вирвалось у одного з парубків.

Москаль певне й сам це бачив і, постоявши хвилину над водою, повернув знову до своєї будки.

В кушах ми одяглися і вийшли на широкі луки.

Я, знесилений усім пережитим, упав на траву й почув, як щось гаряче підступило до горла й не вміщаючись там, бризнуло з очей, заволікаючи туманом місяць, що мрійно дивився з тої країни, яка взяла кращі роки мого життя. Моя знайома сиділа оддалік і задумливо дивилась кудись в далину, за ті гори, що клали тіни на Збруч.

Її лице, освітлене місяцем, дихало тихим спокоем...

Спочивши, ми пішли в село. Там нас вже чекав візник. Але моя знайома зо мною не поїхала. У неї, очевидно, виникла потреба їхати на иншу станцію. Вона взяла собі другого візника з того ж двору.

Збираючись сідати на воза, я в нерішучости зняв капелюха і вклонився їй, не ждучи від неї жадної відповіді.

Вона з початку не відповіла, хоч і бачила мій поклін; але за хвилину, після видимої боротьби з собою, посіпшно підійшла близько до мене, міцно взяла обома руками мої руки і, зітхнувши, поцілувала мене довгим, глибоким поцілунком.

Від неї я не почув в пояснення сього — ні слова.

Коли очутившись за якусь хвилю, я зробив рух до неї, — вона вже виїжджала за ворота. Я помітив, що вона нахилилась до візника і щось йому казала, а той „вбокав“ на коней і сіпав віжками, ніби стараючись втікти від чогось страшного, як найскорше.

Т у м а н.

(З кримських легенд).

Я сиджу на невисокому горбочку й дивлюся в далечинь, осяяну сонцем, напоєну красою. Переді мною стелить ся море, зараз таке блакитне-блакитне... Маленькі буруни грають ся на ньому й, набігаючи на берег, розсипають ся перловою піною. Під стрімким збочем горбочка, де я сиджу, вузьенька жовтява смужка берега; потім перлове мережево піни, а за ним починаєть ся безконечна блакить моря, яка на обрії зливаєть ся з блакитю неба. Коло берега, де море ще не дуже глибоке, видно кожний камінчик, кожний кущик рудих, червонявих та темних водорослів, що проглядають через прозору, чисту воду й надають свою барву поверхні моря. Далі від берега — дна вже не видно: там відразу глибина. На поверхні моря грають ся веселі, пустотливі проміння сонця, танцюють поміж бурунами й утворюють таку веселу, радісну й мінливу гру, що на душі робить ся весело. Подивиш ся ліворуч, — там сині Судакські гори йдуть у море, наче збирають ся купати ся в блакитних хвилях. Мов діти, що загнали ся несподівано далеко в воду, стоять вони серед блакиті й наче дивлять ся навкруги зі страхом й цікавістю. І на них грають проміння сонця, надаючи їм легкість і прозорість. Вони вкривають, їх голі шпилі й схили темними лісами, будують з їх ліній міцні мури та високі вежі, розкішні палаци й стрункі мінарети. Повітря чисте й прозоре, мов кришталь, і можна ясно бачити вузьеньку шию, що зеднує Меганон з пасмом Судакських гір.

Навкруги тихо-тихо... Стоять довкола мене кипариси темні, масивні, мовчазні й нерухомі, мов вирізблені з каменя; стоять і наче в великій задумі й собі дивлять ся на сяячу синяву моря. Сріблясті мигдалі похилили свої гнучкі віти; тихо й нерухомо стоять виноградні лози, звичайно пустотливі й веселі. Така тиша й спокій панують навкруги, що якось забуваєш себе й весь розпливаєш ся в житті природи. Наче нема ні сліз, ні страждання, ні насильства, ні неправди; наче ти маленька ромашка чи ростина, що не радість і щастє життя з горячих проміннів сонця. На душі ясно й тихо, як сей чудовий майський день, і тільки хочеть ся дивити ся та вшивати в себе красу життя та красу природи, сей чудової полудневої природи.

І я сиджу, впиваю ся сею красою, й сонце світить мені, як морю, як кипарисам, як маленькій комахці, що вигриваєть ся на горячій камені. Мені так добре, так приємно чути себе частиною сеї великої природи.

Але що се? Там, на обрії, що рожевою смужкою тягнеть ся над блискучою блакитю моря, наче щось засірило й погасло на мить. Я вдивляю ся в сіру маленьку цятку, що заступила світло й радість. Вона побільшуєть ся, росте й наче наближаєть ся до мене... Що се може бути?

Я стежу за сим сірим клубочком, що наче котить ся по блакитно-сріблястих хвилях. Щось таємниче й загрожує в його нояві в сей радісний, сяючий красою й щастем день. Наче стра мара котить ся сірий клубочок все ближше й ближше. Може се справді мара? Або сама смерть, холодна й невблагана, летить сюди, на сей цвітучий прекрасний берег?

Я вже можу розглянути його, сей сірий привид, — се й сірий туман, який котить ся по хвилях, таких блакитних, таких сяючих. Котить ся й гасне радісне саяво моря, — й темніє блакит. Але звідки він? Адже сяє сонце, адже сміють ся й грають ся хвилі, й тільки одна сіра хмарка туману, наче сумний спогад, летить по обличчю моря, сяючому радістю. Але вже щось нове чуєть ся й навкруги. Якась тривога, неспокій, очікування чогось.. Наче сріблясті мігдалі, сумні кипариси, й навіть червоні, мов кров, повні радости життя троянди, що оплели веранду й сірі мури нашої вілли, — чекають чогось. Чекають чогось, що мусить бути, й от-от, зараз буде... Щось таємне, незрозуміле й страшне... І неспокій входить у мою душу й захоплює всю мою істоту... Так, щось мусить бути, щось зараз буде... І я чекаю, напружено чекаю того таємного чогось, як чекає все навкруги.

Сіра хмара туману наче спинила ся на бігу. З неї витягнуло ся щось, наче рука, й струмок туману побіг, покотив ся на берег. Він добіг, докотив ся до скель, легко підняв ся по кручах й покотив ся в гору, недалеко від того місця, де я сиджу й стоять мовчазні кипариси. Мов рій привидів, таємничих, невмолимих духів летів він у гору. Всі ті духи в прозорих серпанках летять мовчки, кудись поспішаючи, й легко прозорі шати їх чіпляють ся за гнучкі виноградні лози, за похилі, тонкі віти сріблястих мігдалів, і лишають на них біле, прозоре клячя туману. Та се не спиняє їх, тих сірих туманних істот, — вони

летять все вперед і за кілька хвилин зникають за горою, спустивши ся в долину.

За першим клубочком туману побігли, покотили ся інші. Сіра мряка вкрила собою частину моря коло мене й звідти бігли на берег все нові й нові струмочки туману. То тут, то там підіймали ся вони на гору, лишаючи по собі клочя прозорих, легких серпанків на скелях берега, на вітах дерев, на квітках й траві. Сі клочя сірого туману обертали ся в блискучі самоцвіти, — се були сльози тих таємничих істот... А навколо німа тишина... Сонце сяє й блищить; море мінить ся поміж тими струмочками туману. Ся німа тилка лякає мене. Мені здаєть ся, що се справді мари і що вони йдуть на бій з життям та його красою й радістю.

От новий струмок котить ся на нас. Наче рій примарів летить на нас. І затремтіли кипариси, передчуваючи щось страшне. Затремтіла й моя душа й швидко-швидко застукотіло мое серце. За хвилину сіра мряка поглинула нас. Все посіріло й потемніло: й сяє радісне сонечко, й червоні, мов кров, запашні троянди й сіро-зелені кипариси. Тяжко дихати, серце колотить ся в грудях і розпука залізною рукою схоплює мою душу. В мене вражіння, наче смерть пролетіла, промайнула коло нас, і тінь від її крил впала й на мене... Але за хвилинку туман минув нас. Його хвилі котять ся над моєю головою, все вище й вище, все вперед і вперед, поки не зникають за горою. І наді мною знову сяє сонце й закутані білим серпанком туману кипариси. Діамантові роси на трояндах і траві нагадують, що зараз через нас прокотив ся туман...

— Що, ханум, дивиш ся, як тумани котять ся в гору? — чую я. — Дивись, дивись, бо се буває так тільки раз на рік!

Хто се? Я швидко повертаю ся й бачу, що се Бекір, „співець Бекір“; так називають його всі за його прекрасні пісні. Скільки він знає легенд, прекрасних і поетичних, скільки казок, скільки чудових старих вісень! І сам він уміє складати гарні пісні. Як він починає їх співати, всі стають і слухають. Ми з ним давні приятелі. Він має на горі свій виноградник, в який переходить жити на провесні, й ми часто бачимо ся з ним. Він перекладає для мене старі легенди й пісні, а я перекладаю для нього наші українські пісні. Найбільше він любить наші думи.

— Добрий день, Бекіре! — кажу я. — Я дивлю ся, як сей туман котить ся в гору й зникає. Якась хмара стоїть на горі, а сонце сяє... Ніколи я ще не бачила такого.

— Та се рідко грапляеть ся, ханум. Тільки раз на рік і те в маю... І се не тумани, се морські посли. Тому такий неспокій панує навкруги... Неспокій і напружене очікування чогось...

— Може-б ти розповів мені про се, — прохаю я. — Що то за посли й до кого йдуть вони?

Бекір сідає коло мене на горбочку й кілька хвилин мовчить. Очи вдивляють ся в сіру мряку на морі, наче шукають там чогось. Нарешті він починає :

„Давно се діяло ся, в давну давнину, коли люде ще й не вступали на сі прекрасні береги. Густі праліси вкривали тоді всі гори й кам'яні скелі; вони підходили тоді до самого моря й заглядали в його лице, мов в зеркало, де одбивала ся їхня краса.

Морем володів морський цар, тоді ще зовсім молодий та вродливий юнак. Бо давно се діяло ся, на початку людського життя... А в лісах, що вкривали тоді сі голі гори, жила лісова царівна, молода та прекрасна, мов місяць вповні. І мов місяць світила всім краса її.

Царівна любила приходити на морський берег і слухати пісень моря. Сідала вона на камені під велетенською чинарою й слухала, що оповідали їй хвилі, розсипаючи ся піною у її ніг. А хвилі любили прекрасну лісову царівну й оповідали їй свої найкрасні казки.

Побачив її раз морський цар, побачив і покохав. Тай не можна було не кохати її. Кажу ж я, що була вона гарна, мов повний місяць; очи в неї були глибокі, мов море, а сяли, як зірки в темну ніч, на чистому небі. Покохав її морський цар і що дня став припливати до того місця, до сидла та царівна красуня.

Стала помічати царівна, що щось ніби перемінило ся до-вокола неї. Здавало ся їй, що хтось наче дивить ся на неї, очей не одводить і стежить за кожним її рухом. І от колись побачила вона чийсь очи, що дивили ся на неї з глибини моря. Перелякала ся царівна, хотіла тікати, та вийшов морський цар й заспокоїв її.

Морський цар та лісова царівна почали з того часу що дня сходити ся коло високої чинари. Приходила царівна на море подивити ся, послухати пісень та казок, що їй розповідали хвилі, а морський цар, подивити ся на прекрасну царівну. І не бачив і не помічав нічого той цар, тільки ту лісову красуню.

Але помалу почала царівна все частіше поглядати на нього й скінчило ся тим, що й вона покохала морського царя. Бо коханне завше викликає коханне в серці другого...

Покохала лісова царівна морського царя й перейшла жити в кришталевий розкішний палац на дні морському.

Щасливо жило ся цариці в кришталевому палаці на дні моря. Покохала вона по садку, де цвіли зірки коралів й перли устелали стежки. Між високими деревами тихо, мов тіни, плавали срібні й золоті рибки. Любила ходити вона по дні моря, оглядаючи всі незлічені скарби, які ховає море в своїй глибині. Але час минав, котили ся дні, мов намистинки з нитки життя, й почала цариця чогось сумовати. Все палко кохала вона морського царя, але чогось всеж таки бракувало їй.

Ніколи не можна побачити сонця в морському царстві. Лагідно й таємниче ллеть ся в день зелене мертве світло, надаючи всьому свою бліду барву. Ніколи не побачиш там рожевої зірничі, що спалахує на небі перед приходом царя життя-сонця, як радість на личку соромливої дівчини, коли приходять коханий. Ніколи ні оден промінь сонця, навіть самий сміливий, не зможе заглянути в глибину моря... Не видко й тої пожежи, що займаєть ся на небі по заході сонця, як ясний спогад про минуле щасте. Нічого того не можна бачити в морським царстві.

А в ночі, коли на темному небі засвітлюють ся ясні зірки, наче чийсь очи вартують її сон. У підводнім царстві темно-темно, мов в домовині. На поверхні моря грають хвилі й виблискують фосфоричним світлом. Темно на дні моря, темно й лячно...

Коли ясний місяць пливе по темному нічному небі й по морю біжить-світить ся золота стежечка. Тоді стає трохи яснійше на дні моря, але всеж таки темно, сумно й лячно. А головно не видно ні прекрасного сонечка, ні зірок променистих, ні ясного місяця. Нічого того, що надає красу й радість землі та життю. Нічого, нічого...

Тихо-тихо на дні моря... Тихо-тихо плавають срібні й золоті рибки серед високих дерев царського саду. Тихо-тихо гойдають хвилі їх довгі віти, укриті мережанім листем. Тихо нерухомо світять червоні зірки коралів. Тихо-тихо... Ні згуку ні подуву вітру... Навіть співу хвиль не чути там, в глибині.

І сумно стало цариці. Вона любила й радісне сонечко, і променисті очи зірок, і ясний місяць. І хотіло ся їй бачити їх, милувати ся їх красою; захотіло ся почути веселий гомін зеленого гаю, зітханне вітру, рокіт хвиль... Згадала вона балакучі

гірські струмочки, співи пташок, пісні хвиль. Згадала й бурі страшні, рев і стогін вітру, грізні голоси грому, грохот хвиль, переляканий гомін лісу; згадала вона все те й обридла їй німа та мертва краса морської глибини...

Так, обридло царичі підводне царство, зелене світло замість сонця і мертва тишина замість шуму хвиль, гомону лісу. Але любила вона царя морського, дуже любила, — і не могла кинути його. Почала тільки що дня впливати на світ Божий, — до своєї високої чинари.

Сідала там на камені й дивила ся на море й на хвилі, на блакитну безодню неба, залиту радісним промінням сонця, на зелені шати лісів. Слухала пісень хвиль, співів пташок, ропоту гірських потоків та веселого гомону лісу. Спочивала душею а потім заспокоєна вертала ся в зелену глибину й мертву та німу тишину морського царства, — де чекав її він, її коханий цар морський.

Але й цар морський любив її, любив палко й ніжно та заздрив кожній квітці, на який спиняв ся її погляд; кожній хвилі, яка обмивала її ноги, всьому, що звертало на себе її увагу. Він божеволів від гадки, що вона, його житте, кров його серця й одинока утіха й радість в житті, не вся була його. Що було щось крім нього, що тішило її, без чого їй трудно було жити. Бо від коли він покохав її, все затримало ся перед його очима, все перестало існувати, і він бачив всюди тільки її. Відходила вона від нього, — і все губило свої фарби, все тратило свою принадність. Здавали ся чорними блакитні хвилі моря, гасли палаючі, мов вугля, зірки коралів. На все наче насували ся сірі тіни й сіра нудьга оновивала серце царя.

Чи бачила ти, ханум, як іноді в хмарний сірий день розірвуть ся сірі завіси хмар і звідти польють ся золоті проміння сонця? Все оживає тоді відразу, сірі хвилі роблять ся блакитними, на них засвічують ся і грають самоцвіти і радість вертаєть ся в серце людини. Так бувало з царем, коли вертала ся вона, світ очей його і радість серця. Знову оживало все навкруги, занимали ся огнем червоні зірки коралів і така ж зірка кохання й щастя розцвітала в серці царя. От же не диво, що почав цар заздрити тій чинарі, що віднімала в нього хоч на коротку хвилину, — його кохану царичю. Він заздрив і хотів знищити все, що хоч трошки любила вона, що хоч на хвилину заступало його в очах його коханої, що хоч на мить відбивало ся в її думках. Він думав-гадав і вигидав.

Одної ночі страшно лютувала буря. Ревла вона, мов зголоднілий хижий звір, підіймала хвилі високі, як гори, й кидала ними в скелі берегу. Все море наче кипіло й пінило ся а буря все кидала хвилю за хвилею в кам'яні груди скель. Рев, стогін, грохот від каміння, яке котили хвилі, і страшні вибухи, наче стріли гармат, йшли на переміну, коли хвилі розбивали ся в скелі. Лютовала буря й луна котила ся по горах й ворухнула мертву тишину глибини морської, де стояв царський палац. Перелякано поховали ся в гущавині дерев срібні й золоті рибки, позакривали свої очі зірки коралів. І не могла спати цариця. Страшно було їй і темне передчуття чогось грізного, чогось неминучого й такого, що не можна буде вже направити, тискала її серце. А як спускали ся нарешті тяжкі повіки й закривали ся змучені очі, тяжкі вибухи хвиль знову будили бідну царицю.

Тільки, як на обрії зявила ся рожева смужка, що вішувала появу царя життя, сонця, ущухла й поклатала ся спати буря й заснула змучена цариця. Пізніше прокинула ся вона й зараз же підняла ся на поверхню моря. Неспокійне ще було море і гремучі хвилі одна за одною котили ся на берег, укриваючи його сніжно-білим килимом піни. Але щож то за берег був, який побачила перед собою здивована цариця? Голий, укритий тільки камінням, відломками скель та піском, з голими скелями, що стреміли самітно серед сеї руїни. А деж зелені дерева, де квітки запашні, де м'який зелений килим трави, що стлав ся до самих хвиль? Де її улюблена чинара? Тільки гола скеля була на тому місці, де стояла прекрасна чинара, похиливши свої зелені могутні віти до блакитних хвиль. Там, висше, де не могли досягнути хвилі, ще вишав ся зелений ліс, стлав ся зелений килим трави й світили квіти, але низше була пустка, руїна й смерть.

Наче стратила останні сили цариця і впала на камінь. Мов непритомна дивила ся вона в далечинь і смуток країв її серце. Що таке стало ся? Як цар, її коханий, що так кохав її, зробив усе те, чому дозволив бурі зруйновати те, що вона так любила, що було дороге їй з дитинства? І плакала цариця, і сльози одна за одною котили ся з її очей, і падали в хвилі, що розсипали ся піною у її ніг...

Не стерпіли хвилі мовчазного докору цариці, не могли дивити ся на її сльози, що перлами падали в білу піну у її ніг. Не стерпіли й зашуміли, оповіли їй про все, що діяло ся.

Розкрили замір царя морського знищити весь ліс, щоб нічого не любила цариця, крім нього; щоб не згадувала про своє зелене царство і, щоб в цілому світі був для неї тільки він оден, цар морський.

— Та я ж люблю не тільки ліс, — казала цариця. — Я люблю і ясне, радісне сонечко, і повновидий місяць, і золоті зірки на темному небі... Люблю і подих вітру, і шумливі гірські потоки, і вас, мої любі хвилі, часом такі грізні, страшні, а часом такі ніжні, такі пестливі, мов мати... То треба знищити й вас? Ні, не повірю я сьому ніколи!

— Але се було так! Але се було так! — запевняли хвилі. — Так! Так! — стверджували слова хвиль і камінці.

Смуток і образа налили серце цариці, як розливаєть ся вино з занадто повно налитого келеха. Розлили ся образа й горе по цілій істоті цариці й отруїли її. І одчула відразу цариця, що вона не зможе більше жити з тою людиною, яка спричинила ся до її горя, що отруїла смутком її душу. Відчула вона, що навіть глянути їй буде тяжко на того, хто так образив її... І вона встала й пішла. Пішла вона з тих мертвих, зруйнованих берегів на гору, де ще пишав ся прекрасний ліс і стлав ся зелений килим трави. Підняла ся вона на гору, спустила ся в долину і пішла в саму глибину гір. За царицею посунув і ліс з травами та квітами. Там, де шумить веселими хвилями бистра прозора Альма, в царстві гір, розкинуло ся тепер лісове царство й живе лісова цариця. Далеко в небо стремлять там білі, стрункі, мов мармурові кольонни, буки; дерева гомонять там із вітром і оповідають їм тепер новини про море, про бурі на ньому, про спустошені береги. День і ніч ллють ся місні пташок; шумлять веселі, прозорі гірські потоки; стелить ся рясний килим з трави та квіток по схилах гір й одягає полонячки в квітчасті шати. Гарно там, як у казці. І там то живе тепер лісова цариця. Хто випадково побачить хоч окрайку її зеленого серпанку, той ніколи вже не буде щасливий де инде й завше буде летіти душею туди, в зелене царство лісової цариці.

А сі береги так і лишили ся голими та каменистими. Тільки там, де падали слюзи цариці, коли вона на віки кидала підводне царство і свого коханого, вирости мовчазні й сумні, як її горе, кипариси. І де ступали її ніжки, там на сірому, голому камені виріс яскраво-зелений каморець з біло-рожевими великими квітками.

Прийшли потім на сі береги люде, зявили ся людсьм оселі. Почали дерева садити, садки розводити, виноградні лози на схилах гір сажати. Але трудно їм рости тут на камені. Великої праці та величезних зусиль треба, щоб зазеленіли тут знову схили гір. Де-ме-де зелено вже, але більше й тепер голого каміння. І береги й тепер такі ж дикі, такіж голі, як у той час, коли тїкала звідси цариця.

А цар морський й досі не може забути свого кохання, — прекрасної лісової цариці. Він і досі сумує, він і досі кохає її так само, як не палкійше. І раз на рік, в маю, в місяць кохання й розцвіту життя, він посилає до неї послів, — тих самих сірих духів, що так уперто несуть ся вперед, не розбираючи дороги. Несуть вони тугу невтишиму морського царя, його божевільну розпуку, його скарги й надію на краще будуче. Се все вони мусять покласти до ніг лісової цариці. Кипариси й мігдали шарпають і рвуть їх прозорі серпанки, намагаючи ся затримати тих духів, не допустити до лісової цариці, але не можуть. Не зважають на се посланці морського царя й невпинно, завзято, неблагано, мов сама смерть, летять, котять ся все вперед, на гору. Смерть чекає їх, бо далеко живе лісова цариця і не допустять їх до неї вартові зеленого царства. Густі, темні ліси розірвуть їх на шматки і кров їх — сі блискучі краплини роси на деревах — показують їх тяжку, їх смертельну путь.

Але й смерть не лякає їх, муки не спиняють їх і вони йдуть, йдуть... От подивись на них! Хіба се тумани? Туман сунеть ся тяжкою сірою хмарою, все покриваючи, на все накладаючи свою тяжку руку... А се живі, легкі створіння, які свідомо летять туди, де їх післав морський цар. Ні дерева, ні скелі не можуть затримати їх. Але всеж таки не досягнуть вони своєї мети, — не донесуть кохання, сліз і скарг морського царя до ніг лісової цариці. Вони умруть і покрийть своєю кровю, тисячами блискучих діамантів роси — кущі, дерева і голі скелі. Лісова цариця живе далеко, далеко“...

— А щож буде, як вони долетять до цариці? — питаю я, бо Бекір мовчить і дивить ся на сірі ялущочки туману, що все летять вперед і зникають за горою.

— Хто знає, що буде, — відповідає Бекір. — Можливо, що і повернуть ся лісова цариця, бо кохання не вмирає ніколи... Тоді знову повернуть ся сюди зелені ліси, зелений килим покрийє голі скелі й зелені дерева знову будуть заглядати в про-

зері хвилі... І ліс прожене звідси людей. Їх оселі розруйнує час і в їх руїнах будуть бігати прудкі ящірки, прудкі, мов блискавка. І знову будуть тут ліс та море... зелене море дерев та блакитне море води...

Бекір замовкає і дивить ся на сіру мряку на блакитному морі, яку не можуть освітити золоті радісні проміння сонця. Мовчу і я.

— Але час мені до дому, — нарешті каже Бекір, підводячись. — Не добре довго дивити ся на сей туман, бо він входить в серце і родить сум, бо все те, що лишило ся від палкого кохання морського царя до лісової царіці... Бувай здорова, ханум, хай Аллах береже твої кроки!

І Бекір іде по вузькій стежці на гору, куди летять сірі, прозорі тумани. Йде й зникає поміж виноградниками та мигдалями.

А сірі, легкі привиди все таки безшелестно й тихо летять оден за одним усе вперед, лишаючи на деревах і скелях кляч своїх срих, прозорих серпанків.

І блистають усюди діаманти-сльози тяжкої розпуки і невтишимого смутку морського царя за тим, що було колись і не хоче вернути ся.

А. ПОСТОЛІОВСЬКИЙ.

* * *

О, краю мій рідний! В терновім вінку
Я бачу твій образ сумний і похилий,
На смерть засудивши тебе, темні сили
Вже тризну святкують в шаленім танку...

Та й як не радіти? — Висиш на хресті,
І серце пробито стрілою сваволі...
Та хто розповість про несвіцькі болі
Байдужому світу, що терпиш все ти?!

Давно вже у тебе печать на устах,
І скорбний твій вид оглювали Пилати,
А рідні діти — орлята крилаті
Валяють ся трупом в безмежних полях...

Хто ж рани загоїть і втишить твій біль?
О, хто звеселить твоє серце боляче?
Хто вбитих діток твоїх ревне оплаче,
О, рідна Україно — нещасна Рахіль?!

В огні й бурі.

Україна пережила, з великою небезпекою для свого існування, страшну пробу в огні й бурі. Перейшла через глибоке провалє, яке розкрилось раптом на вступі нового її життя. Властиво, не можна навіть сказати, що перейшла. Переходить, се вірнійше. І всі кому близьке її життя, хто хоче бути гідним імені її громадянина, повинні приложити всі старання, напружити всі сили на те, щоб допомогти їй перейти вновні, стати твердо на твердїм ґрунті і забезпечити від можливого повторення таких страшних проб. Занадто багато й одної такої.

Правда, можливість такої грізної проби весь час висіла над Україною підчас її визволення. Перший акт її самоозначення, великодній всеукраїнський зїзд уже пройшов під загрозою розгону „шпиками революційної армії“. Ми встигли вже забути сей маленький, але характеристичний інцидент, як забували скоро потім всі ті иньші конфлікти й інциденти, які загрожували українському походу до волі й державности. Коли сі інциденти минали більше чи менше щасливо, не довівши до катастрофи, потім оглядаючись на пройдене, ми мали навіть вражінне — особливо ті, що дальше стояли від осередків нашого життя, — що українська справа йде гладко, розгортаєть ся дуже плянво. Але в дійсности вона весь час ішла від інциденту до інциденту, багато разів стояла під загрозою катастрофи. Підчас Корниловщини і підчас большевицького повстання, не згадуючи епізодів менш яскравих і менш критичних, як конфлікт з правительством з приводу організації Ген. секретаріату, з приводу інструкції, з приводу українських установчих зборів, і таке иньше. І кожний такий інцидент ставав тим небезпечніший, що за той час, так би сказати, зростала та українська ставка яка стояла на кону, і можлива катастрофа грозила загиблєю все більших і більших національних і соціальних досягнень, окуплених все більшими й більшими жертвами й зусиллями.

Тепер наш національно-політичний рахунок дійшов особливо високих позицій. Боротьба йде за закріпленне самостійности й незалежности української республіки, за зібранне українських земель, за забезпеченне основних соціальних реформ. Програнне загрожє такими страшними утратами, що від самої мисли про них спинаєть ся серце. А тим часом не можна відмахуватись від сих мислей, не можна спиняти себе заспокоєннями, що ялось то воно буде, ялось зробить ся само собою.

В великих болях родять ся великі діла. Всі дотепершні силкування проводних українських політиків, щоб пародина нового життя пройшли яко мога безболізно, без гострих розривів, без кровавих конфліктів, були даремні. Наша українська революція, на жаль, не розвивалась самостійно, вона весь час мусіла сорозміряти свій марш з конвульсивними рухами й киданнями революції російської, хаотичної й страшної. Вона потягнула нас через кров, через руїну, через огонь.

Мусимо йти, бо спинити походу не можна. Мусимо перейти через сей страшний огонь і знищення. Мусимо жертвувати всім, щоб урятувати найдорогше в сім моменті: самостійність і незалежність нашого народу.

Мусимо згромадитись коло сеї мети всі, скільки нас єсть свідомих і відданих інтересам нашої батьківщини. Збитись в тісну і компакту фалангу, відложивши всі партійні й групові ріжницї, всі міркування про партійні вигоди й інтереси. Все мусить бути підпорядковане вимогами моменту—перед ними мусить підступити все инше. Вони такі великі, що кожда сила, кожда одиниця тепер на рахунку. Всяке ухилення від роботи, від відповідальности, від сповнення того обовязку який накладаєть ся моментом — являєть ся дезертирством негідним громадянина. Всяка самочиність, ухилення від громадської чи національної дисципліни являєть ся недопустимим злочином.

Помилки нам потомство пробачить. Становище занадто трудне, а досвід і приготування наше мале. Се не наша вина, коли ми чогось не зуміємо. Але відчуті вагу моменту, потребу координації, й організації, підпорядкування всіх своїх сил вимогам сеї хвилі — се наш обовязок, і ухилення від нього не пробачить нам потомство. Се та вина, яка не може бути пробачена!

12. III. 918.

НБ ПНУС

282388

Модест Левицький. Як писати службові папери українською мовою. Черкаси. 1918. 16^о. ст. 27. Ц. 50 к.

П. Христюк. Борець за діло народне. Про І. Франка. Київ. 1917. 16^о. ст. 14. Ц. 50 к.

Зараз ми свідки того, як в канцеляріях утворюють ся українська канцелярська мова. Витворюють її спільними зусиллями люде з різних кутків України, з різною освітою та різною чулістю до української мови: знаходять ся між ними такі, що добре знають українську мову, і такі, що без вагання пишуть: торг і промисловість, наша діяльність в Україні і т. ин. З орфографією тісно сполучають ся питання про мелодійність сполучень, далі ставить ся питання про витворенне нових термінів та зворотів з мови. Книжочка М. Левицького дасть цінні вкладівки тим, хто починає працювати в канцелярії і хоче писати не тільки зрозуміло, але — по можности й гарно.

Невеличка брошюра П. Христюка, в вузьких межах агітаційної книжочки дає головні факти з біографії Ів. Франка. Автор добре зправив ся з поставленим завданням і його оповідання про життя і працю поета і суспільного діяча зацікавить читачів з широких верстою. Оповідвши коротенько про дитинні та юнацькі роки Ів. Франка, автор зостановляєть ся далі на умовах громадської роботи в кінці 1870-х років, говорить про зпольщенне галицької інтелігенції руської, безпорадність народньої маси під польським керуванням і важке становище тих небогатых інтелігентів, які розуміли недолю простого люду і хотіли йому допомогти. Невповні ясно зхарактеризовано діяльність Франка в радикальній партії, треба було б додати кілька уваг. *Ол. Г—ий.*

Борис Грінченко. Братства і просвітна справа на Україні за польского панування до Б. Хмельницького. Видання друге. Видавниче Товариство „Сіяч“ в Черкасах на Київщині. Стор. 34. Ціна 50 коп.

Адріан Кащенко. За що? Оповідання з часів визвольного руху. Видавниче Т-во „Сіяч“ в Черкасах. Стор. 43. Ціна 40 коп.

Голод на книжки яскраво помічав ся ще за часів реакції в 1915 — 16 році, але найбільшого розвитку він досягнув зразу з початком революції. Звідусіль надіходили в величезній числі домагання на книжки, але всі Українські видавництва в Києві, як не напружувались, все-ж в значній мірі не могли задовольнити цих домагань. І от, щоб допомогти цій справі, в багатьох містах на провінції починають потроху народжуватись власні видавництва, зразу в губерніяльних містах (Полтава, Харків, Катеринослав), а далі вони переходять до повітових міст.

Маємо перед собою випущені видання одного з таких видавничих — Видавничого Товариства „Сіяч“ в Черкасах на Київщині.

Що до книжечки, Б. Грінченка „Братства і просвітна справа“ то в коротенькому огляді про сю книжечку не доводить ся багато говорити. Роля Б. Грінченка, як письменника, доступного широким масам нашого народу, добре освітлена. Але видання названої книжечки

ки в цей саме момент, під час народження і вільного розвитку наших товариств „Просвіта“, треба вважати цілком влучним і своєчасним. Поневолення народу до найбільшої його темряви викликає протилежну силу — боротьбу за просвіту, і ця боротьба творить нові політичні чинники, єднає найбільш завязятих, активних людей.

І власне ця просвітна робота на далі служить найкращим провідником у широкій організованій національно-політичній боротьбі. Розмова йде про XVI-й вік, а проте, як усі події близькі до сучасного революційного моменту а також і до самих останніх часів реакції! Дуже доступною мовою, просто й об'єктивно оповідає ся історія закладання братств, їх боротьба за віру й національність, їх просвітна діяльність і наслідки цієї діяльності. „Книжка написана давно, але сторінки її і по сей час свіжі й певне, на довгий час не втраять вони свого інтересу. У всякому разі в цей час, коли тільки починають закладатись наші молоді т-ва „Просвіти“ слід було б багатьом прочитати, особливо на селах, сю книжку, щоб знати, з якою завязатою боротьбою треба розчищати поле для широкої просвітньої діяльності серед народу.

Друга книжка відомого нашого популяризатора-письменника А. Кашенка „За що?“ Просто без претензій на тонку художність Кашенко оповідає про часи революції 1905—6 року. В порівнянні з тим велечезним розмахом, якого досягнула сучасна революція, попередня революція здаєть ся нам занадто незначного, дитячою забавкою.

Але там був свій зміст — були юні пориви, чисті мрії й тяжкі несправедливі страждання в в'язницях, на поселенню і инш. — і в цьому була своя глибока краса. І справді „За що люде страждають? — за те тільки що люблять волю?“ Це фактично й служить основною думкою оповідання.

Оповідання Кашенка читаєть ся місцями з напруженням. Просто й гарно передають ся усі подробиці подій, про які у нас у всіх, свідків сучасної революції, zostались найчистіші спомини.

Гадаємо, що книжечка Кашенка всюди буде прочитана з великим інтересом і що вона цілком відповідає смакові молодих читачів.

На жаль, з технічного боку, власне з друкарського, видання „Сіача“ не зовсім чепурні. Зустрічають ся друкарські помилки, не чистий і не явний шриффт. І на цей бік молодому товариству треба було б звернути особливу увагу. Книжки готують ся для селянського читача й тому, треба, щоби кожна крапка в них була на своєму місці. Але за всім тим, ми щиро вітаємо молоде видавниче товариство, яке з основи так добре поставило справу з виданням книжок для народу. Останнє б побажати, що б і в інших містах тако ж завязато стали б діти до широкої просвітньої роботи.

М. Івченко.

І Д РЕ Д А К Ц І І.

Ця книга „Л.-Н. Вістника“ була готова перед брешевецьким ганнем, але не могла бути випущена в свій час.

Слідуюча книга вийде подвійною (за лютий і март).

НБ ПНУС

282388

Приймаєть ся передплата на 1917 -- 1918 роки
на науковий журнал українознавства

„УКРАЇНА“

орган українського Наукового Товариства у Києві, що виходитиме що три місяці книжками в 8—10 аркушів, при участі визначніших українських учених, під проводом проф. М. ГРУШЕВСЬКОГО.

З огляду на важкі видавничі обставини передплата не установлена твердо: треба поки-що прислати 5 рубл.

Редакція й контора: *Київ, Вел. Підвальна № 36, кв. 3, Бюро Укр. Наук. Товар.*

ЗАПИСКИ

Українського Наукового Товариства в Києві.

Приймаєть ся передплата на дальшу п'яту серію. Ті, що бажають одержати її, повинні прислати поки-що — 5 руб.

Адреса: Бюро Українського Наукового Товариства, В. Підвальна 36, пом. 8.

Ціна попередніх чотирьох серій в продажі 6 рублів кожна.

Приймаєть ся передплата на місячник

„ІІІ Л Я Х“

Орган незалежної думки.

ПЕРЕДПЛАТА: річно 20 карб.; 1/2 р. — 10 карб.; 1/4 р. — 5 карб.

Адреса: Київ, Мар.-Благовіщенська, 123, п. 20.

„КНИГАРЬ“

Літопис українського письменства, присвячений
ських видавництв.

Ціна часопису в 1918 році з пересилкою на три місяці —
ка — 1 р. 10 к. Перші чотири книжки «Книгаря» досилають
никам за додаткову платню 3 руб.

Передплата приймаєть ся по адресі: *Київ, Володимирська,*
редакція «Книгаря».

Всеукраїнська спілка лікарів

Українські медичні

двохтижневий часопис наукової, прант

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: на 1 міс. 3

Поодиноке число 1 карб. 50 коп.
сторінці обк.

Передплату та кореспонд.

Вийшло з друку ч. 1

30к.

Приймаєть ся передплата

на рік 1918-й

на український місячник літератури, науки й громадського
життя :

Літературно-Науковий Вістник,

що виходитиме по давньому, книжками по 8 — 12 аркушів.

Журнал містить белетристику оригінальну й перекладну, а то :
поезію, повісти, оповідання, драми та мемуари ; статті з української історії,
літератури, суспільної економії й інших областей знання ; огляди
літератури, науки й суспільно-політичного життя ; в кінці критику та
бібліографію.

Головна кантора : Київ, В. Підвальна, № 36, по.и. 8. Телеф. 60 — 27.

Відчинено від 9 — 3 години дня.

З огляду на важкі видавничі обставини передплата не
має на твердо : треба *поки-що* присилати 10 карб.

Якщо не має грошей, треба присилати 60 коп. почтовими марками і
вказати адресу.

Всі посередники беруть 5% від передплати, коли вона
виплачена вся відразу.

Зброжечу паперу «Літ.-Наук. Вістник» друкують ся
лише примірників; тому просимо спішити ся з перед-

платами за попередні роки продають ся по 8 руб.

ЄІ КНИЖКИ 2 руб. 50 коп.

Українській літературі,

Львів.